

A

TESTNEVELÉS JELENTŐSÉGE

A KÖZMŰVELŐDÉSben

ÍRTA:

MISANGYI OTTÓ

A M. KIR. TESTNEVELÉSI FŐISKOLA TANÁRA

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1935

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

	Oldal
I. A testnevelés helye a közművelődésben. — A testnevelés és a közművelődés kettős vonatkozása. — A szemlélet indokolása	5
II. A szerző nézőpontjának igazolása a történelemben. — A testnevelés viszonya a valláshoz, az államhoz, a honvédelemhez, az irodalomhoz és a képzőművészetekhez	8

MÁSODIK RÉSZ.

I. A testnevelés és a vallás	11
II. A testnevelés és az állam	25
III. A testnevelés és a honvédelem	42
IV. A testnevelés és az irodalom	60
V. A testnevelés és a képzőművészetek	77

HARMADIK RÉSZ.

A fejtegetés eredménye. — A testnevelés tényezője a közművelődésnek. — A testnevelés és a sport egymáshoz való viszonya. — Helyük az egyetemes nevelésben. — A testnevelés végcélja	94
---	----

ELSŐ RÉSZ.

I.

A testnevelés helye a közművelődésben. — A testnevelés és a közművelődés kettős vonatkozása. — A szemlélet indokolása.

A történelem bármely korát tekintjük is: az események között mindenkor szoros összefüggést állapíthatunk meg. Azonban nemcsak az események egymásutánjában látunk összefüggést, hanem szoros kapcsolat mutatkozik az emberi tevékenységnek, az élet legkülönbözőbb terein egyidejűleg lejátszódó eseményei között is.

Ilyen módon, ha a kutató, vagy a nagyközönség valamely kor vallási életét, nemzeti mozgalmait vagy a közművelődés bármely ágának múltját, történelmét óhajtja megismerni, csak akkor fog hű képet nyerhetni, ha a kor szellemi mozgalmainak összességét megismeri. Más szóval a történelmi korok egyes problémái csakis abban az esetben érthetők meg teljesen, ha ismeretesek mindazok a szellemi rugók, melyek az egész kort s minden eseményét irányították.

Mi csupán a maradandó jelenségekre gondolunk és ki fogjuk mutatni, hogy a testnevelés a történelem folyamán gyakran játszott szerepet a közművelődésben. Ugyanakkor látni fogjuk, hogy a testnevelés törekvéseit többnyire a kor egyetemes mozgalmait irányító szellemi rugók keltették életre s hogy e törekvéseket a további fejlődés folyamán is nagyobbára általános eszmei tartalom töltötte el.

De ki fogjuk mutatni azt is, hogy a közművelődés történetének alapos ismeretéhez, az egyes korok szellemi rugóinak teljes megismeréséhez a testnevelés eszméinek, a testnevelés történetének ismerete is szükséges, mert gyakran még az egyes koroknak szellemi mozgalmi sem voltak mentesek a testnevelés befolyásától. Igazolni fogjuk tehát azt is, hogy a közművelődés történelmi folyamatait irányító szellemi jelenségek között a testnevelés eszméi is helyet foglaltak.

Mindez a testnevelésnek a közművelődéssel való kettős kapcsolatát jelenti: a testnevelés egyrészt tartalmat nyert a kort mozgató nemes eszmék átvételével, elismerésre méltó törekvéseivel, másrészt maga is gazdagította az egyes korok uralkodó eszméinek körét.

Az a jelenség, melyet a testnevelésnek a közművelődésben tulaj-

donítunk, valóban mély értelmét abban nyeri, hogy mindenkor az egyetemes nevelés szolgálatában állott, különösen alkalmas eszközeivel a nevelés céljainak megvalósításában eredményesen közreműködött, úgyannyira, hogy úgyszólván az egész történelem folyamán, mint a nevelésnek el nem hanyagolható ága szerepelt. Ugyanekkor a vallás-élet és a nemzeti törekvések is értékes támaszt nyertek a testnevelésben, mert fenkölt és magasztos eszméik gyakran csupán általa valósulhattak meg.

Ezt a jelenséget végül még az is igazolja, hogy a testnevelés nemcsak tényezője, hanem mindenkor függvénye is volt a közművelődésnek. Virágzó kultúrák, emelkedő műveltség korában nemes eszmék, dicséretes törekvések forrása; ilyenkor fényt és derűt áraszt, követendő példákat állít és ideálokat testesít meg, a visszaesés korszakaiban pedig az erkölcsi értékek pusztulását csak ideig-óráig képes késleltetni, végül is együtt süllyed a hanyatló kultúrával.

Lehetséges, hogy túlságosan nagynek tetszik az a jelentőség, melyet a testnevelésnek tulajdonítunk, de csakis abban az esetben, ha a hivatalos és egyben általánossá vált «testnevelés» kifejezést szó szerint értelmeznők.

Testnevelésen — mint egyes korokban már a múltban is — többet kell értenünk, mint amennyit maga a szóösszetétel mond. A testnevelés nemcsak az épség, az erő, az ügyesség, az edzettség és az egészség biztosítására való törekvés, hanem a nevelésnek egyik alakja, amely ugyanúgy, mint a nevelés másik két ága, az egészet magában foglaló törekvést jelent. A testnevelés csupán a hangsúlyt teszi a testre, mert annak munkáltatásán keresztül az egyetemes nevelés céljait igyekszik szolgálni és ilyen módon megkísérli, hogy a jellem, az erkölcs, a szociális érzék és a fizikum fejlődését nemes harmóniában valósítsa meg. De nemcsak ezt a nemes harmóniát keresi, hanem a jellemet is alakítja és fejleszti az erkölcsi érzéket is. Nem formális gyakorlatok összessége csupán, hanem önmagunk kifejezésének egyik módja, egyben a testi és lelki egyensúly fenntartója és a vezetői készség fejlesztője. Egyéni gondolkodásra, gyors cselekvésre, önállóságra szoktat és az együttműködés szociális problémáinak megvalósítására tanít.

A testnevelés fogalma alá tartozik a sport is, bár lényegénél fogva önkéntes tevékenység, amelyben a szórakozás vagy a verseny jellege dominál. De a sportban is, csak úgy, mint a testnevelésben, mint a nevelés másik két ágában, mindig kettőről van szó: az alanyról, aki nevel és a tárgyról, akit nevelnek. A sportban is megvan ez a kettősség, gyakran egy személyben egyesítve, ebben az esetben: én hatok magamra.

Ha most még hozzávesszük a sportnak társadalomformáló erejét, a nemzeti érzés fenntartására és fokozására való rendkívüli alkalmasságát és egyben ki is mutatható nagy hatását, feltűnik, hogy a helyesen

értelmezett és természetesen helyesen is vezetett testnevelés az egyéni és társadalmi tevékenység milyen széles területeit fogja át. így mindjárt érthetővé is válik az a nagy jelentőség, amellyel a testnevelés egyes történelmi korokban dicsekedhetett s amely jelentőség napjainkban csak növekedni látszik.

Szemléletünk indokául a testnevelésnek ez az értelmezése szolgál.

II.

A szerző nézőpontjának igazolása a történelemben. — A testnevelés viszonya a valláshoz, az államhoz, a honvédelemhez, az irodalomhoz és a képzőművészetekhez.

Ha végigtekintünk a közművelődés történetén és érdeklődésünket az emberiség szellemi fejlődésének ama megnyilatkozásai felé fordítjuk, amelyek adatokat juttatnak kezünkbe, hogy általuk a letűnt korok életének egységes elképzelése lehetővé váljék: akkor az előző fejezetben felállított tételt csakhamar igazoltnak fogjuk látni.

Mert, ha az ember vallási fejlődésének útjait kutatjuk és a régebbi vallások fejlődési fokozatait fedjük fel, akkor csakhamar a vallásélet és a testnevelés szoros vonatkozásaira fogunk akadni, ha pedig az állam és a közélet történetének egyes szakaszait vizsgáljuk, ismét benső kapcsolatokra fogunk találni.

Nem ritkán — éppen a legragyogóbb műveltség korában — azt fogjuk tapasztalni, hogy a testnevelés az egyetemes nevelésnek oly jelentőségű ága, mely nélkül a nevelési tevékenységet teljesnek és kielégítőnek nem is tartották volna.

Úgyszólván nem ismerünk kort, melyben a testnevelés a katonai kiképzésnek s ilyen módon a honvédelmi előkészületeknek ne lett volna alapvető tartozéka, hiszen minél jobban távolodunk a jelentől, annál nagyobb szerepet játszott a férfias derékség, az erő, az ügyesség, a kitartás, a bátorság, a lélekjelenlét s általában mindazok a tulajdonságok, melyeket a testnevelés oly magas fokra képes emelni.

A művészetek története is klasszikus kapcsolatokra mutat. A testnevelés ihletet adott a költészetnek, megtermékenyítette a képzőművészeteket, maradandó művek alkotására mindkettőnek ösztönzést és alkalmat nyújtott. A művészetek új irányokat és új tartalmat nyertek általa s a testnevelés révén terjedt a művészet szeretete s finomult az ízlés is. Ha az irodalom és a képzőművészetek alkotásait kultúr-történeti szempontból nézzük, tehát nem a formáknak, a kompozíciónak, a művészet kifejezési eszközeinek fejlődését, hanem azt tanulmányozzuk, ami az egyes korok életéről adatokat szolgáltat: e kapcsolatok mélysége azonnal nyilvánvalóvá válik.

A testnevelés az építőművészet új ágainak is alkalmat adott a kibontakozásra. Valamikor, a fejlődés kezdetén, a természet ölen

folytak a gyakorlatok és a versenyek is, a szervezett testnevelés későbbben azonban szabványos, berendezett gyakorlóléhelyek és verseny pályák létesítését vonta maga után. Ezzel az ókori építőművészetnek egészen új ága alakul ki, pompás létesítmények, örökbecsű alkotások épülnek, az utókor soha meg nem szűnő csodálatát váltván ki. Az olympiai és athéni építkezések nemcsak a testnevelés, hanem az egyetemes művelődéstörténet legszebb fejezetének is felbecsülhetetlen értékű művészi emlékei. A sporttelepek, stadionok, uszodák és más testnevelési gyakorló és versenyhelyek építészetének újabb fejlődése pedig szemünk előtt megy végbe, napjainkban alakulnak ki a sport-építőművészeti irányzatok, művészeti, anyagi és használhatósági értékben ritkaságszámba menő alkotásokat hozván létre.

Látjuk tehát, hogy a testnevelés nem elszigetelt tevékenység, hanem kapcsolata szoros az ember, a társadalom és az állam legkülönbözőbb tevékenységével. A sportolók tábora mindinkább növekszik s miután tevékenységében a sportolót is számos kapcsolat fűzi a sport szervezeteihez, a közönséghez, a sajtóhoz, a közigazgatáshoz és a közhatósági intézményekhez, a sporttársadalom működése mind nagyobb szociális háttérrel is nyer. Annál is inkább, mert a sportolónak immár rendkívül széles rétegei az élet szépségeit, céljait és törekvéseit illetően más téren alig tapasztalható módon hasonló, sőt azonos elveket vallanak, a dolog természetének megfelelően tömörülnek, egységesen lépnek fel s ilyen módon a társadalomnak legkülönbözőbb részeit is egyesíteni képesek. A testnevelésnek ilyen módon folytonosan növekvő jelentőségét általában felismerték már s ennek folyamán nyaképen a társadalomtudomány figyelme is mindinkább feléje fordul.

A testnevelés nemcsak a jelenben, hanem a múltban is emelte a nemzeti öntudatot. Súlyos időkben, az elnyomatás korszakaiban, amidőn akaraterőre és erkölcsi erőre mindennél nagyobb szükség volt, a nemzetek a testnevelésben a lét vagy nem lét tartozékát látták. Nem egy nép merített belőle erőt a történelem folyamán s nem egyszer indított meg felemelkedéshez vezető nemzeti mozgalmakat. Nemzeti jelentősége különösen a világháború után fokozódott, mert benne látták az életerejé teljében elpusztult generációk megfelelő egyedekkel való pótlásának lehetőségét, a testi képességben leromlott lakosság kapacitása fokozásának reménységét.

Miután az államhatalom számára a jövő szempontjából ma már egyáltalában nem közömbös az egyedek munkabírása és életerejé, valamint szükség esetén való alkalmazhatóságuk mértéke sem, a testnevelés a nemzeti nevelésben az államok egész soránál jelentős szerephez jutott. Az államhatalom ennek megfelelően mind többet és többet foglalkozik a testneveléssel, irányítását mindinkább állami feladatnak tekintik s e téren ma már odáig mennek, hogy külön testnevelési törvényekkel biztosítják a fejlődés lehetőségeit és velük a testnevelési kötelezettségnek már régóta feledésbe ment fogalmát alkotják újjá.

Mindezzel azután együtt jár, hogy a testnevelés az iskolai nevelés három ágának egyikévé lett, amely az erkölcsi és értelmi neveléssel teljesen egybeolvad, úgyhogy tőlük el sem választható már, mert a testnevelés ma már nemcsak az izmok puszta munkáltatását jelenti, hanem az együttműködő test és lélek nevelőjének tekinthető.

Íme: szinte beláthatatlan a közművelődési kapcsolatok bonyolult láncolata s a különböző szellemtörténeti fejezetek együttesében szinte egyet sem találunk testnevelési vonatkozás nélkül. A testnevelés nyert vagy adott gondolatokat, átvett vagy nyújtott eszméket, de mindenkor találkozott azokkal a megnyilatkozásokkal; amelyek az ember lelki életét fejezik ki. Érintkezett mindazzal, ami az ember szellemi világához tartozik, mindazzal, amire e fejezetben utaltunk.

Vázlatunk keretében azonban a közművelődés egész területét nem tekinthetjük át s így a következő fejezetekben csupán a legfontosabb viszonylatokat kíséreljük meg történelmi példákkal megvilágítani. E fejezetek így a testnevelésnek a valláshoz, az államhoz, a honvédelemhez, az irodalomhoz és a képzőművészetekhez való viszonyát fogják tárgyalni.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

A testnevelés és a vallás.

Ha fantáziánk csapongása nélkül s nem csupán szórványosan adatokra, hanem alapos történeti ismeretekre támaszkodunk, határozottan állíthatjuk, hogy a történelem folyamán fenkölt eszmék magasságába először a görögök emelték a testnevelést. Bár primitív formában, már az őseMBER életében is jelentős szerepet játszott a testnevelés, — hiszen létük fenntartása, személyes biztonságuk megóvása érdekében bizonyára sokféle mozgásban gyakorolták és kemény küzdelmekben edzették magukat, — mégis kevés adatot találunk arra vonatkozóan, hogy a görögök előtti korokban a testnevelés közvetlenül a vallás szolgálatában állott volna.

Ezen a téren ugyanis a legrégebb sporttörténeti adat csupán a tágabb értelmezésű testnevelés egyik egészen szűk terére vonatkozik s magyarázatával lelkünk mélyén nem igen elégít ki. Egy Tamó nevű buddhista szerzetes Kr. u. 500-ban említést tesz a Kínában elterjedt gyógytornáról, melyet Hoang Ti császár alkalmazott először 2698-ban. Az ész istenének, Taónak papjai a gyógytornát Kong Fúnak nevezték. Szerintük e torna a lélek halhatatlanságát biztosította, így tehát a Kong Fu egyúttal vallásos gyakorlat is volt.¹

Művészi ábrázolások ugyanígy ősrégi adatokat szolgáltatnak az egyiptomi népek sportjáról is. Vallási vonatkozásai csupán annyiban állanak, hogy ezeket a rajzokat a XII. dinasztia uralkodása alatt épült Béni Hasszán templomán fedették fel.²

Ha figyelmünket azonban a görögök lelki életének megnyilatkozásai felé fordítjuk és ugyanakkor vallásuk és testnevelésük fejlődésének útjait is követjük: általában benső, a testnevelés számára magasstos kapcsolatok rajzolódnak szemeink elé.

A görög élet testnevelés-vallás kapcsolatait négy részben fogjuk tárgyalni: az elsőben a klasszikus versenyélet mitológiai és vallástörténeti eredetét, a másodikban a versenyek színhelyét illető kapcsolatokat fogjuk kimutatni, a harmadikban a versenyek rendezésében nyilvánuló vonatkozásokat, a negyedikben pedig a modern sportnak a görög vallási szertartásokban gyökerező eredetét fogjuk tárgyalni.

Általános az a nézet, hogy a görögök versenyélete a halotti játékok szokásából veszi eredetét, bár akadnak történészek, akik alapos indokokra hivatkozva, ennek általános érvényességét illetően, kételkednek ebben.

Ha a legősibb, tehát az olympiai versenyek eredetének mithoszi magyarázatát tekintjük, összeegyeztethetőnek látszanak az ellentétek: eredetük és alapításuk isteni, de az ünnepélyeket helyenként más és más alkalomból, más és más jelentős esemény bekövetkeztekor rendezték.

Pausanias közvetíti nekünk a mítoszt, mely szerint Zeus, az új isteni nemzedék feje rendezte az első versenyjátékokat Olympiában, annak a győzelemnek az emlékére, melyet a titánból a világ urává lett atyja, Kronos felett aratott.³ Ez alkalommal Apollo Hermest a futásban, Arest pedig az ökölvívásban győzte le.

Eszerint a verseny alapítása közvetlenül isteni. Más forrás szerint azonban csupán isteni sugallatra, isteni tanácsra újították fel a már feledésbe ment játékokat. Oxylos utóda, Iphitos elisi király ugyanis már a történeti korba vissz bennünket, midőn a delphii jóshelytől kér tanácsot, hogy megszabadítsa hazáját a szünni nem akaró egyenetlenségektől, a háborúktól és a dögvésztől. Az isten «az öröm éve»-re⁴ utal, mire meg is rendezik újból a versenyjátékokat, a szent béke alapján most már az egész görögség részvételével. Pythia szerint Zeus azért küldött dögvészt, mert haragudott, hogy meg merték szüntetni a versenyeket, ám ha folytatják, meg fognak szünni a bajok;⁵ így szolt a jóslat. S bár, mint később látni fogjuk, Isthmosban a versenyek alkalmával Poseidonhoz szállt a hálaima a tenger nyújtotta előnyökért, sohse felejtették el azt emlegetni, hogy az isthmosi játékok alapítója a Zeus-szal dacoló Sisyphos volt.⁶

De nemcsak játékokat, hanem gyakorlólhelyeket is alapítottak az istenek; így Hermes a palaestrákat. Ezért szobra, mint Hermes Enagonios díszítette a gyakorlólhelyeket.⁷

A versenyélet az egész klasszikus korban virágzott s ha nem is minden versenyünnepély veszi külön isteni alapításból eredetét, mégis tény, hogy mindegyiküket az egész történelem folyamán az istenek tiszteletére rendezték.

Pindaros szerint Herakles Zeus tiszteletére alapította az agonokat, sőt a feledésbe ment eredeti elisi versenyeket is Kronos kultuszával kapcsolatban rendezték.⁸ Az Isthmiák Poseidon,⁹ a Nemeádák ismét Zeus,¹⁰ a pythói játékok Apollo,¹¹ a kis és nagy Panathenaiák Athena,¹² az ugyancsak athéni Eleusiniák Demeter¹³ tiszteletét jelentették. Az epidauroszi agonoknak Asklepios,¹⁴ Khalkisben és Eretriában Dionysos¹⁵, Thera szigetén és Kyrenében a Karneiákon Apollo¹⁶ ünnepét ülték meg.

Miként történt meg és mikor folyt le az átmenet az említett halotti játékokból ezekben az istenek tiszteletére rendezett versenyünnepélyekre, azt nem tudjuk, csupán sejtethetjük. A görög államok szervezete nem volt egységes, s miután közlekedés, hírszolgálat lassan

járt s az eszmék kicserélődése bizony hosszú ideig tartott, — egyező felfogások, hasonló szokások csak az évek hosszú folyamán alakulhattak ki. Lehetek helyek, ahol a halottak emléke bizonyára sokáig élt s N lehetek helyek, ahol az istentisztelet már kezdetben is a halottak emlékének való áldozással együtt folyt, végül is azonban a halotti játékok emléke teljesen feloldódott a vallási ünnepélyekben. A Hermaiákat például Pheneosban Hermes tiszteletére rendezték, temploma mögött azonban még fennállott Myrtilos sírja s emlékének évenként a versenyekkel párhuzamosan áldoztak.¹⁷ Rhodos szigetén a Helios tiszteletére rendezett játékok mellett Tlepolemos kultusza is fennállott még.¹⁸ Boiotiában pedig Apollo tisztelete mellett még Orkhomenosé is élt.¹⁹ E felfogásunkra magában Olympiában is találhatunk igazolást: Homeros Olympia színhelyén, Elisben tartott, egykori virágzó halotti játékokról emlékezik meg.²⁰

Helyénvalónak tartjuk, ha itt említjük meg, hogy a görögök nemcsak a versenyek eredetét, hanem a gymnastika egyik-másik ágának megteremtését is az istenekre vezették vissza. De ők maguk is végezték e gyakorlatokat. Hermes kiváló birkózómester,²¹ Apollo az ökölvívásnak, nyílzásnak és a diszkoszvetésnek kedvelője, sőt egy alkalommal rosszul irányított diszkosza a vigyázatlan Hyakinthost is agyonsújtotta. A nép Amyklaiban azután a szerencsétlenül járt isteni kísérő emlékére Hyakinthiákat rendezett.²² A görögök a versenyt még meg is személyesítették és istenként tisztelték. Pausanias megemlíti, hogy Anaxilaos rhegiumi tyrannus kincstárnoka, Mikythos felajánlott egy szobrot, amely Agont haltérekkel ábrázolta.²³ Palaistrában, mint Hermes leányában, a birkózás, Artemisben pedig a nyílzás istennőjét személyesítették meg.²⁴

Miután kimutattuk a görög versenyéletnek a kiemelkedő ünnepek eredetében rejlő vallási kapcsolatait, valamint azt is, hogy a klasszikus versenyeket azután mindvégig valamely isten tiszteletére rendezték, e fenkölt vonatkozások második csoportjára: az istentisztelet és a versenyés egybeolvadó, gyakran azonos színhelyeinek tárgyalására térünk át.

A görög gymnastika legfelemelőbb vallási kapcsolatát az a tény jelenti, hogy míg a gyakorlás és az előkészület a tudás és tanulás otthonaiban folyt, addig a bemutatkozás az áldozati oltárakkal és az isten hajlékával egybeépített stadionban jelent meg. Ennek megfelelően a görögök szemében a nemzeti versenyek színhelyei is szentelteké válnak.

Zeus szent ligete, Altis a Kronos-hegy tövében egybeépült a stadionnal, ide az Altis térségéről közvetlen nyílt bejárat az illetékesek részére. Itt állott a bejáratnál egy stadionhossznál is kisebb távolságban Zeus temploma, benne Phidiasnak az olympiai Zeust ábrázoló elefántcsontszobra, a görög szobrászat legünnepeltebb remeke, azután körülbelül ugyanolyan távolságra, a görög szárazföld legrégebb temploma, a Heraion, melynek keletkezését Pausanias alapján, kb. Kr. e. 1000-re teszik, majd a stadionhoz jóval közelebb, ismét egy templom,

a Metroon. A szent térség centrumában állott Zeus tiszteletének legfőbb részét képező nagy oltár, ehhez Pausanias szerint még több mint 70 oltár csatlakozott. Végül még közvetlenül a stadion melletti 12 kincsesházat említjük meg.²⁵

Hogy e térbeli egybeolvadás szellemi és lényegi egységességet is jelentett, azt a templomok díszei, a bennük és körülöttük elhelyezett szobrok, valamint az épületek rendeltetése is elárulta. A Zeus-templom főhomlokzatának tympanumát Oinomaios és Pelops versenye díszítette,²⁶ a Heraionban, a Kypselos-ládában Iphitos ércdiszkoszát őrizték,²⁷ a stadionnal közös falú visszhangcsarnok a későbbi időkben pedig a versenybírák számára volt fenntartva. Paionios Nikéje a győzelem istennőjét ábrázolta,²⁸ a stadionban vezető út mellett pedig Zeus 16 bronzképe állott, melyeket a szabályok ellen vétő versenyzők pénzbírságából állítottak fel.²⁹ A Prytaneionban a győztes versenyzők étkeztek. Ismét a Heraionban állott a díszasztal, ezen a versenydíjakat állították ki. Az asztal Pausanias leírása szerint egyrészt a versenyrendezést, másrészt a verseny istenét, Agont ábrázolta.³⁰

Az Isthmiákat Poseidon szent fenyőligetében tartották. Még most is jelentékeny romok találhatók a stadionnal együtt épült templomból.³¹

A pythói játékok színhelyén a stadiontól délkeletre emelkedett a templom. Ezt a templomot egész Görögország középpontjának tekintették s itt őrizték a versenyek győzteseinek jegyzékét is. A templom számára szükséges terrasza jelenben még fel nem tárt részekkel együtt 172 méter lehetett, azaz a stadion hosszával egyezett meg.³²

A nemeai játékok völgyében, Zeus Nemesis szent ligetében állott Zeus alexandriai időkben emelt dór stílusú temploma, melynek szépségeit Pindaros olympiai és nemeai ódái is magasztalják. Athénben az Ardetus-halmon látható jön építészeti maradványok valószínűleg a stadionnal kapcsolatban volt Tyche-templom romjai.³³

Ezek a játékok az olympiai játékok nyomán haladtak, amelyeket szokás és berendezés tekintetében az ismét további nagyszámú helyi jelentőségű verseny követett és egyben utánzott is. Hiszen Pausanias egymaga 18 nagy stadiont sorol fel, bár nem is törődött azzal, hogy teljesen kimerítse a tárgyat és a tudomány nagy kárára mellőzte Görögország nyugati és keleti gyarmatait, egyes műemlékeket feltűnően elhanyagolt és általában nem is volt nagy kedve az aprólékos kutatásokhoz, tehát a stadionok tekintetében sem adott teljes kimutatást.³⁴

Valószínű tehát az a feltevésünk, hogy e kisebb ünnepélyek is magukon viselték a vallási kapcsolat jellegét, a versenyek színhelyén tehát oltárokat és templomokat emeltek, vagy, ha már fennállottak ilyenek, pályáikat melléjük, velük egybeépítve létesítették.

A görög gymnastikának állandó vallási kapcsolata a versenyünnepélyek szertartásaiban nyilvánult meg. A játékok rendezésében,

lebonyolításában, imák és áldozatok bemutatásában jelentékeny szerep jutott a papoknak, úgyhogy révükön a versenyek át meg át voltak szöve vallásos elemekkel. Nem is érthetünk egyet a neveléstörténetírás egyik nagyon elterjedt nézetével, amely szerint — úgylátszik, mintha a rendszerezés kedvéért — a görög állam funkcióit mereven két részre, hadi és istenszolgálati csoportokra osztván, a nevelésnek is két ágát: a gymnastikai és muzsai nevelést állapítja meg.³⁵ Ennek megfelelően a gymnastikai nevelést kizárólag a katonai és hadi előkészületek körébe utalja, mintha nem is az egyetemes nevelésnek egyik alakja, a vallási nevelésnek egyik tere lett volna. Pedig a görög gymnastikát, különösen pedig legszebb megnyilvánulását, a nagy nemzeti játékokat olyan intézményeknek kell tekintenünk, melyek vallásban, nyelvben, gondolkodásban, ugyanazon tiszta ideálokért való lelkesedés útján, az egész görögséget egyesítették.

Miután az agonok már a kora hellén időkben az istenünnepélyek szolgálatában állottak, jelentékeny részük vallásos szertartásokból állott.

Az olympiai agonok nemcsak mint versenyek, hanem mint vallási ünnepélyek is minden mást felülmultak Hellaszban. Ezek az olympiai agonok minden részletükben az isten tiszteletének szolgálatában állottak s minden tekintetben magasztos tartalmi és formai kapcsolatokat mutatnak. A legelső aktus, a résztvevők meghívása is mindjárt Zeus nevében történik. Miután az atlétáknak a versenyeket megelőzően Elisben kellett tíz hónapi tréninget tartaniok, át kellett vonulniuk Olympiába, ami szintén vallásos szertartások keretében történt meg. A szent úton vonultak Olympiába, közben Piera forrásánál állapodtak meg. Itt áldozatokat mutattak be, majd a forrás szent vizében lustratio következett, mert Olympiában csak tiszta lélekkel járulhattak az isten színe elé, a belső tisztaságnak pedig a külső tisztaság volt a jelképe. Midőn öt napig tartottak az olympiai ünnepek, az első és utolsó napot magában Olympiában is vallásos szertartásoknak szentelték, bár ismeretes, hogy a közbeeső napok programját is jelentékeny mértékben elfoglalták. Az első napon a légielősebb áldozatot maga az elisi állam mutatta be Zeus Horkius szobra előtt, utána a bírák, a versenyzők, hozzátartozóik, mestereik áldoztak és esküt tettek, hogy gondos előkészületeket végeztek s hogy a szabályokat be fogják tartani, de megesküdték a bírák is, hogy igazságosan fognak ítélni. De nemcsak a résztvevők és vezetőik, hanem az egész klasszikus honból összesereglett roppant nézősereg is bemutatta hitét és áldozatát ama számos oltárnál, melyekről már előbb említést tettünk. Az ország minden részéből érkezett előkelőségek és küldöttségek legdrágább kincseiket és értékeiket magukkal hozták, hogy felajánlássák az olympiai Zeusnak. A verseny napján az atléták istenhez fohászkodtak, miközben jobbkezüket az oltár vagy az isten szobra felé emelték,³⁶ a stadion bejáratánál emelt oltárnál pedig Kairoshoz folyamodtak segítségért és szerencséért.³⁷ Az utolsó napon ülték a legfényesebb

ünnepeket. A Zeus-templom közelében álló olajfáról a szentelt késsel vágtak győzelmi ágat, majd a rendezők, versenyzők és képviseltek ismét pompás menetben vonultak Zeus oltárához, hogy hálaáldozatot mutassanak be.³⁸ A győztesek hazatérve, koszorújukat a város istenségének oltárán helyezték el. A panathenai játékokon Zeus templomában nyújtották át a győztesnek a koszorút.

A többi nemzeti játékok a helyi viszonyoknak megfelelően követték az olympiai rendezés példáját, a helyi játékok és kis jelentőségű versenyek pedig a vallási szertartás szerényebb kereteibe olvasztották versenyeket. Az isthmosi és nemeai játékokon szintén vallásos kötelesség volt a fegyverszünet, a pythói játékokat pedig maguk a papok rendezték Apolló tiszteletére s a versenyek közben istent dicsőítő dalokat énekeltek. Közülük a nomos dal vált nevezetessé, amely Apollónak a Pythó sárkány fölötti győzelmét dicsőítette.³⁹

De nemcsak a hagyományos, időpont és műsor tekintetében rendszeres versenyek olvadtak fel az istentiszteletben, hanem a legkülönbözőbb alkalmakkor, fogadalom vagy hálaadó istentisztelet keretében is rendeztek versenyeket, gyakran igen nagyszabású agonokat. Hogy milyen elmélyült kapcsolatot jelentett a vallásos érzésnek az agonistika szeretetével való kapcsolata, arra a legszebb példát a sporttörténelemnek egyik legmegkapóbb eseménye, Xenofon visszavonulása és versenye szolgáltatja. A cunaxai ütközet után, midőn a 10.000 főnyi sereg 122 nap alatt 2400 kilométert tett meg, hegyeken átkelve, kelepcek és leshelyek között haladva, kimerülten 8600 főre leolvadva végre visszakerültek a Pontus Euxinoshoz. Itt a tenger partján áldozatokkal és ünnepélyekkel tisztelték Heraklest s imádták Zeust, hogy hazatértükben szerencsésen megóvta őket. S bár igen alkalmatlan területen táboroztak az istentisztelethez tartozóan, mégis azonnal kijelölték a húsz stadion hosszúságú versenypályát, melyet hétszer kellett végigfutni. A 26 kilométeres pálya megfutására csak a Kréta szigetiek közül hatvanan jelentkeztek, mások birkózásban, ökölvívásban vagy pankrationban versenyeztek. A lovaglós verseny pályája oly meredek volt, hogy lépésben is alig bírtak az oltárhoz visszatérni. Büszkén mondja Xenofon, hogy sokan jelentkeztek a versenyekre s nagy küzdelemvágy uralkodott rajtuk. Ha meggondoljuk, hogy a katonák a négy hónapos visszavonulás után is mily lelkesedéssel vettek részt a versenyen, csodálkoznunk kell versenyszeretetükön, de egyben pompás bizonyosságát is látjuk annak, hogy az agonok az istentiszteletnek, az áldozati ünnepélyeknek mily tartalmi, szerves részét képezték.⁴⁰

De a görögöknek nemcsak versenyeik, hanem bemutató jellegű gimnastikai ünnepeik is a vallási kultusz jegyében folytak le. A 670-ben alapított gymnopaidiákat a spártaiak oly gyönyörűséggel nézték, hogy csak a legszorongatottabb helyzetben nyugodtak meg elmaradásában. Az itt előadott himnuszok az isteneket, különösen Apollót dicsőítették.⁴¹

Az újkori atlétika egyik legnépszerűbb és egyben legértékesebb

ága, a stafétafutás is görög vallási szertartásból veszi eredetét. Athénbe a Panathéneiakon, a Hephaistaiakon és a Prometheiakon az Akadémiától hozták az égő fáklyát, hogy tüzet gyűjtsanak vele az oltáron. A hosszú távolságot azután részekre osztották és a résztávolságok határán a fáklyához a következő futónak adta át a tüzet, sőt a Panathéneiakon egymással versenyezve egyszerre többen vittek fáklyát s minden fáklya vivőt a kijelölt váltási helyen saját csapatához tartozó társa várt, megteremtven ezzel a stafétaverseny gondolatát. A díjat az a csapat kapta, melynek utolsó futója meggyújtotta az oltártüzet.⁴²

Platón államregényében Sokrates is elbeszéli, hogy midőn Artemis Bendis ünnepélyéről hazafelé Athénbe tartott, Adeimantos visszatartotta, hogy lássa az istennő tiszteletére rendezendő esti lovas stafétafutást is. Itt a lovasok égő fáklyát adtak tovább, azonban ebben a klasszikus korbéli stafétában mindössze két csapat mérkőzött. Egyébként stafétafutást ábrázoló művészeti emlékek is fennmaradtak, ezekről azonban a későbbi fejezetekben lesz szó.⁴³

Ez a klasszikus görög fáklyás stafétafutás egyébként roppant méreteken éled majd újra 1936-ban a XI. olympiai játékok alkalmával: hét ország 3000 futója viszi majd 12 napon keresztül az egyik olympiai oltáron meggyújtott fáklyát és olympiai olajágat az Olympia—Athén—Delphi —Szaloniki —Szófia —Belgrád—Budapest —Bécs—Prága útvonalon Berlinbe, az ünnepélyes megnyitás időpontjára. A klasszikus szokáshoz valóban méltó felújítás!

Megállapíthatjuk tehát mindezekből, hogy a görög agonistikának fellendülését a versenyzési vágy, tartalmat és állandósulást — több mint egy ezredéven át — a vallásos szellem adott.

A rómaiak nyilvános játékaik eredetileg is benső kapcsolatban voltak a vallással s kezdetben tiszta szellemű vetélkedésből, nemes versenyekből állottak. A hagyomány szerint már Romulus tartott ilyeneket Mars és Consus tiszteletére s Consulária volt a nevük. Ugyan* csak régtől fogva fogadalmi játékokat is rendeztek. E játékok azután később állandó intézményekké váltak és évenként megtartották őket.

Mivel a rómaiak később vallásos fogalmaik nagy részét a görögöktől vették át s mivel ők még inkább igyekeztek az államélet minden mozzanatát a vallásos eszmék által vezetni és irányítani, könnyen érthetővé válik, hogy az istenek tisztelete emez újabb korban továbbra is kapcsolatban maradt a testneveléssel, illetőleg a versenyjátékok formájában történt megnyilvánulásaiival. A görögöknél bőven tárgyalt eszmei kapcsolat mintegy tovább élt a rómaiaknál, hiszen nevelésüket is, kivált a második korszaktól kezdve, a gymnastikai elemekben bővelkedő görög nevelés folytatásának kell tekintenünk. Emellett még az etruszkoktól is sokat sajátítottak el, azoktól az etruszkoktól, akik-től származó testnevelés-vallási kapcsolatok emlékei napjainkig is fennmaradtak. Hogy az etruszkok versenyei is halotti játékok és

istenünnepélyek keretében rendeztek, arról a művészettörténeti emlékek közül legjobban a Chiusiban napvilágra került sírkamra falfestményei tanúskodnak.⁴⁴

Míg a görögök magának a szépnek és jónak önzéstelen szeretetéért rajongtak, addig a rómaiakat mindenben gyakorlati célok irányították; ez a különbség a két nép gondolkodásában a kalokagathia uralmát későbbben egymagában is hamarosan meggyöngítette. S ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a rómaiak a görög testnevelés általános eszméit a maguk teljességében a görög műveltség hanyatlásának, a hivatásos atlétika kezdetének korában vették át, könnyen megérthetjük, hogy a testnevelés a rómaiaknál hamarabb szállott alá arról az eszmei magaslatról, ahová a görög szellem emelte.

A vallási kapcsolatok azonban a játékok számának és az ünnepnapoknak folytonos szaporodásával is megmaradtak mindvégig. A játékok kezdetben csak rövid ideig tartottak, később még az éjjelbe is belenyúltak. Számukat a római vallási szertartások szigorú formái is szaporították, gyakran megtörtént ugyanis, hogy rendezési hibák miatt a játékok megisméltése vált szükségessé, nehogy az isteneknek okuk legyen haragudni.

A játékok rendes lefolyásának felelőssége a különböző papi kollégiumokra esett, melyek a játékokkal ünnepelt istenek szolgálatában állottak. Legrégibbek voltak a cirkuszi játékok, ezekhez az idők folyamán még különböző látványosságok társultak. A megnyitó ünnepi menetben elől vitték az isten szobrát, utána mentek a főhivatalnokok, papi kollégiumok stb. Mint a görögöknél, először itt is áldozatot mutattak be s csak azután kezdődtek a futó-, birkózó-, ökölvívó- és más versenyek. Rómában a következő játékok honosodtak meg s maradtak meg az istentisztelet keretében egészen a legutolsó időkig:

Ludi Capitolini, ezeket a hagyomány szerint még Romulus alapította Jupiter Feretrius templomának felszentelésekor. Livius szerint Camillus alapította Jupiter tiszteletére. Mindenesetre ezek emelkedtek a legnagyobb jelentőségre a játékok közül. A Ludi Apollinarest Apollo, a Ludi Cerealest Ceres tiszteletére alapították. A Ludi Maximit maga az állam alapította Jupiter imádatára, a Ludi Megalenses pedig a vidékről jutottak Rómába. Ez a császárság korában Isis tiszteletével fűződött egybe és különböző misztikus szertartásokra is alkalmat nyújtott. A Ludi Romanit, a legrégebbi állandó ünnepet Jupiter tiszteletére rendezték, a Ludi Saecularest a földalatti isteneknek mutatták be. Ez a játék nem római, hanem etruszk eredetű s Dis és Proserpina mellé később Apollo, Diana és Latona tiszteletét is belevonták. Vele kapcsolatban Jupiter és Apollo templomában ajándékokat, Diana aventinusai templomában pedig gabonát osztottak ki a nép között. A tulajdonképeni játékok három napig tartottak, közben állatokat áldoztak Jupiternek, Junonak, majd pedig szcenikus játékokat rendeztek Apollo tiszteletére.⁴⁵

Ezek a pogány vallási kapcsolatok a kereszténység terjedésével mindinkább gyérültek, majd teljesen meg is szűntek, mint végül maguk a játékok is. Ezt már akkor is természetesnek tartották, hiszen a kereszténység éppen a kimutatott vallási kapcsolatokon keresztül olyan intézményt látott a gymnastikában és az atlétikában, mely nemcsak születésénél fogva volt pogány, hanem amelyet képesnek tartott arra is, hogy fenntartsa, sőt új életre keltse a pogány világszemléletet, a pogány vallást.

Ez teljesen érthető is, hiszen az evangélium tanítása nyomán a krisztusi ideál harctól, győzelemtől, testi erő diadalától, dicsőségétől távol állott. Tertullianus művei azt mondják, hogy a lélek tiszta és Istentől való, a test pedig a gonosztól, tehát durva és szennyes, menekülni kell tőle. Ismeretes a testnevelésről való nyilatkozata: palaestrica diaboli negotium, a testgyakorlás az ördög műve. Az alexandriai Origenes hasonlóképpen vélekedik, szerinte az anyag a maga súlyával a mélységbe húzza a lelket. Akadnak azonban egyházatyák, mint Irenaeus, Numicius Felix, a tyrusi Methodius, Lactantius, akik azt hirdették, hogy a test is fel fog támadni, tehát a lélektől csupán ideiglenesen szakad el. Az alexandriai Clemens pedig már nyíltan ki is mondja, hogy nem ellenzi a mértékletes gymnastikát,⁴⁶ csupán azt kívánja, hogy ne dicsőségkeresésből, hanem az egészség érdekében végezzék.

Íme már időszámításunk kezdetén is azt tapasztaljuk, hogy a helyes irányú testnevelés összeegyeztethető a krisztusi tanítással. Hisz a keresztény világnézet már akkor is megkísérli, hogy helyesen értékelje a testnevelés fogalmát.

Ennek megfelelően a nevelés, mely az antik államban különösen a testnevelés alakjában nemzeti feladatot alkotott, most már sem földi, sem szociális célokat nem szolgált, hanem Isten országára készített elő. A földi élet jelentősége megszűnt, csak az örök életnek van értéke. Mivel pedig a gazdasági romlás és pusztulás után az iskolák és a kiképzés helyei mind megszűntek, csak a kolostori nevelés, csak a kolostori oktatás maradt fenn.⁴⁷ A népvándorlásnak egyébként is hallatlan zűrzavaraiban, a rombolásnak századokon keresztül tartó halmozásában, amikor az embernek léte fenntartása is túlságosan sok fáradságba került, az egyház ilyen állásfoglalása mellett a testnevelés ünnepélyes vallási kapcsolatai majdnem egy ezredév tartamára megszakadtak. A kereszténység felvétele után a rendszeres testnevelés általában hosszú ideig szünetelt, mert, amint láttuk, a kereszténység az élet súlypontját a belső tökéletességre helyezte át.

Idővel azonban mégis fordulat állott be, mert új feladatok vártak a kereszténységre: meg kellett szelídítenie és magasabb kultúréletre kellett nevelnie a népvándorlás műveletlen népeit. Ez a kor átmenet; szervezett testnevelésről, sportról szó sem lehet még, de egyes különálló megnyilvánulásokról már beszélhetünk.

További, valláskapcsolati témánk szempontjából teljes változást

a lovagvilág hozott. Régi gyakorlatok, már feledésbe ment eszmék fel-támadnak, a testnevelés mint az újkori sportélet előfutárja, újraéled a lovagi tornákon. Hogy a testnevelés nemes formában újjászület-hessen, ahhoz szükséges volt, hogy a lovagvilág homlokzata mögött hűbéres szokások találkozzanak az egyház egy közvetett akciójával.⁴⁸

A fiatal jelölt, míg nemes hivatására készült, egy nemes lovaghoz csatlakozott, mellette személyes szolgálatokat teljesített, hogy közben ismereteit bővítse, hogy képességeit fejlessze. A hűbériség elve szerint az ember csatlakozott egy másikhoz, egy erősebbhez, hogy szolgálataiért az erősebb, a hűbérúr megvédelmezze. E felfogás és e gyakorlat hatása alatt azután a lovagvilág ebben az értelemben reorganizálódik. Itt jelentkezik az egyház, pontokba foglalja és megszenteli a lovagok tevékenységét, hogy miután megsemmisítette az antik atlétikát, segítségére legyen utódja megszületésének.⁴⁹ A lovagság kimondott célja a Szentföld visszahódítása, a lovag fegyvere pedig minden körülmények között az igazságot és jogot szolgálja, rá van bízva a gyengék, az özvegyek és az árvák oltalmazása. A pap megáldja fegyvereit, a vallás mindenütt körülötte van s a lovagi erények a szerzetesi erényekkel párosulnak.

Az 1326-ban alapított Szent György lovagság testvéri társaságának alapszabályai előírják a pénteki önmegtartóztatást. Ezzel kapcsolatban Siklóssy azt mondja, hogy «mind a keresztény, mind egyéb vallások életmód- és önmegtartóztatási parancsai átlátszóan testnevelési célzatúak. A modern tréning szabályok sohasem jöttek volna létre e magasztos ősök nélkül. Hogy fegyelmezett testnevelés mellett a lélek is megkapja a magáét, az csak természetes.»⁵⁰

Ez a lovagkor Aquinói Szent Tamás idejében élte legszebb fejlődését. Szent Tamás, mint a modern római katolikus teológia megalapítója, mint a római katolikus vallás tanainak legklasszikusabb összefoglalója, különféle műveiben — bár nem ezzel az elnevezéssel — egységes sportelméletet nyújt s a történelemben elsőként dolgozza fel a sport etikáját. Szent Tamás különböző munkáiban elszórta előforduló fejtegetéseit, megjegyzéseit, melyek azonban egységes elméletre engednek következtetni, dr. Erdey Ferenc tárta fel, nemcsak a testnevelés barátai, nemcsak a testnevelés múltja iránt érdeklődik, hanem a testnevelés hivatott vezetői, a szakemberek számára is. Szent Tamás műveiből az ő publikációján keresztül bámulatos világot tár elénk.⁵¹

Szent Tamás feljegyzései szerint testnevelés és játék a XIII. század nevelési rendszerében is ismeretesek voltak s bár gyérek a feljegyzések, mégis elegendő világosságot vetnek arra, hogy akkor is helyesnek tartották a szellem és test harmonikus fejlesztését. Notker Labeo kiváló középkori pedagógus a sanct-galleni iskoláról azt írja, hogy szabad napokon a tanulók mindenféle testgyakorlatokat végeztek: versenyt futottak, birkóztak és célbadobtak. Egy másik monostori tanítóról azt olvassuk, hogy tanítványával lovaglás közben való tanulásal töltötte idejét.⁵²

Testnevelési irodalmat ugyan hiába keresünk ebben a korban, mert ez akkor egyszerűen még nem volt tudományos kérdés. Akadtak, akik hívei voltak a játékoknak, de a többség a szent atyákra való hivatkozással szigorúbb felfogásnak hódolt. Talán éppen a szerzetesi neve*lésben itt-ott mutatkozó nézeteltérések lehettek az okai annak, hogy Szent Tamás legfőbb művében, a Summa Theologiában négy külön fejezetet szánt ennek a kérdésnek. Erdey szerint küzködik ugyan a legjellegzetesebb sportszerű elemek terminológiájával, tanulmánya alapján azonban mégis azt állítja a szerző, hogy: «Szent Tamás valóban a mai sport szerinti felfogásban értette a testmozgást és játékot, amit Lombardi Péternek Liber Sententiarum című művéhez írt kommentárja is megerősít». Továbbá: «Ő nemcsak azokat a testmozgásokat értette, melyek a helyes magatartáshoz, vagy az erények külső megnyilvánulásához tartoznak, hanem a sportszerű testmozgást is».

Az angyali mester saját terminológiája szerint a játékot, mely szabadban, passzióval történik, tehát a mai értelemben vett sportot, mint az emberi természetnek megfelelő és a szükséges pihenési időt kitöltő foglalkozást fogja fel, hogy általa azután az ember alkalmas legyen a szellemi és az értelmi munkára. A testnek is meg kell nyugodnia, úgymond, a testnek is meg kell adni a maga örömét, enélkül nehezen és kelletlenül tudná a szellemet szolgálni.

A testnevelés nem semleges, hanem erkölcsi jó; a testmozgásnak az ész szabályai szerint való rendezését erényes cselekedetnek tartja. Azt a szilárd készséget, mely bennünket a játékban az ész szabályait követni segít, erkölcsi erénynek nevezi. E nézete kifejtésében Szent Ambrusra hivatkozik, aki szerint a test mozgása a léleknek a szava.

Meglepő dolog, hogy Szent Tamás nemcsak a sport elemi fogalmairól adott világos és értékes erkölcsi szabályokat, hanem a sport kinövéseit is tárgyalja. Erre a gondolatra mindent átfogó elméleti érzéke vezette rá, hogy az erények tárgyalása után az azzal ellenkező vétkeket is szemügyre vegye. E vétkeket két csoportra osztja: a túlságba hajtott (superfluitas ludi) és a teljes tartózkodás (defectus ludi) vétkének csoportjára.

A túlzást, tehát ami az ész szabályait túllépi, vétkeknek bélyegzi. A túlzás kétféleképpen állhat elő: vagy a játék nemét, vagy annak mellékkörülményeit illetően. A játék hasznos és szükséges, elmulasztása észellenes, a merev tartózkodás tehát véték.

«Íme a sportelmélet és a sportmorál, melyet már hét évszázaddal ezelőtt oly tökéletesen megalapozott az angyali Mester, hogy az ma, mikor a sport eddig nem tapasztalt fellendülést mutat, pontról-pontra minden változtatás vagy hozzáadás nélkül elfogadható! Ez Aquinói Szent Tamás elméletének legnagyobb diadala. Elvont elméletekből leszűrt elvei messze időknél és késő századok életének útmutatói: világító fáklyái!»⁵³

A lovagvilág letűntével lassan-lassan készül a talaj az újkori

sport, a modern testnevelés számára. Az egész Európában virágzó népies játékok fellendítik és egyben jelentik is a tömegek, az összes társadalmi osztályok sportját. Az előkelőknek a nemes vetélkedés, a versenyzés az örömük. A testnevelésnek ez a formája Angliából indul ki. Közben a humanista-ideál a testnevelésnek ismét a harmonikus nevelés keretében ad fellendülést. A testnevelés-vallási kapcsolatok valódi elmélyülése azonban most sem következett be. Az egyházak, katolikusok és protestánsok nagyjában jóakarattal nézik a testnevelés újabb törekvéseit és csak akkor lépnek közbe, ha túlzásokat tapasztalnak, így többek között kétszer is előfordult, hogy a pápák zsinatokon fejezték ki rosszaságukat: 1130-ban II. Ince, 1179-ben III. Sándor.⁵⁴ A testnevelés története azért ebben a korban a testnevelés nagy alakjai között egyházi férfiakat is említ. Amit II. Pius műveiben a testnevelés szükségességéről írt, az mind oly bölcs és igaz, hogy még ma 400 évvel később is helytálló és követendő.⁵⁵ Művelődéstörténetünk meglepően érdekes adata, hogy II. Pius, pápává történt megválasztása előtt hét évvel, mint Aeneas Silvius Piccolomini trieszti püspök a magyar király számára könyvet ír a nevelésről, közben nagy szakértelemmel foglalkozik a testneveléssel, sőt azt is ajánlja, hogy az ifjúság versenyjátékokra is készüljön.⁵⁶ Nálunk a sárospataki református kollégium újjászervezésére behívott Comenius Arnos, akit Siklóssy a humanizmus és a modern testnevelés közötti összekapcsolónak nevez,⁵⁷ Scholae pansophiae delineatio című művében 1651-ben a testgyakorlatokat azon gyakorlatok közé sorozza, melyek a lélek művelődését közvetve mozdítják elő.⁵⁸

Koppi Odo celldömölki apát gyönyörűen megtervezett — sajnos létre nem jött — Akadémiája 1742-ben igen nagy súlyt vetett a testnevelésre.⁵⁹

Az egyházi férfiak oly kivételes értékű támogatásáról is tudunk, hogy versenyek és viadalk rendezésében is résztvettek, mint például Szalkay Lajos esztergomi primás a budai viadal rendezésében, melyen II. Lajos győzelmesen szerepelt.⁶⁰

Megállapítható azonban, hogy a középkor és a kezdődő újkor hosszú századain keresztül a vallás nem foglalt el egységes álláspontot a testneveléssel szemben. Ehhez a művelt világnak már akkor is túlságosan nagy volt a területe s emellett a legkülönbözőbb eszmeáramlatok követték egymást. A jezsuita rend pl. még elvben sem ismerte el a humanisták testkultuszát, a test megtagadásának elvi alapján állott s az aszkézis erényét hirdette. De még e szűkebbre szabott területen sem egyeztek a nézetek. Magyarországon pl. a soproni jezsuita gimnázium naplója szerint a rend növendékei 1771-ben zenés testgyakorlatokat mutattak be, melyek az evangélikus tanárok tetszését is nagyon megnyerték.⁶¹

A XIX. század folyamán azonban a vallás-testnevelési kapcsolatok a protestánsoknál újra elmélyülnek s megkapó formában

egészen új felfogás érvényesül. A múlt század közepén tűnik fel a társadalmi reformátor-pap: Ch. Kingsley és vele «muscular Christian»-jai, hogy minden dogmatizmustól mentesen teljes fizikai és erkölcsi ellenhatással küzdjenek ama idők erkölcsi romlottsága ellen. Ők csak az adott példával prédikálnak, nem szónokolnak, de erőteljességük megszerzi számukra a tekintélyt és példás sportéletükkel híveket szereznek az egyetemek körében.⁶² Egy ismeretlen clergymán, Th. Arnold kezébe veszi Angliában néhány kollégium sportjának irányítását és átalakítja a tanárok és tanulók mentalitását. Alkotója lesz a brit új élet sejtjeinek, annak az alkotásnak, mely «rádiumszerű kisugárzó hatással követésre készíti a legesőkönnyösebbeket is.»⁶³ Egy új sportorganizációnak veti el magvát, hogy benne a szabadság lüktessen, hogy az élet új gyakorló iskolája legyen és végül egyik alapköve a brit birodalomnak.

A gondolatot az amerikai protestánsok átveszik s az elveket a Young Men's Christian Association-nak (YMCA) szinte az egész világot behálózó szervezete érvényesíti a gyakorlatban. A YMCA nagy vagyonnal rendelkezik, sporttelepek, sportsarnokok százaival, iskolákat állít fel, sőt tanárképző főiskolát is, s mindezt azért teszi, mert tudomásul veszi a sportnak az ifjú lélekre gyakorolt rendkívüli hatását, amely gyakran felülmúlhatatlannak látszik. Szükséges tehát, hogy a vallás oktatói közeledjenek a sporthoz, mert mindent el kell követni, hogy vallásos érzésben erős emberek értsenek legjobban a sporthoz, hogy általuk a vezetés vallás erkölcsi alapokon nyugodjék. A YMCA tehát nem önmagáért írja a sportot zászlajára, hanem azért, mert ezzel gondolja vallás erkölcsi nevelését legjobban alátámasztani. Ők állítják fel az első testnevelő tanárképző intézetet Springfieldben 1868-ban s 1878-ban már Európában is szerveznek központot. Intézeti szabályaik a vallás erkölcsi-testnevelési kapcsolatot úgy fejezik ki, hogy hallgatónak csak azok vehetők fel: «akik atletikai és gymnastikai képességeiket Isten országának, a testi és lelki erőnek szolgálatába állítják s akik célul a keresztény gondolat terjesztését tűzik maguk elé».⁶⁴

Tantervükben biblia és vallásirodalom ennek megfelelően heti három órában szerepel. A testnevelő tanárok vallástant is tanítanak, melynek gyakorlására szintén kellő idő áll rendelkezésre. Már hallgatókorukban hetenként egy prédikációt és bibliamagyarázatot tartanak valamely iskolában. A Springfield College azután a továbbképzésről is gondoskodik, évenként tart: Athletic coaching and religions education (Athletikai vezetés és vallásnevelés) címmel továbbképző tanfolyamot.

A semlegesség hosszú időszaka után az egyház — éppen Magyarországon — már nem fogadja bizalmatlansággal a testnevelés gondolatát, felkarolásától már nem idegenkedik, sőt vezetőik mondják: «Minden okunk meg van arra, hogy a helyesen értelmezett testnevelés ügyét felkaroljuk és lelkes apostolai legyünk».⁶⁵

Az egyház felfogását ma már az az elgondolás kezdi irányítani» hogyha nem kapcsolódik bele a sportba, akkor le kell mondania mindazon pedagógiai előnyökről, melyek a testneveléssel és a sportérettel kapcsolatosan a lelki kultúra javára felhasználhatók s viselnie kell az egész kockázatot, amely a kereszténység lelkétől idegen, sőt talán vele ellenséges testi kultúrával és sportszellemmel szükségképen együtt jár. Ellenkező esetben «Krisztus lelkével fémjelzetten a mai életnek ezt a hatalmas s egyre jobban kibontakozó területét is annak a célnak rendelhetjük alá, amelynek minden teremtett dolog szolgál: ut in omnibus glorificetur Deus! Mindenekben dicsőíttessék az Isten.»⁶⁶

Az egyház szerint a ma emberének egyik nagy baja, hogy nem tud és nem mer akarni. A testnevelés útján kiegyensúlyozott, akaratilag megedzett, fegyelmezett, tettekész egyéniség remélhetően valósi ügyekben sem fog erőtllenül viselkedni. A testnevelést tehát a léleknevelés érdekében is lehet és tanácsos is felkarolni.⁶⁷

A főpapa ma már azt mondja, hogy a test csak úgy alkothat nagyot és maradandót, ha a lélek fegyelmezi. Lélek és testnevelés tehát összetartozó fogalmak. «Az igazi testnevelés az ember kettős világának legbensőbb harmóniáját és Isten gondolta szubordinációját teremti meg. A lélek szerinti testnevelés Magyarországon ma már csodálatos eredményeket ért el.»⁶⁸

Íme, ezredévek során tekintettünk végig, ókori pogány és újkori keresztény vallások felfogását egyaránt megismertük. Ha változott is ezekben a korokban a vallásnak a testnevelésről alkotott véleménye és az az értékelés is, amelyben a testnevelés részesült, ez a változás a vallás történeti fejlődésével, politikai és társadalmi szerepének változásával függött össze.

Midőn a megváltó keresztény vallás lépett a pogányság helyébe, a pogány vallásokkal kapcsolatos társadalmi szokások és életjelenségek ellen is hatalmas küzdelmet kellett folytatnia. A testnevelés gondolata a keresztény felfogással mindenkor összeegyeztethető volt, ám az erkölcseiben lehanyaglott testnevelés túlzásai, kinövésai egyúttal szerves részét is képezték a pogány vallás szertartásainak. Érthető tehát, hogy az egyház erőteljesen állást foglalt mindazon szokások ellen, amelyek az embert a pogányságra emlékeztethették. A keresztény gondolatnak az egész emberiség lelkében elért hódításával azonban a testneveléssel szemben elfoglalt álláspont is megváltozott. Az ismertett történeti fejlődés folyamán ma már ott tartunk, hogy a vallásélet törekvései ismét támaszt nyernek a testnevelésben, általa — csakúgy, mint 2—3000 évvel ezelőtt — a magasztos eszmék megvalósítása ismét könnyebben érhető el.

A történelmi folyamat megismétlődött.

II.

A testnevelés és az állam.

Bármennyit is forgatjuk a testnevelés történetének lapjait, találunk bár közel 5000 évre visszamenő adatokat is (1. az előző fejezetet), változatlan marad az a tény, hogy a görögök a testnevelést soha utói nem ért magasságokba emelték: az emberi élet egységébe állították s általa az egész görögség számára egységes világnézetet alkottak.

Ennek a kialakulásnak kettős külső tényezője: a vallás és a törvény. Az előző fejezetben láttuk, hogy egész valláséletük külső megnyilvánulása összeforrt agonistikájukkal, most pedig ki fogjuk mutatni, miként ismerték fel a görögök a testnevelésnek az állam életében való jelentőségét, miként alkottak törvényeket a testneveléssel kapcsolatban és miként formáltak nevelési rendszert a testnevelésből.

Jellegzetes vonása a görög életnek, hogy úgyszólván minden megnyilvánulása az állammal kapcsolatos, így a testnevelésé is. Ennek megfelelően azt vallották, hogy az állam életével a testnevelés is szorosan összefügg.⁶⁹ Lykurgus Spártában, Solon pedig Athénben már jókor törvénybe iktatta a testnevelést. Ilyen törvények hozatalára különösen Spártában kedveztek a feltételek, hiszen a polgárok életét ott teljesen az állam szabályozta s minden törekvés oda irányult, hogy egészséges utódokat, majdan jó katonákat biztosítsanak a haza számára.⁷⁰ E téren Spárta oly messze ment, hogy elrendelte: «a lányok tartsanak gyakorlatokat és engedjék őket a nyilvános versenyfutáshoz»,⁷¹ bizonyára azért, hogy testük erősítésével jobb ivadékok szülessenek. «Ha pedig olyan férfival lép házasságra, aki együtt gyakorolt vele, akkor még jobb ivadékokat fog szülni. És ezért lett Spárta oly hatalmas, mert a házasságot ilyképen intézményesítették.»⁷²

Solon, Athén törvényhozója a skytha Anakhsarsisszal folytatott vitájában a gymnasionban végzett gyakorlatokról, a versenyekről és általában a gymnastikai intézményekről szólván a következőket mondja: «Látszik, Anakhsarsis, hogy a helyes állami életről nincs tiszta fogalmad, mert különben nem kicsinyelnéd a legszebb erkölcsi intézményeket. Ha meg akartad volna valaha tudni, miként lehet egy államot legjobban igazgatni, s miként válhatnak polgárai jóra való emberekké, akkor dicsérnéd ezeket a gyakorlatokat és az ezek végzésébe helyezett becsvágyó versengést és tudnád, hogy nagy haszonnal jár e fáradozás, még ha most látszólag hiába való munkát végeznek is».⁷³ Azt mondja tovább, hogy azért fogják ifjainkat gymnastikai

gyakorlatokra és versenyzésre, mert: «ezzel az egész államot valami nagyobb jóval gazdagítjuk». ⁷⁴ A küzdőtérrel, az olajágról pedig: «Ezen a szabadságot értem, külön minden egyes emberét és általában a hazáét, továbbá a gazdagságot, dicsőséget és a nemzeti ünnepek élvezetét, a vagyonbiztonságot, mindazt, amit csak kérhet magának az ember az istenektől. Ezt mind magában foglalja az említett koszorú, s annak a versenyjátéknak a gyümölcse ez, melyre ezek a fáradságos gyakorlatok készíteneek elő». ⁷⁵ A gymnastikának az állam szempontjából való hasznát pedig így fogalmazza meg Solon: «Ezek azok a gyakorlatok, melyeket abban a reményben végeztetünk ifjainkkal, hogy jó örei lesznek az államnak és mi általuk szabadságban fogunk élni, mert a reánk törő ellenséget legyőzik, megfélemlítik a szomszéd népeket, mint ahogy félnek is tőlünk, mert legtöbbje adófizetőnk». ⁷⁶ Itt használjuk fel az alkalmat, hogy idézzük Solon hasonlatát a gymnastikáról. «Ami a gabonára nézve a szórás, az a testnek a gymnastika, mert a polyva és a búzatok tovarepülnek, a tiszta élet meg ott marad és rakásra gyűl.» ⁷⁷

A görög állam azonban nemcsak törvényt hozott a testnevelésre, hanem külön e célra rendelt magasrangú testnevelési tisztviselők révén gondoskodott arról is, hogy a gymnastika fejlődésére befolyása legyen s hogy a vezetés mindenkor az állam kezében maradjon. Spártaiban a felügyeletet a paidonomos, Athénben az évenként újraválasztott 10 sophronista gyakorolta. Az állam által fizetett nevelőket gymnasteseknek, feletteseiket pedig paidotribeseknek nevezték. ⁷⁸ A Kr. e. V. század kezdetétől egészen az ókor végéig terjedő időből számos adat maradt fenn az athéni gymnasiarchosok feladatáról és tevékenységéről. Manapság szinte elképzelhetetlen mértékben való áldozatokra ők bírták rá a polgárokat, ha az állam vagy a város már nem tudta előteremteni a költségeket. Ha még ez sem futotta, a hiányokat a magáéból pótolta. Általában minden anyagi természetű ügyet intézett, gondoskodott az épületek fenntartásáról, díszítéséről, az oktatást ellenőrizte, versenyeket rendezett s a gymnasiummal kapcsolatos szentélyben is ő végezte a szertartásokat. Ez a hivatal igen nagy kitüntetést jelentett, nők is viselheték s a későbbi időkben előkelő családok körében nemzedékről-nemzedékre örökölhető volt. A rómaiak korában már igen nagy fontosságú közhivatalnak számított.

Az agonistika fénykorában túlnyomóan az állam gondoskodott gyakorlóléhelyekről és versenypályákról. Kezdetben csupán sík területekről és egyszerű épületekről, később azonban kiváló fürdőberendezéssel ellátott pompás gymnasiumokról, nyitott és fedett futópályákról, nagyszabású stadionokról. Az ifjak 15 éves korukig a palaestrára jártak, azután pedig a gymnasiumba. ⁷⁹ A két elnevezés azután már meglehetősen azonos jelentőségű lett ⁸⁰ és felváltva használták már abban a korban is. A gymnasiumok típusa a Kr. e. IV. században alakult ki, ekkor már nagyszerű oszlopcsarnokokat, fürdőberendezése-

ket, gyülekező és várótermeket találunk a gyakorlóhely körül. Itt gyakran valóban gyönyörű építkezésekről, nagyértékű művészi alkotásokról van szó, felsorolásuk és leírásuk azonban nem tartozik feladataink közé. Csupán annyit említünk még meg, hogy a politikai élet is itt folyt le, állami ügyeket vitattak és tárgyaltak itt, úgyhogy a görög életnek valósággal középpontjai voltak. Az épületek állami jellegére elsősorban ez a körülmény mutat rá.⁸¹

A görög gymnastikának az állam életével való másik jelentős kapcsolata — mint azt jelen fejezetünk bevezetésében már jeleztük — a nevelés terén domborodik ki. Míg a görögöket megelőző műveltségek korában a nevelés irányait az uralkodó osztályok felfogása szabta meg,⁸² addig a különböző görög törzsek között általános megegyező vonás, hogy a hit mellett az állami törvények alkották a nevelés alapjait. . . Legtisztábban Spártában és Athénben látjuk ezt, mint ahonnan a legtöbb adat maradt fenn az utókor számára. A törvények útmutatása azután a nevelésnek egész Hellaszban bizonyos egységeségét vonta maga után, mint ahogy Theophrastus is mondja, aki Kr. e. 300 körül élt: «a helléneket mind egyformán nevelték».⁸³ Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy egységes volt a nevelés, amíg az állam irányította, amennyiben azonban magánosok vezették, a társadalmi tagozódásnak megfelelő különbségek jelentkeztek.

Krétában és Spártában az ember élete teljesen az állam életébe olvadt bele, ennek megfelelően a nevelést is az állam felügyelete alá helyezték. Hogy ebben a nevelésben a futásnak, ugrásnak, diszkoszvetésnek, birkózásnak, általában a homerosi idők minden versenyszámának milyen nagy szerep jutott, az már annyira ismeretes, hogy nem is tartjuk szükségesnek erre kitérni, hiszen jelen munkánknak nem a testnevelés történetének összefoglalása, hanem a közművelődési kapcsolatoknak kimutatása a célja.

Lykurgos törvényei szerint már a csecsemő felnevelése felett sem a szülő, hanem a törzs határozott. Ha alkalmasnak találták, az anya vette át nevelésre, de csupán a gyermek hétéves koráig, mert akkor már az állam vette kezébe a nevelést s végezte is 30 éves korig. A spártai állami nevelés keretében a leányok épúgy részesültek gymnastikai oktatásban, mint a fiúk, nyilvános játékokon pedig a két nem egymásnak a mutatványait nézte.⁸⁴ Spártában ez a nyilvános nevelés és ennek keretében a rendszeres gymnastika a Kr. e. III. századig tartott. Krétában a nevelés nagyon hasonlított a spártaihoz, de az állami nevelés csupán 17 éves korban vette kezdetét és 27 éves korig tartott a spártaiak 30 évével szemben.

Az athéni nevelésben szintén az állami szempont volt a döntő, mert az athéni polgár is az állam érdekeit tartotta a legfőbbnek, de azért az egyéni és magánnevelés is lehetséges volt, sőt szinte meg is követelték. Az elemi oktatás a polgárok magánügye volt, állami szervezésre Grasberger a klasszikus időkből csupán egyetlen példát tud

felhozni, amidőn Charondas a Kr. e. VII. században erre vonatkozólag törvényt alkotott.⁸⁵ Athénben a privát jellegű elemi oktatás 7—15 éves korig tartott. A nagyobb fiúk az állam felügyelete alatt álló gymnasiumba jártak, 17 éves korukban pedig az ephebosok sorába léptek. Az athéniak a régi homérosi hagyományok alapján a tökéletes ember eszményképe után indultak. Szép test és szép lélek harmóniája, a kalokagathia (kalos — szép, agathos — jó) elve a legfelsőbb ideál. Ezt az elvet őseiktől örökölték. Már a hőskor hőroszai is a szép test és szép lélek elvét testesítették meg. Ezek lelkesítették az utódokat» tőlük tanulták meg a hősiesség, az erő, a bátorság s az agonistika szeretetét. Mert a hőroszok, mint félistenek nemcsak harcoltak, hanem versenyeztek is egymás ellen.⁸⁶ Ez a felfogás már a homérosi időkben kialakult s a gyermeknevelés alapjává vált. Hiszen Homeros szerint már a hősi korban is arra törekedtek, hogy a gyermeket «a szónak és tettnek emberévé» neveljék.⁸⁷ Hogy Homerosnál ez a nevelés mennyire testnevelést és versenyzést jelentett, az ismeretes. Ezt az eszményképet az athéniak csakhamar törvénybe is iktatták. A törvényeket Solonnak tulajdonítják és a nevelés kettős elvét szabják meg: a muzsai és a gymnastikai nevelés elvét. Míg azonban Spártában maga a nevelés is az állam dolga, addig Athénben az állam az iskolákkal és szervezeteikkel csak keveset foglalkozott, csupán kötelezte a polgárokat, hogy fiaikat a múzsa és gymnastika kettős elve szerint neveljék. Hogy a törvény által irányított nevelésnek és általában a görög életnek az agonistika minő hatalmas tényezőjévé vált, az is eléggé ismeretes általában.

Az olympiai játékoknak a futóverseny győzteséről adtak nevet s a legnagyobb költők ünnepelték őt. Szülővárosában nagy diadallal fogadták, győzelme a város dicsőségét jelentette. Azt mondják, hogy Diagoras öreg korában elkísérte fiait az olympiai versenyekre, ahol mindkét fia győzelmet aratott. A verseny végén fiai örömben vállukra emelték s a nézők örömrivalgása mellett körülvitték a stadionban. A nép, mely ennyi dicsőséget egy halandó számára túlsóknak tartott, így szólott hozzá: «Halj meg Diagoras, hiszen csak nem akarsz isten lenni». Valóban, az izgalom fiai karjaiban meg is ölte Diagorast. Szemeiben a görög halandó legnagyobb boldogsága tükröződött, mert megérhette, hogy az ő fiai voltak a legügyesebbek és legerősebbek Görögországban.⁸⁸

Mindezt még azzal egészíthetjük ki, hogy az állam a nevelést olyan fontosnak tartotta, hogy minden ágát, így a testnevelést is szabályozta.⁸⁹ E felfogásnak az a magyarázata, hogy Platón sohasem az egyén, hanem mindig az összesség, az állam érdekét tekintette. «Valóban Hellas adja a történelem legnagyobb jellemeit, legnagyobb férfait, írókat, bölcséket, művészeket utolérhetetlen nagy számban I S mindez a görög nevelés gyümölcse, amely nevelés a kalokagathia elvét és az alkotás iskoláját állította fel.»⁹⁰

Íme csupa napfény, csupa ragyogás, magasztos eszmék világítanak a görög korban! A testnevelés történetén továbbmenve, a fény sugarak kialszanak, az ígézetre fátyol borul. Pedig a római testnevelés kezdetei mintha reménnyel kecsegtetnének!

Nyilvános versenyjátékaikat az állam rendezte s az ellenőrzés is magas állami hivatalnokok tiszte. Kezdetben a consulok, később az aedilisek, Augustus kora óta a praetorok rendezték a játékokat s a költségeket is nagyobb részt maga az állam viselte. Az államnak a rendezésben való részvétele a külsőségekben is megnyilvánult. A versenyek kezdetén tartott nagyszabású felvonulásokon a papok mellett az állami főhivatalnokok, senatorok és equesek haladtak.

Néha a versenyek alapítása is az állam életével kapcsolatos. A Ludi Apollinarest pl. azért rendezték Apollo tiszteletére, hogy az államot megóvja a bajoktól. A Ludi Plebejit a patriciusok és a plebs kibékülésének emlékére tartották.⁹¹

A versenypályákat, néha rendkívüli méretűeket és nagyszabásúakat, épügety mint a gymnasiumokat és palaestrákat maga az állam építette, igen nagy számban a provinciákban is. Felsorolásuk és leírásuk nem tartozik értekezésünk feladatai közé, ennél fogva csupán egyik jellegzetes épületükről, a «sphaeristerium»-ról, az előkelő rómaiak labdázó helyiségéről emlékezem meg. Ezek a testgyakorló termekkel és a fürdőkkel épültek egybe, s abban hasonlítottak a görög gymnasiumhoz, hogy az irodalmi és politikai élet gyülekező helyeiként szerepeltek. Még nyilvános könyvtár is rendelkezésre állott itt. Ez a művelődéstörténeti kapcsolat azonban korántsem olyan értékes, sem olyan tartós, mint amilyent a görögöknél ismertünk meg, mert az ottani élet csakhamar szem elől tévesztve a régi szigorú római erkölcsöket, pusztá szórakozássá süllyedt.

A rómaiak versenyjátékaiban az állam életének a testneveléssel való kapcsolata meg sem közelítette klasszikus elődjét. Szokásaik és erkölcsaik romlása szükségképen maga után vonta az egyház állásfoglalását, mely a pogány szokásokról azután hosszú századokon keresztül még csak hallani sem akart.

A római nevelés első korszakában (a királyság s a köztársaság kezdete) a valláserkölcsei és nemzeti eszmények a vezető motívumok, állami nevelésről nincs szó, még kevésbé a nyilvános nevelés keretében való gymnastikáról. A gyermek testi és szellemi nevelése a szülők felügyelete mellett folyik, az állam az elemi neveléssel mitsem törődik.

Bár a római nevelést második korszakától kezdve részben a görög nevelés utánzatának, részben pedig folytatásának kell tekintenünk, benne gymnastikáról jóval kevesebbet hallunk, mint mintaképénél. Ebben a korban mindenfelé megindul az iskolák szervezése. A köztársaság lelegejéről való, magánosok által alapított elemi iskolák mellett maga az állam is állít iskolákat. A rómaiakat azonban ez az elemi oktatás már nem elégti ki s a Kr. e; II. században magasabbfokú

iskolák fejlődnek ki, ahol a római ifjúság a hellén nevelés alapjait igyekszik elsajátítani: gimnastikát, múzsát, utóbbit régi hellén értelemben, tehát táncot, zenét, éneket és költészetet.⁹² Horáciustól tudjuk, hogy a távolugrás kivételével a pentatlon számaiban, továbbá ökölvívásban gyakorolták magukat.⁹³ Gimnastika és múzsa azonban csak luxuságai a nevelésnek, grammatika és retorika a tulaj donképeni részei a nevelésnek, amelyet az állam anyagilag is támogat. Gimnastikát és múzsát azonban magánosoknál vagy magánintézetekben tanulnak. A kor lelkének kifejezője az öreg Cato, aki ősei példájára neveli gyermekét, írni és olvasni tanítja, úgyszintén úszásra és fegyverforgatásra is. Ő a testnevelést nem mint szórakozást, nem mint versenyző sportot fogja fel, hanem a római felfogásnak megfelelően, mint a gyakorlati élet szolgálatában álló ügyességet tekinti. Általában az a körülmény, hogy a római nép erkölcsi felfogásában más volt a családnak a jelentősége, mint a görögöknél, nem kedvezett az állami tevékenységgel kapcsolatos testnevelésnek. Itt az erkölcsök jobban a családhoz láncolták a gyermek életét, s így ha akadtak is nyilvános testgyakorló helyek, nem örvendhettek olyan népszerűségnek, mint Athénben, vagy Spártában, ahol a férfi élete ezekben és nem a családban folyt le.⁹⁴

Ehhez még hozzájárul az is, hogy Plutarchos szerint a rómaiak a gimnastikáért, mint nevelési eszközért nem igen lelkesedtek,⁹⁵ ami bizonyos mértékben érthető is, mert közvetlen tapasztalatból már csak a hanyatlás korszakában ismerhették meg.

A nyilvános versenyek, a nagy játékok s gymnasiumaik, csupán annyiban szolgálták a nevelés célját, hogy az egészséges életre törekvés szolgálatába állították őket. A versenyek azután később már inkább csak látványosságul szolgáltak.

A római nevelés a testnevelés jelentőségét csak kétizben hangsúlyozza: akkor, amidőn az elpuhító városi élet egyensúlyát keresi benne s akkor, amidőn az általános védkötelezettség megszűntével a katonai szolgálat pótlására megfelelő eszközöket keres.⁹⁶

A gimnastikának az állam életével a nevelésen keresztül való kapcsolata, mely a görögöknél mély tartalmat és eszmei magasságot jelentett — Rómában elhalványul, majd pedig a birodalomra boruló alkonyattal meg is szűnik. Felbomlik a társadalom, a birodalom s vele együtt a kultúra is. A testnevelés, mint az államilag irányított nevelés tényezője, megszűnik.

A római birodalom hanyatlását követő időkben hosszú századokon keresztül nyoma sincsen szervezett sportnak, sem pedig rendszeres testnevelésnek, így testnevelés-állami kapcsolatokról nem is beszélhetünk. Az újkori tömegsport előfutárját jelentő népies játékokkal a második ezredév elején találkozunk először, nem sokkal később, a középkor utolsó századaiban pedig már egész Európa területén elterjedt ez a nagy mozgalom.

Különösen Angliára utalunk, mert itt ringatták tulajdonképpen a modern sport bölcsőjét s a XII—XVII. századig itt találkozunk újból az állami beavatkozás formájában igen gyakran jelentkező testnevelés-állami kapcsolatokkal. A felkutatható adatok közül az első 1154-ből való. Ez a II. Henrik trónralépte után azonnal kiadott dekrétum állami tulajdonban levő területeket jelöl ki sportolás céljaira. A későbbi rendeletek egy része szintén hely- és pályajelöléssel foglalkozik és területek adományozásáról szól, mások pedig az állandó gyakorlatozást írják elő az ifjúságnak, nem sokkal később pedig már tiltó rendeleteket is hoznak. (III. Edvard.) A sport ugyanis érintette az állam érdekeit, néha úgy találták, hogy támogatja a katonai kiképzés érdekeit, máskor viszont azt találták, hogy sérti ezeket az érdekeket, mert voltak idők, amikor a versenyzési láz annyira elfogta a tömegeket, hogy semmi mással nem is akartak törődni. Ennek megfelelően ezekben a századokban elég gyakran találkozunk állami beavatkozással. Ilyen beavatkozásra ismét sor került a puritanizmus harcainak korában, mert a puritánok tiltakoztak az ünnepnapok ellen. A nagy vitát I. Jakab dekrétuma végül is úgy rendezte, hogy ünnepnapokon az istentisztelet utáni időben engedélyezte a versenyeket. Adtak ki olyan rendeleteket is, melyek csupán a nemeseknek engedélyezték ezt a kedvtelést, más rendeletek csupán egyes sportokat engedélyeztek, viszont találkozunk olyannal is, amely hadi érdekből, például az íjászatot elrendelte. A restaurációval azonban mindezek a tiltó és szabályozó rendelkezések megszűntek.⁹⁷ Angliában ilyenekkel azóta sem találkozunk, annál inkább napjainkban azokban az államokban, melyek életüket új alapokra fektették. Erről azonban csak később lesz szó.

A mai Németország területén a hatóságok a testnevelés szociális és népegészségügyi jelentőségét kb. 500 évvel ezelőtt kezdték erőteljesebben hangsúlyozni. Államférfiak már akkor is rájöttek arra az önként kínálkozó gondolatra, hogy a testnevelés a lakosság életerejének fenntartására és fokozására igen nagy mértékben alkalmas s gyakran találkozunk olyan hatósági véleménnyel is, hogy elsősorban a testnevelés hivatott az ártalmas szórakozások ellensúlyozására.

Aeneas Silvius Piccolomini értesít arról, hogy az ő korában pl. Brüsszel, Antwerpen, Köln, Nürnberg, Basel stb. sportbéli szórakozások, összejövetelek és versenyek céljaira gyepek térségeket jelöltek ki, ezeket a mai tribünökhöz megfelelő nézőtérrel is körülvették, sőt vívó- és labdázó házakat építettek és uszodákat állítottak fel.⁹⁸ L. Hübnert szerint Münchenben a versenypálya körül 9000 nézőt befogadó emelvényeket építettek.⁹⁹ Hahn egyik műve azt mondja, hogy a hatóságok maguk is rendeztek versenyeket, gyakran a résztvevők ezreivel, közöttük olyanokat, amelyeket mai műszóval «nemzetközi» versenyeknek neveznénk. Nem lesz érdektelen, ha megemlítem, hogy e forrás szerint az 1470-iki augsburgi versenyen magyar versenyző is

résztevé.¹⁰⁰ A hatóságok ezeket a versenyeket gyakran politikai céllal rendezték, ezen a réven tartották fenn a barátságot, vagy általuk kötöttek új barátságot, sőt szövetségeket is.

Ebben a korban itt a kontinensen is találkozunk túlzásokkal, amelyek épúgy, mint Angliában, tiltó rendelkezéseket vonnak maguk után. Csakúgy, mint az antik világban, vagy mint a jelenkorban, a professzionizmus akkor is felütötte fejét, ellene azonban a hatóságok tiltakoznak. Kialakul a kóklerek típusa (ioculatores), azon versenyzőké, akik ilyen nagy ünnepeken pénzért mérkőznek, pénzért mutogatják magukat. A hatóságok azután sok helyütt ezt is eltiltják, amint arról fennmaradt rendeletek bőven tanúskodnak.¹⁰¹

A német jogtörténet a források egész sorát említi, ezek arról tanúskodnak, hogy a középkorban és az újkor első századaiban jogi döntéseknél gyakran sportbéli mérkőzések, erők összemérésének eredményére támaszkodtak. J. Grimm, az újabb német filológia megalapítója erre vonatkozóan gazdag anyagot állított össze. A népek már primitív életük korában is a mindennapi és gazdasági életben hosszegységül kart, könyököt, lábat, lépést használtak, sőt a germán népek különböző sportszerű dobások átlagteljesítményével jelölték távolságot, bizonyos területek határait, amelyeken belül azután halászatot, szántást, legeltetést stb. engedélyeztek. De nemcsak távolságmérésre szolgáltak a dobóteljesítmények, hanem ki-ki azzal a távolsággal arányban álló területet nyert megművelésre, használatra, vagy tulajdonul, amelyre az illető a szert el tudta hajítani. A középkori germán népeknél hatóságok, uralkodók jogerőre emelték e népszokásokat, gyakran igen nagyfontosságú ügyekben is, mint pl. vártól, várfaltól való építkezési távolság megállapításánál is.

Thornak, a germánok istenének emlékeként fennmaradt szokás a germán népek visszaemlékezése a régi időkre, amikor a germán törzsek még azon arány szerint osztották szét egymás között a meghódított területeket, amilyen arányt a főnökök kalapácsvetéseinek távolsága mutatott. Martel Károly is ennek emlékeként s egyúttal mint a jogszolgáltatás jelképét hordta a harci kalapácsot.

A dobások keresztülvitelénél a mozgásformát illetően a legkülönbözőbb előírásokat alkalmazták, mert ez az átlagos távolság meghatározását lényegesen megkönnyítette.

Futással is eldöntötték pereket. A gyorsabb és kitartóbb, aki ugyanazon idő alatt nagyobb távolságot tudott befutni, az a maga javára döntötte el a pert. Különösen a birtokhatárok megállapításánál szerepelt gyakran a perdöntő futás. Itt a pereskedők birtokhatáraik egymástól legtávolabb levő szélein állottak fel s jelre egymás irányába elindultak. A találkozás helye lett a birtokhatár s így aki gyorsabban és lankadatlanul tudott futni, az a szó szoros értelmében több «tért nyert» a maga számára.¹⁰² Ilyen döntésre a régebbi idők irodalmában más országokban is találunk példát, mint az ó-francia

«Le roman de renart» (1100-ból) című mesében, vagy a latin Reinardusban is.

A Leges Alamannorum, Baiuvariorum, Langobardorum is bőven tanúskodik arról, hogy ezeknél a népeknél sportbéli teljesítmény döntötte el a hivatalviselési jogot, sőt örökösödési pereket is.¹⁰³

Grimm az ő példáit a IX—XVIII. századig való egész ezredév történetéből veszi. De nemcsak hosszú kort, hanem nagy területet is felölelnek e példák: Skandináviát, Izlandot, a mai Németország egész területét, Franciaország jelentékeny részét és Svájcot is. Meglepő, hogy ilyen nagy területeken, ilyen hosszú időn át hasonló szokások divatoztak, hasonló törvények voltak érvényben, gyakran a legapróbb részletekig megegyezően is. A szokásoknak ilyen nagy területek és ilyen nagy korszakok átölő volta ősrégi, a történelemelőtti idők kultúrközösségére, sőt kultúregységére enged következtetni. Ezek a szokások nem lehetnek csupán formák, nem lehetnek csupán külsőségek, hanem arra mutatnak, hogy a régebbi korok emberének életrevalósága, deréksége, küzdeni tudása még a jogszokásokban is erősen érvényesült.

Véleményünk szerint a testnevelésnek túlságosan tág értelmezését jelentené, ha a középkor perdöntő baj vívását is a testnevelés-állami kapcsolatok közé sorolnánk. Ez a perdöntő bajvívás, mellyel már a gótoknál, longobárdoknál és a frankoknál is találkozunk, Magyarország nagyhatalmi állásának idejében, tehát a XIII., XIV. és XV. században nálunk is szokásban volt, sőt ezekben az időkben az egyházat és a királyt is erre a célra rendelt viadorok szolgálták.¹⁰⁴ Bár e bajvívók a perek eldöntésére sportszerű szabályok szerint, versenybírák és a nyilvánosság előtt mérköztek, tehát a sportszerűség kritériumainak ebben a tekintetben teljesen megfeleltek, működésüket mégsem soroljuk a testnevelés körébe, hanem csak mint olyant említjük meg, amely éppen a versenyszerűség révén a sport széles területeivel érintkezik.

E baj vívások azonban ellenkeznek a testnevelés erkölcsi és eszmei tartalmával, nemcsak azért, mert a legyőzött szolgáljává lett a legyőzőnek — hacsak busás váltságdíjjal meg nem váltotta magát —, hanem azért is, mert ez a perdöntő bajvívás gyakran életre-halálra ment. Révükön fejlődött ki azután a szerencselovagok, a lézengő ritterek társadalma, a középkor sportprofesszionistáinak széles rétege, ezek nem fenkölt ideálokért, hanem kizárólag anyagiakért küzdöttek. Ezek a szerencselovagok azután nemcsak a perdöntő baj vívást — amit sok helyütt a törvények is tiltottak, — nemcsak a lovagjátékokat, hanem magát a lovagi intézményt is lejáratták.

A klasszikus kor harmonikus nevelésének gyönyörű eszméit a középkorban az iskolák őrizték s a klasszikus korból az újkorba ugyan-csak az iskolák mentették át magát a testnevelést is a «népies gyakorlatok» alakjában. Alsóbb- és felsőbbfokú iskolák egyaránt emlékeznek még az ezredéves ideálra s amilyen mértékben halad az iskolák állami

szervezése, úgy fokozódik az állam irányító tevékenysége az iskolai testnevelés terén is. Az angol és a szórványos francia példák mellett leginkább német földön látjuk ezt a fejlődést, ugyanis itt keletkeznek mind sűrűbb kapcsolatok az állam tevékenysége és a testnevelés között. A XVI. században már neves professzorok sürgetik az uralkodókat, hogy a nevelés terén a görög totalitás elvét valósítsák meg.¹⁰⁵ Ebben a században egyébként az állam követelményeinek megfelelő műveltséget, az állami és uralkodói alapítású lovagi akadémiákon sajátította el az ifjúság. A lovagi akadémiákon testnevelés is folyik, sőt a művelt ifjú ideálja a művészetek ismeretét, idegen nyelvek ismeretét és a testnevelés minden ágában való jártasságot egyesíti magában.¹⁰⁶ Az egyetemeken is mind bőségesebb alkalom nyílik a testnevelésre,¹⁰⁷ különösen attól az időponttól kezdve, amidőn a XVII. században az egyetemek állami egyetemekké alakulnak át. Nagyszabású ünnepélyeket tartanak, mestereket alkalmaznak, épületeket emelnek, pályákat építenek és általában megindulnak a testnevelés szervezési munkálatai.

Az állam a reformáció után az összes iskolatípusokban megkezdi a szervezést, a XVIII. századtól kezdve pedig az állami nevelés már valóság,¹⁰⁸ a nevelés ügye már az állam kezében van. Miután Basedow elvének megfelelően úgy tartották, hogy az állam boldogításának legfőbb eszköze az iskola,¹⁰⁹ az állami iskolai testnevelés megújhedása következik el. Basedow u. i. uralkodói támogatással a dessai Philanthropinumban «természetes és emberbaráti» nevelést valósít meg. Nyilvánvalóan hatottak rá a franciaországi eszmék, melyeket Turgot és La Chalotais sikerrel terjesztettek. Ők a túlművelődés és egyoldalúság leküzdésére az állami nevelés keretein belül, a minden oldalú fejlődést jelentő gymnastikát hangsúlyozták.¹¹⁰ Megfelel annak a törekvésnek, mely szerint az egyoldalú szellemi neveléssel szemben a természet törvényein alapuló, államilag irányított nevelésre van szükség, ami azt a kívánságot foglalja magában, hogy a rendszeres testgyakorlás szerves része legyen a nevelésnek.

A nemzet szempontjából ennek a felfogásnak az a jelentősége, hogy az egész ifjúságot, szegényeket és gazdagokat, fiúkat és lányokat egyformán kell részesíteni a testnevelés áldásaiban. A testnevelés polgárjogot nyer a német iskolákban, hogy általa az ifjúság a szellemi és testi képesség magas fokára emelkedhessek. Ebben a törekvésben' minta a Philanthropinum, amely a nevelés fejlődésének ezt az útját persze nem könnyen tette meg. Nem lesz érdektelen annak a megemlítése, hogy ebben az intézetben szellemi tevékenységre napi 5, testnevelési tevékenységre pedig 3 órát fordítottak. Ennek az intézetnek az a jelentősége, hogy az első, amelyben a testnevelés az egyetemes nevelés szerves részeként jelenik meg; indítéka pedig nemcsak egészségügyi, hanem eszmei is.

Hogy az állami akarat megnyilvánulásaképpen, állami fennható-

ság alatt a német iskolákban a testnevelés, mint az egyetemes nevelés egyik ága jelenik meg, abban más nemzetek nevelőinek, nagy gondolkodóinak: Turgot, La Chalotais, Rousseau, Pestalozzi, Montaigne és Locke-nak is nagy része volt. Az új gondolat további nagyjai Salzmann és Guths-Muths. Utóbbi további sikerrel hirdette az állam kötelességét a testnevelésről való gondoskodást illetően s összeállította a testnevelés újkori alapvető gyakorlatanyagát. A nevelés keretében a legnagyobb szerepet a játéknak kívánta juttatni.

Látjuk íme, hogy a XVIII. század «vissza a természethez» jellegű filozófiája milyen korszakalkotó újításokat hozott az iskolai, most már állami nevelés terén. Az állam észreveszi a testnevelés jelentőségét és új irányt szab iskoláiban a nevelésnek. A megújulás azonban nem volt azonnal általános, az új elvek kezdetben nem vonatkoztak minden iskolára s nem is minden egyetemre, a hivatalos rendeletek pedig nem kapcsolódtak egybe, nem fonódtak össze szerves egészbe.

Az első ország, mely az iskolák teljes állami hatáskörébe vonásával és az állami felügyelet alá vont iskolák egységes tanulmányi rendjének megállapításával egyidejűleg, a testnevelésre is részletesen kiterjeszkedik: Magyarország volt. Az iskolák feletti felügyeleti jogkörnek a királyi jogok közé sorolását először III. Károly mondja ki 1715. és 1723. évi dekrétumaival. Mária Terézia azután az iskolákat teljesen az állam hatáskörébe vonta és magyar tanulmányi bizottságot alapított, hogy az iskolák tanulmányi rendjét megállapítsa. Ez a tanulmányi rend 1777-ben a Ratio Educationis-ban jelent meg. A Ratio Educationis bár nem volt törvény, mégis a neveléstörténelemben az iskolai testnevelés első országos és általános érvényű írott jogszabályának tekinthető.¹¹¹ A Ratio már három ágáról szól a nevelésnek: a testnevelésről, az erkölcsi és az értelmi nevelésről. «A legmodernebb gondolatok kétségkívül azokban a szakaszokban foglaltatnak, melyek a testnevelésről szólnak. Valóságos vándorsziklák, melyeknek a hazai pedagógiai felfogás területére jövedele rejtélynek látszik.»¹¹²

A Ratio a testnevelésnek tanításáról nem rendelkezik ugyan, de a testnevelés számára megnyitja az iskolák kapuit. Az iskola feladatává teszi, hogy a tanulóifjúság testének megedzésére és erejének fenntartására megfelelő eszközök beszerzéséről gondoskodjék, felsorolja a tanulóifjúságnak engedélyezendő játékokat és azok fajtáit is tárgyalja. Előírja, hogy minden tanintézet székhelyén a városok az iskola közelében játékra alkalmas területet jelöljenek ki mindennapos gyakorlatozás céljaira, ezenkívül juttassanak nyári szórakozásra szánva egy nagyobb, a várostól távolabb eső területet és ezt a területet sűrű lombos fák és üdítő forrás tegye kellemessé.¹¹³

A minket érdeklő rész szerzője, Fináczy Ernő szerint, Tersztyánszky, a XVIII. századbeli racionalista filozófia tanítványa volt. A testnevelésre vonatkozó elveit Locke, Montaigne, Rousseau és Basedow ismertetett tanaiból merítette. Szerintük a nevelésnek a természete-

tet kell követnie és a tapasztalaton kell alapulnia. Miként Rousseau, ő is kihagyja programjából a versenyzést, mint az összetűzésre való alkalomról, ő sem akar tudni róla.

Sajnálatos körülmény, hogy csak papíron voltunk az elsők, mert a tervezet, melyet Fináczy tetszetős és romantikus ábrándozásnak minősít s amely a gyakorlatiatlanság bélyegét hordta magán — végrehajthatlan maradt. Hiányzott a törvény és az élet közötti kapcsolat s így bármily nagyvonalú nemzeti programot foglalt is magában, a végrehajtásra vonatkozó intézkedések kiánya miatt sohasem valósult meg.

A testnevelés azonban más célokat is követhet, mint amelyekkel megismerkedtünk. A XIX. századdal új testnevelési törekvések születnek, az állam életére nagy befolyást gyakorolnak, maga a testnevelés új tartalmat nyer. Látni fogjuk, hogy mélységes nemzeti érzéstől, nemzeti öntudattól áthatottan miként forrasztja egybe a legszelebb néprétegeket, s hogy az egyesülésben rejlő erő tudatát milyen tevékeny formában juttatják a nemzet életében kifejezésre. A testnevelés tiszta erkölcsiben egyesülő tömegek nemzeti öntudatra ébrednek, a dinamikus nemzeti erők új forrásait fakasztják, melyekből egész nemzedékek merítenek a válság idején. Ez a nemzeti testnevelés az egyetemes nemzeti törekvések szolgálatába áll, nagy nemzeti mozgalom kiinduló pontja és alapja lesz.

Ilyen a német tornászati mozgalom, amely az austerlitzi és jénai csata után Jahn mozgalmában vette eredetét, midőn Napoleon zsarnoksága súlyát Németországgal éreztetni kezdte. Jahn teremtette 1811-ben a Hasenheiden azt a Turnplatzot, ahonnan a nemzeti talpraállítás a tornán keresztül megindult. Ez a tornászainak egyik legjellegzetesebb mozgalma, egyben előfutárja és egybekovácsoló ja az újkori Németországnak. Jahn ilyen módon kimondottan a hazafiság szolgálatába állította a tornát, népnevelői értékét minden német hazafi elismerte. Ezzel a mozgalommal indul meg az újkori tornaegyesületi élet, amely azután lassanként minden nép testnevelésének életében nagy szerepet játszott.

A testnevelés jelentőségét ugyanekkor más államok is átérzik s ennek megfelelően a cselekvés terére is lépnek. Lengyelországban 1773-tól 1794-ig Nemzeti Testnevelési Bizottság mindennapi és kötelező testnevelést rendelt el az iskolákban. A bizottság az oktatást azonban nem bízhatta szakemberekre, mert ilyenek egyszerűen nem voltak. A helyes irányú testnevelést, a kirándulásokat és játékokat, így az iskolák más képzettségű fiatal tanárai vezették. Lengyelország politikai viszonyai azonban megakadályozták a testnevelés fejlődését, mégis büszkén hivatkozhatnak arra, hogy a lwowi egyetemen már a század végén testnevelési előadó működött.¹¹⁴ Svájci államférfiak már 1578-ban és 1790-ben sürgetik a kötelező testnevelést, sőt Stapfer miniszter 1799-ben ilyen irányú törvényjavaslatot már elő is terjesztett.¹¹⁵

A tornászat a XIX. század elején már Dániában is nemzeti ügy, a kormány 1803-ban elrendeli, hogy minden iskola mellett testnevelésre alkalmas területeket szerezzenek és rendezzenek be. Stockholmban királyi támogatással 1813-ban központi tornaintézetet alapítanak. Az alapítókban a klasszikus műveltség emléke érlelte meg azt a törekvést, hogy a svéd ifjúságot a hellén szellem színvonalára emeljék. A franciaországi Grenelle-ben 1829-ben állítják fel az első állami tornaiskolát, hogy nemzeti törekvések szolgálatában az ifjúság életerejét fokozzák. A görög szabadságharc szerencsés befejezése után a nemzeti erők fenntartását és fokozását célozza az 1834-iki királyi rendelet, mely állami gymnastikai iskolát állít fel és az iskolákban a gymnastika tanítását teszi kötelezővé. A kormány három évvel később még tovább megy, állami bizottságot szervez, hogy klasszikus elődeik nyomdokában nemzeti atlétikai versenyeket, nemzeti játékokat rendezzenek. Elrendeli a régi olympiai versenyek életrekeltését és időpontját nemzeti ünnepnek nyilvánítja, 1850-ben pedig további három gymnastikai iskolát szervez.¹¹⁶

így indul meg s terjed azután egész Európában az iskolai testnevelés szervezése; e tárgyban Dánia 1828-ban, Poroszország 1862-ben, Svédország 1862-ben, Ausztria 1869-ben hoz törvényt. A testnevelésen keresztül mindenütt maga az állam igyekszik javítani a nevelést, orvosok és fiziológusok segítségével készítik elő a testnevelésen keresztül a nevelés reformját. Párizs városa pl. a köztársasági kormány hozzájárulásával iskolát alapít, mely «az élettani tudomány legmagasabb célja elérésére, az ember testi tökéletesítésére létesült.»¹¹⁷

Magyarországon 1848-ban «az első egyetemes és közös magyar tanítógyűlés» irányelvei között hangoztatja, hogy «minden tanoda mellett legyen testgyakorló hely is.» Az első magyar felelős minisztérium az 1848 augusztus 3-án benyújtott törvényjavaslatban már kötelező tantárgynak veszi a tornát, a szabadságharc leveretése után azonban az összbiriodalmi közoktatásügyi minisztérium nem folytatta nemzeti kormányunk törekvéseit. Mégis a beszivárgó német torna hatása alatt az 1849. évi Organisations-Entwurf a testgyakorlásnak, mint rendkívüli tantárgynak, helyet ad az iskolában. Az alkotmány helyreállításával báró Eötvös József 1868. tantervében felveszi a testgyakorlást a középiskola rendes tantárgyai közé, 1890-től kezdve pedig a testnevelést és sportot felkaroló miniszteri rendeletek egész sora jelenik meg.¹¹⁸

Állami hozzájárulással, állami rendeletekből kifolyóan Európaszerte szakkönyvek jelennek meg, bőséges testnevelési tantervi irodalom keletkezik, az iskolákat testnevelési létesítményekkel látják el, ünnepélyeket, versenyeket rendeztetnek, játszótéri törvényeket hoznak, egyszóval kiépítik az iskolai testnevelés rendszerét. A testnevelés a gandí egyetemen 1908-ban, a kopenhágai egyetemen 1909-ben, a posnani egyetemen pedig 1919-ben nyer katedrát.

A testnevelés állami szempontból vett jelentőségét és nevelői értékét azonban leginkább mégis csak az Északamerikai Egyesült Államokban ismerték fel. Egyes államai már 1868-ban nemcsak a testnevelésre szánt idő tartamát, hanem a lakosság számarányához mért játszótérek terjedelmét is törvénybe iktatják. Itt alakul meg 1906-ban a legnagyobb arányú nemzeti testnevelési mozgalom, a Playground Association of America, amely működésének első két évében az Egyesült Államok 100 legnagyobb városának vagyonából 32 millió dollárt fordított testnevelési célokra.¹¹⁹ A világ egyetlen testnevelési ünnepélyén sem vettek részt annyi odaadással, mint a fenti egyesület ifjúsági ünnepein.

Az északamerikai államok mindegyike szinte ontja a testnevelés fejlődését biztosító törvényeket, bölcs koncepciójuk és életrealitásuk jele, hogy mind végre is hajtották. Törvényhozási tevékenységük ismertetése csupán külön munka keretében férne el, úgyhogy, inkább példaként, a California állam 1917-ben hozott testnevelési törvényeit ismertetjük kivonatossan. Eszerint:

1. Alsófokú iskolákat legalább két, középfokú iskolákat pedig legalább 6 acre területen kell építeni s ezeknek a területeknek is csupán 40%-át szabad beépíteni, a többit park és játszótér számára kell felhasználni.

2. Minden iskolában legalább napi egy órát kell testnevelésre fordítani, emellett a szünnapokra és a szünidőre külön játékvezetőket kell alkalmazni, hogy a tanulók a szünetben is részesülhessenek a rendszeres testnevelés áldásaiban.

3. A törvény iskolánként előírja, mekkora összegeket kell testnevelési létesítményekre fordítani és egyben kiköti azt is, hogy amennyiben az előírt összegek nem használtattak fel, a maradványok a következő évben ugyanazon célra fordítandók.¹²⁰

A világháború után az elerőtlenedés és a tömegbetegségek korszakában a nemzetek minden erejük megfeszítésével arra törekednek, hogy ép és erősebb nemzetek nevelésével kiemelkedjenek ebből a kedvezőtlen állapotból. Az államhatalom mindenütt belátta, hogy ehhez elsősorban a testnevelés ügyének felkarolása vezet. Az iskolai és iskolán kívüli testnevelés előmozdítására, feltételeinek biztosítására, testnevelési törvényeket hoznak tehát, testnevelési hivatalokat, nemzeti testnevelési tanácsokat állítanak fel, sőt minisztériumi ügyosztályokat, államtitkárságot (Franciaország) és testnevelési minisztériumokat is szerveznek (Jugoszlávia). Testnevelési iskolákat, tanerőket képző főiskolákat alapítanak, másutt pedig az egyetemi tanárképzés keretében nevelnek testnevelő tanárokat. A testnevelésnek a nép regenerálódása szempontjából Olaszország, Németország, Lettország, Észtország, Bulgária és Magyarország oly fontosságot tulajdonít, hogy a testnevelési kötelezettséget törvényileg írja elő.

Magyarország a kötelező testnevelés kimondásával az összes

többi nemzetek törvényhozását megelőzte, ami a testnevelés nemzeti nagy jelentőségének elismerését annál is inkább jelenti, mert a törvényt nem csupán a háború okozta helyzet idézte elő, hanem eredete megelőzte magát a világháborút is. A magyar törvényhozás ugyanis 1913. XIII. törvénycikkében megvalósította már az Országos Testnevelési Alapot és ugyanazon évben már az Országos Testnevelési Tanács ideiglenes szervezeti szabályzata is napvilágot látott. A kötelező testnevelésről szóló 1921. LIII. t.-c.-nek, mint alaptörvénynek a gondolata még az 1900-as évekbe nyúlt vissza, a szervező munkát azonban a világháború megakasztotta.¹²¹ A törvény azt mondja, hogy: «A testnevelésnek az a feladata, hogy az egyének testi épségének és egészségének megóvása, lelki és testi erejének, ellenállóképességének, ügyességének és munkabírásnak kifejlesztése által megjavítsa a közegészség állapotát, gyarapítsa a nemzet munkaerejét». (1. §.) «Évére az állam 1. mindennemű iskolában gondoskodik mindkét nembeli tanulóifjúság rendszeres testneveléséről, a főiskolák körében pedig ezt minden hallgató számára kötelezővé teszi; 2. szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21. életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfitagja kötelezően résztvegyen; 3. támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, melyek testneveléssel komolyan foglalkoznak s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik.» (2. §.) «A községek és városok kötelesek a testnevelést előmozdítani, a helyi szükségleteknek megfelelő játszóterek létesítésével és fenntartásával, valamint testnevelési célokra szükséges egyéb területeknek használatra való átengedésével, fürdők, uszodák stb. létesítésével vagy támogatásával.» (5. §.) «Minden legalább 1000 munkakerőt alkalmazó kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági vagy hatósági üzem (gyár, vállalat stb.) köteles munkásai és egyéb alkalmazottai testnevelési szükségleteinek kielégítéséről (sporttér, fürdőhely, gyakorlóterem stb.) megfelelően gondoskodni.» (7. §.) A törvény az iskolára és az iskolán kívüli testnevelésre vonatkozó alapvető intézkedésein kívül testnevelési főiskola és nemzeti stadion felállításáról is intézkedik. A későbbi rendelkezések egész sora pedig az iskolai és iskolán kívüli ifjúság és a sportélet teljes rendezettségét készítik elő.

A magyar testnevelési törvény minden más nemzet hasonló törvényét megelőzte, indokolása és céljai a legnemesebbek és legtisztábbak, mert célja, hogy általa erősebb nemzeteket neveljünk. A világháború után a nemzetek újjáéledése révén beállott nagy változás az állami berendezkedés, az állami élet terén is jelentkezett. A fasiszta Olaszország és a hitlerista Németország ezek között megegyezik abban, hogy a megújnodott állam céljainak megvalósításában a testnevelésnek rendkívüli szerepet juttatnak. Az új politikai áramlatok kedveznek a nemzeti szellemű sportnak, mert hatalmas tömegei, fegyelmező ereje, lelkesítő képessége révén az állam nagy támaszát lelheti benne. Ezek az államok meg is ragadnak tehát minden alkalmat

arra, hogy a sportot a legszélesebb körökben megkedveltessék, erkölcsi és anyagi javakkal bőven támogatják is, ennek fejében azonban a sport állami irányítás, állami felügyelet, sőt állami igazgatás alá kerül.

Olaszország 1926-iki törvényével az ifjúság testi és lelki támogatására és nevelésére Opera Nazionale Balilla néven erkölcsi szervezetet létesít. Az ONB céljait a Balilla és az Avanguardista intézmények által valósítja meg.¹²² E szerint a királyság minden községében meg kell szervezni ezeket az intézményeket, melyek katonai előkészítő célok mellett testnevelési és sportbéli kiképzésről, szellemi és kulturális, valamint vallási nevelésről is gondoskodnak. Ezek az intézmények azt tűzik ki célul, hogy az ifjúságot az erő és szépség jegyében neveljék s alkalmazkodnak ahhoz az elvhez, mely szerint egészséges szellemi élet csak egészséges és erőteljes testben fejlődhet ki. A fasiszmus azt akarja, hogy a nemzet megújhodása állandósuljon, megváltoztatja tehát mindazokat a nevelési módokat és eljárásokat, amelyek a múltban nem vezettek célhoz.

Minden, a testneveléssel összefüggő ügy ennek a szervezetnek a hatáskörébe tartozik. Ennek az állami szervezetnek célja tehát az is, hogy testnevelési tanárokat és iskolán kívüli szakerőket képezzen ki. A fasiszmus a hatóságoknak előírja a sporttelepek létesítését, nagyobb-szabású ünnepélyek céljaira pedig stadionokat épít. A testnevelés kötelező voltát szigorúan veszi, a sportünnepélyek egész rendszerét építi ki, míg végül-is a legjobbak számára a fasiszmus Rómába vonulásának évfordulóján nemzeti ünnepélyt rendez. A sportbéli nevelés keretében az önzetlenség, a becsületesség, az őszinteség és bátorság erényeinek elsajátíttatására törekszik. Engedelmességet, mértékletességet és bajtársiasságot követel, egyben azonban a szellemi nevelést sem hanyagolja el, különösen azoknál, akik nem járnak iskolába. A fasiszmus testnevelési hivatalokat, tartományi és országos bizottságokat szervez. A testnevelési tanárok és tanítók nem az iskola, hanem az ONB közegei, velük a helyi és tartományi testnevelési igazgatók rendelkeznek, akik az iskolák számára tanterveket szerkesztenek.

A fasiszta Olaszországnak másik nagy testnevelési vívmánya az Opera Nazionale Dopolavoro, melynek célja a munkásság helyes irányú foglalkoztatása a munkaidő letelte után. Miután a fasiszmus céljai elérésére a testnevelést a legalkalmasabb eszközök közé sorozza, a munkaprogramban a sportnak jut a főrészt. Gondoskodnak tehát arról, hogy megfelelő számú és megfelelő berendezésű sporttelep álljon a munkásságnak rendelkezésre; itt versenyeket és ünnepélyeket rendeznek s ma már alig van munkás, aki ne lenne tagja a dopolavoronak. Az állam e szerve révén, a sporton keresztül a munkástömegeket a hazafias fasiszta szellem erejével ragadja magához.

Íme, végigtekintettünk a testnevelés állami kapcsolatainak történetén. Tanulmányunk azt mutatja, hogy a testnevelés és az állam eszmei és szerves kapcsolatai nem vonulnak végig megszakítás nélkül a történelmen, a testnevelés jelentős fejezetei azonban mégis az államélet keretében peregtek le. A kapcsolatok egy része hosszú életű és egész művelődés-neveléstörténeti korszakokon át tart, más része a nemzetek életében beálló nagy változásokhoz, politikai viszonyok gyökeres változásához fűződik.

A tartós kapcsolatok azokra az időkre esnek, midőn az állam saját ügyének tekintette és ennek megfelelően maga is irányította a nevelést. Az állam ezekben a korszakokban gondoskodott arról, hogy a testnevelés a kor szellemének, nevelői felfogásának megfelelő szerephez jusson az iskolai nevelésben. Az emelkedett nevelői szellem örök érdeme, hogy a testnevelés ezekben a korokban sohasem vált egyetlen élettartalomká, hanem mindenkor az egész ember, a harmonikus ember nevelésének eszköze volt. Az egyes korok értékítéletei változtak ugyan: néha nem láttak benne mást, mint felüdülést az egyoldalú foglalkozásban, később már, mint az egészséges életre való nevelés szerepel, végül is azonban egyenértékű ága lett az egyetemes nevelésnek, mely a testnek és léleknek fejlődését tökéletes harmóniában valósítja meg.

Időnként, szoros kötelék fűződik állam és testnevelés között, midőn a nemzetek az elnyomatás, máskor pedig az újjáéledés korszakaiban, mint bőséges forrásból életerőt merítenek belőle. Ilyenkor a közfelfogás, de maga az államhatalom is továbbmegy.

A közfelfogás a szellem-erkölcsi, nemzeti célkitűzéssel telített testet az állampolgári eszmény elengedhetetlen feltételének, magát a testnevelést pedig a nemzettest egészét átfogó etikai értéknek tartja.

Az állam a nemzeti öntudat ébredésének korszakaiban ezzel párhuzamosan nemcsak az iskolai, hanem az iskolán kívüli testnevelést is felkarolja, rendezi, vezeti, erkölcsileg és anyagilag támogatja, sőt testnevelési törvényeket alkotva, a testnevelést állami feladatnak nyilvánítja, mert erős támaszt lát benne a nemzeti törekvések megvalósítására.

Politikai tekintetben a pacifista törekvések hanyatlása, a mindenekfeletti nacionalizmus újraéledése ilyen módon kedvez a testnevelésnek s talán ez is az egyik oka annak, — amit ugyan nem sokan ismernek be — hogy a testnevelést ma annyira felkarolják. Ezzel a legszélesebb néprétegek kerülnek be a nemzeti testnevelés programjába, és minden vonalon erőteljes mozgalom indul meg, hogy nemzeti módszereket, nemzeti játékokat, nemzeti tréningformákat alkalmazzanak. A testnevelés mind erőteljesebben nyer alkalmazást a katonaság kiképzésénél, az ifjúsági testnevelésben viszont mindjobban kidomborodik a katonai nevelői elem és a katonai életre való előkészület jellege. A katonai kiképzésen keresztül így a testnevelés és a honvédelem kapcsolatai mind szorosabbá válnak, erről a kapcsolatról azonban a következő fejezetben lesz szó.

III.

A testnevelés és a honvédelem.

A testnevelés a közművelődésben a honvédelemmel mutatja a legszorosabb és egyben a leginkább kínálkozó kapcsolatokat. Maga a testnevelés története is a védő- és támadó harcok, a honvédelem jegyében indul meg. Míg a létért való küzdelem során a vadászatra való készülődés csupán egyéni és egészen különböző képességek elsajátításában, speciális célú mozgások, ügyességek elsajátításában áll, addig a harcra, háborúra való készülődés szervezett testnevelés kifejlődésére ad alkalmat és rendszeres testnevelési tevékenység megindítására ad ösztönzést. Mert testnevelésnek még nem tarthatjuk azt, amidőn legrégebbi elődeink nemzeti és állami kötelek nélkül pusztán életük fenntartása és megvédése érdekében mint üldözők vagy üldözöttek futottak, mint támadók vagy megtámadottak követ vagy dárdát hajítottak, akadályokat ugrottak át vagy pedig közelharcba bocsátkoztak.

Elődeink a történelmi idők kezdetén akkor lépnek a testnevelés útjára, amidőn zavartalan időkben e mozgásokban azért gyakorolták magukat, hogyha harcra kerül a sor, a gyakorlatokkal szerzett és kifejlesztett képesség révén jobban állhassák meg helyüket. Mikor a családok törzsekké, a törzsek nemzetségekké, népekké tömörültek, az egyének hónukat együttesen szerezték, együttesen védték és tartották meg s e nehéz élet folytonos együttes harci gyakorlatokra kényszerítette őket. Az állandó viaskodás rákényszerítette a népeket arra, hogy futásban, köveknek és harci szereknél hajításában, távol- és magasugrásban, ökölvívásban, birkózásban, mászásban és úszásban tökéletesítsék magukat. A harcosok már fiatal korukban gyakorolták magukat ezekben az ősi sportágakban s az állami szervezkedéssel így érkeztünk el a harcászati, a honvédelem érdekében végzett testneveléshez.

Ha az őskulturájú népek történetét vizsgáljuk, a ránk maradt gyér adatok megállapításunk helyessége mellett szólnak. A testnevelésnek harcászati eredetére mutatnak a régi korok rajzolt, vésett, faragott és festett képei egyaránt és jogosan tételezhetjük fel, hogy hasonló a testnevelés eredete azoknál a népeknél is, melyeknek története régi sportemlékeket nem őrizett meg az utókor számára.

Talán legrégebbi sporttörténeti adatunk, a 4000 évvel ezelőtti labdajátékokat megőrkítő kínai vázák, arról tanúskodnak, hogy harcszerű gyakorlatokból fejlődött annak a kornak a testnevelése is, amelyet különben alig ismerünk.¹³²

Sesostris egyiptomi uralkodót édesatyja a birodalomban ugyanazon a napon született ifjakkal abban a reményben gyakoroltatta együtt, hogy ez közöttük a bajtársiasság érzését a háborúban növelni fogja. A fiúk mindennap 180 stadiont futottak együtt, így nőttek fel testben és lélekben erősnek, úgyhogy első arábiai hadjáratuk alkalmával fáradságot, szomjúságot és éhséget könnyen bírva, győzedelmeskedtek.¹²⁴ Az egyiptomi sírkamrák és templomok falain ábrázolt sportjelenetek jó része szintén harci gyakorlatokat ábrázol.¹²⁵

Az asszír és babilóniai emlékek szintén megörökítettek néhány sportmozzanatot, harci jelenetet. A vívást is állítólag ők találták fel.

Különös érdekességgel bír a legújabb időkben megfejtett hetita szöveg, amely szerint versenyfutás a tavaszünnepélyek kiemelkedő programpontja. A győztes díjul azt a jogot nyerte, hogy a királyi harci kocsi gyeplőjét tarthatta.¹²⁶

Görög írók szerint a perzsákat is az állandó háborúskodás kényszerítette rendszeres testnevelésre, mely itt is a katonai életre készített elő. A perzsa nemes ifjakat 15 éves koruktól kezdve futásban, íjjászatban, vadászatban és harcászatban együtt képezték ki.¹²⁷

Már a mykénei korszakban a Peloponeuszban lakó achájok is fegyvergyakorlatokat tartottak és ezekre, valamint a háborúra való előkészületképen futottak, birkóztak és atlétikai versenyeket tartottak.¹²⁸

Philostrates, nagy kútfőnk elmondja, hogy az agonistika némely ága a történelmi idők kezdetén harci gyakorlatokban, hadi cselekményekben veszi eredetét. A távfutás eredetét a háborúra vezeti vissza: hírnökök hadi minőségben gyakran jártak Árkádiából Hellaszba s miután meghagyták nekik, hogy maguk lábán fussanak, kengyel-futókká lettek és a futókat előkészítették a háborúra.¹²⁹ A pentatlont is harcias jellegűnek tartja, mert ebben az összetett versenyben gerelyt is hajítanak.¹³⁰ A fegyveres futásról is azt hiszi, hogy háborús okból találták fel és vették fel a versenyprogramba. E szerint a háború kezdetét jelezték vele, a kerek pajzzsal fejezve ki, hogy vége a fegyverszünetnek.¹³¹ Philostrates itt az olympiai fegyverszünetre gondol s kijelentését képletesen kell venni: a fegyveres futás, mint utolsó versenyszám figyelmeztette a közönséget, hogy a fegyverszünet előnyeit már nem soká élvezhetik. Hogy milyen célból üzték a régi lakedaimoniak az ökölvívást, erről a következőket mondja: a lakedaimoniaknak nem volt sisakjuk, de meg nem is tartották honi szokásnak a sisakban való harcolást, hanem a pajzs helyettesítette a sisakot annál, aki értett ahhoz, hogy miként kell ügyesen bánni vele. Hogy tehát kivédjék az arcra irányított ütések, illetőleg hogy elviseljék a kapott ütések, az ökölvívásban gyakorolták magukat.¹³² Úgy mondja, hogy a birkózást és a pankrationt is harci hasznuk miatt találták fel. Ezt az állítást elsősorban a marathoni ütközet igazolja, melyet az athéniek úgy küzdöttek végig, hogy nagyon hasonlított a birkózáshoz, pedig

hát igazi csata volt; másodsorban a thermopylei csata, amikor is a lakedaimoniak, miután eltörött a kardjuk és lándzsájuk, még sokáig csupasz kézzel harcoltak.¹³³

A homerosi művekben megörökített harci párviadatok és harci versenyek, tehát a hőskori leírások is erről az eredetről tanúskodnak. Az Ilias és Odissea minden sportleírása, versenye, párviadala át meg át van szöve harci vonatkozásokkal. Homeros szerint már e hősi kor szülői is arra törekedtek, hogy gyermekeiket háborúban és békében való hivatásukra előkészítsék, úgy mint Phoinix, Achilles nevelője mondja: «a szónak és tettnek emberévé» neveljék.¹³⁴ Ebben a nevelésben a később agonistikának nevezett testnevelés döntő szerephez jutott, a versenyjátékok pedig, mint az erő, ügyesség és férfias derékség próbái, szervesen belekapcsolódtak a hadi életbe és ki is egészítették azt.

Ennek a hősi kornak az emléke, a nimbusz és a remek példák magyarázzák, hogy a testnevelésnek katonai előkészületi, harci jellege a dór nevelésben, Spártában és Krétában annyira kidomborodott. Ennél a harcias népnél a testnevelésnek tudatosan teljesen katonai irányzata alakult ki.

A spártai testnevelés irányát Spárta történeti fejlődése, politikai és földrajzi helyzete különösen indokoltta tette. Lakóniának a dór vándorlás utáni megszállása nem volt könnyű dolog, még kevésbé az uralom biztosítása és fenntartása. A győzők nagyon is jól tudták, hogy kevesebben vannak a legyőzötteknél, ezért törzsük tagjait kitűnő katonákká kellett nevelniök, mert politikai hatalmukat csupán fegyveres erejükkel tarthatták meg. Politikai berendezésük szerint állandóan lázadó és elégedetlen elemeiket, az alacsonyabb osztályba sorozottakat csakis a katonai vasmarok tudta fékentartani. Lykurgos azt tette elvvé, hogy minden spártai férfinak tíz helotával kell felérnie, különben halált érdemel. Kézenfekvő, hogy e katonai nevelésben különös gondot fordítottak az erő, az ügyesség, a kitartás, a küzdeni tudás, a bátorság nevelésére, hiszen katonáiknak ezekre a tulajdonságokra volt legnagyobb szükségük. Ezeket a tulajdonságokat, ezeket az erényeket pedig a homerosi idők atlétikai gyakorlataival közelíthették meg legjobban. A spártai nevelés ilyen módon közvetlen katonai célokat szolgált; a spártaiak maguk is a testnevelést, a katonai élet előgyakorlatának, kiegészítő elemének tartották. E cél érdekében testgyakorlataikat egész öreg korig együttesen tartották, úgyhogy testgyakorlatuk valóságos tábori élethez hasonlított.¹³⁵

Legjobb gyakorlatnak a futást, azután az ökölvívást és a pankrationt tartották. Jellemző katonai testnevelési felfogásukra, hogy később az ökölvívó- és pankration-mérkőzéseket beszüntették, mert nem akarták, hogy előfordulhasson az az eset, midőn egyik fél feladja a versenyt, ami által Spárta gyáva színben tűnhetik fel. E két versenyszámban ugyanis teljes harcképtelenséggel, sőt halállal is kellett szá-

molni, ami azzal járt, hogy a versenyzők meghátrálva e veszélyek elől, feladták a kilátástalanná vált küzdelmet. A sportfelfogáson felül is büszke spártaiak gyávaságnak minősítették ezt.¹³⁶ Emellett labdáz-
tak, gyalogoltak és kemény játékot játszottak a Platanistas birtokáért. Itt ember-ember ellen kézzel-lábbal küzdött, egymást a folyóba szorít-
tani: ez volt a cél. Kitartás, erő, ügyesség játszott itt főszerepet. Fegyvertáncot is jártak (pyrrhiche) és gymnopaidiákat tartottak, ami tulajdonképpen a testi tökéletesség és harci készség ünnepélye-
ként szerepelt.¹³⁷

A spártaiak még a trénerektől is megkívánták, hogy értsenek a harcászathoz, mert azt tartották, hogy a verseny előkészületül szolgál a háborúra. Még a táncot is a háború szolgálatába állították, itt adták elő ugyanis, hogyan kell elkerülni, hogyan kell elhajtani a dár-
dát, vagy hogyan kell felpattanni a földről és hogy miként kell ügyes kézzel bánni a paizzsal.¹³⁸

Spártában, mint látjuk, a katonai életre való kiképzés volt a testnevelés egyetlen célja, annyira, hogy a testnevelésnek ilyen kifeje-
zetten és tudatosan katonai irányzatával sem akkor, sem pedig a későbbi korokban nem találkozunk már a történelem folyamán.

A testnevelésnek honvédelmi jelentőségét azért a görög nevelés másik irányzatának székhelyén, Athénben is felismerték és egész Hellaszban nagy becsben tartották. A többi görög államban is a haza védelme és a közös cél érdekében szabták meg a nevelés irányát és tartalmát, azonban magas emberi szempontok figyelembe vételével mások a külső keretek s a testnevelés a honvédelem érdekeit csupán közvetetten szolgálja. Az athéni nevelés nem katonai jellegű, azt — mint 2000 évvel később az angolok — hogy a test összhangzatos fejlődésre, a mozdulatok gráciájára és az eurhythmiára törekvő gymnastika elegendő jó katonák kiképzésére. Kimondottan katonai nevelésben csupán a 18. életévükbe lépő ephebosok részesültek,¹³⁹ kiket hat tanító, közöttük két testnevelő képzett ki a harci fegyverek használatára, gymnastikára, gyaloglásra és nevelt az egészséges életre.¹⁴⁰ A fegyvergyakorlatokra, a hoplomachos tanította az ifjakat. A pentatlon számaiban is gyakorolták magukat, melyeket Simonides ismert pentaméterében foglalt össze.¹⁴¹ Az ugrást halterekkel végezték, hogy a háborúban szükséges akadályugrásokhoz jobban hozzászokjanak, a futást pedig a harci alkalmasság alapjának tartották. «Gyorsaság és kitartás üldözésnél és visszavonulásnál egyaránt döntő fontosságú lehet.¹⁴²» A thebaiak különleges birkózó módszerükkel győztek Leuktra mellett.¹⁴³ A gerely vetésben pedig azért gyakorolták magukat, mert a harcot legtöbbször ezzel a fegyverrel nyitották meg.¹⁴⁴ Végén fogott félhosszúságú gerellyel külön gyakorlatokat végeztek, mert ennek a közelharc megindítása előtt nagy hasznát vették.¹⁴⁵ Az athéni ephebosok számára külön fegyvermérkőzéseket, versenyeket is tartottak; itt is szerepe volt a gerelynek.¹⁴⁶ Egyébként a testnevelés keretében

katonai fegyelmi (eutaxia), valamint az erő és a szépség versenyét (euandria) rendeztek az epehosok részére.¹⁴⁷

Hogy a görög testnevelés a katonai célú spártai nevelés mellett sem tévesztette szem elől a honvédelmi célokat, azt az egész görögséget egyesítő olimpiai játékok versenyszámai is mutatják.

A 18. Olympian a pentatlon keretében bevezetett diszkoszvetés maga is harci eredetű. A diszkosz eredetileg kődarab, melyet a homéroszi időkben mint támadó harci szert hajítottak.¹⁴⁸ Később a dobásra, sportszerű gyakorlásra alkalmas formát nyert és fennmaradt akkor is, midőn a háborúban már más harci eszközöket használtak. Spártában még a nők is gyakorolták magukat a diszkoszvetésben, mert törvényeik értelmében a megtámadott város védelmére nekik is fegyvert kellett fogniok.¹⁴⁴ A gerely vetést ugyancsak a pentatlon keretében vezették be, harci eredetét és praktikus értelmét leginkább az mutatja, hogy nemcsak távolságra, hanem célba is dobtak, ami pedig a harci képesség szempontjából nagy jelentőséggel bírt.

Az ökölvívás már a 23. Olympian szerepel, mert a harcosok általános felfogás szerint közelharc esetén nagy hasznát vehették ökölvívó tudásuknak. Márpedig az akkori háborúban sokkal gyakorabban került a sor a közelharcra, mint napjainkban.

A 33. Olympian bevezetett pankration megalkotásánál is a háború lehetett a minta: olyan versenyt kerestek, amelyben minden elképzelhető fogást alkalmazhattak, hogy az ellenfelet legyőzzék.¹⁵⁰ Harci előkészületi értékét annyira tartották, hogy még a gyermekversenyek műsorába is felvették.¹⁵¹ Az ugyanakkor megjelenő lovasverseny is a háborúra vezethető vissza, vele kapcsolatban pedig különösen az a szokás, mely rövid időre a 71. Olympian jött divatba. Eszerint a lovas a táv vége felé leugrott a lóról s vele együtt futott a célba.¹⁵² Pausanias szerint még a gyermekek is résztvettek az olimpiai versenylovaglásban.¹⁵³ A 65. Olympian a fegyveres futást Pausanias véleménye szerint: mint háborúra előkészítő gyakorlatot vezették be.¹⁵⁴

A 70. Olympian először kiírt kocsiverseny a homerosi idők harci kocsijainak az emléke. A hadi technika változásával a harci kocsi eltűnt a harcterekről, nyoma azonban hosszú évszázadokon keresztül megmaradt a versenytereken.¹⁵⁵ Egyidőben még a nők is résztvettek a kocsiversenyeken, sőt előfordult az is, hogy legyőzték a férfiakat.¹⁵⁶ A kocsiversenyeknek egészen különleges fajtát a szintén háborús eredetű apobates nevű verseny képezte. Itt a homerosi idők szokásainak megfelelően ketten foglaltak helyet a harci kocsin: a vezető és egy sisakos, paizzsal felszerelt athléta. Ez a harci felszerelésű athléta a táv végén leugrott a kocsiról és visszafelé befutotta a pályát. A versenyt az a kocsi nyerte, melynek athlétaja előbb ért vissza az indulóhelyre. Ez a verseny tulajdonképpen nem volt más, mint fegyveres futó-lovas staféta.¹⁵⁷

E hadi jelleg és a harci emlékek megőrzését azonban nemcsak az olympiai, hanem a három nemzeti és panathénei, valamint a helyi versenyek is megőrizték, mert műsoraikon közel 1000 esztendőn keresztül ugyanezen számok szerepeltek. Ez a visszaemlékezés annyira kidomborodott az ókori versenykultuszban, hogy e harci versenyszámok nemcsak a tulajdonképpeni Görögországban, hanem mindenütt elterjedtek, ahova az akkori görög kultúra csak elhatott, tehát az egész Földközi-tenger mellékén.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a görög államférfiak a testnevelés jelentőségét honvédelmi szempontból tekintve ítélik meg. Platón is olyan mértékben ajánlja a gymnastikát, amennyire az a honvédelem szolgálatába állítható. Így sokra becsüli a futást, mint a katonai kiképzés alapját, a lovaglást, mint hadi gyakorlatot és a gerely vetést, mint a fegyverforgatás előkészítését.¹⁵⁸ A gerely vetést annyira szerette, hogy saját maga tanította a nőket rá. A spártaiakhoz hasonlóan általában ő is kívánatosnak tartja, hogy a nők is végezzék a férfiak gyakorlatait, de a grácia kívánalmainak megfelelően nem ruhátlanul, hanem «illő öltözetben».¹⁵⁹ Platón honvédelmi szempontokból még a nyilazást is fejleszteni kívánja és helyesli is a nyilazó versenyek különféle ágait, úgy mint a helyből és futásból, lóról, célba és távolságra való nyilazást, amelyekről a fennmaradt vázarajzok és sír-emlékek bőven tanúskodnak.

Midőn Solon Anakharsisszel együtt a görög ifjak birkózását szemlélte, a közben keletkezett vita során azt mondta, hogy ifjaik a gymnastika és versenyzés révén használnak a hazának, s «itt szerzik meg gyakorlatilag azokat az ismereteket, melyeknek szükség esetén majd a háborúban vehetik hasznát. Mert az bizonyos, hogy az ilyen birkózó gáncsvetéssel hamarabb földre teríti ellenfelét és ha ő esik el, igen könnyen talpra tud majd szökkenni. Ezzel ugyanis mind a háborúban való küzdelemre készülünk elő és akiket így begyakoroltunk, azokat sokkal hasznavehetőbbeknek tartjuk, mivel testüket előbb meztelenül megedzettük, szívósabbá, erősebbé, fűrgévé, izmossá és egyúttal ellenfeleikre veszedelmesekké tettünk. Azt hiszem, tudod is, ami ebből következik: milyenek lehetnek fegyveresen, ha már meztelenül is megfélemlítik ellenfeleiket! Nem fakó, lomha tustömegek, sem nem sápadt cérnaszálak, mint a szobalevegőben sorvadó asszonyok, nem reszketnek, nem is csorog róluk mindjárt az izzadság, s nem nyögnek a sisak alatt, még ha oly nagyon süt is a nap. Mert mi hasznát lehetne venni az olyan katonának, aki mindjárt szomjazik, a port nem állja és ha vért lát, mindjárt megijed, mielőtt még összecsapott volna az ellenséggel.¹⁶⁰ Ugyancsak a vita során a birkózók beolajozásáról a következőket mondja: «Ez sem hiábavalóság és nem is nevetséges, ellenkezőleg, ez is nagy mértékben növeli az izomerőt, mikor ily állapotban egymást megragadni és éppen alkalmasságuk miatt erősen tartani kénytelenek: mert ne hidd ám, hogy valami

könnyű dolog fölemelni valakit, aki olajjal bekente magát és mindenáron kisiklani igyekszik kezeiből. S ennek a háborúban jó hasznát vehetni: az ember sebesült társát szükség esetén könnyedén felkapva, biztos helyre viheti, vagy sikerül ellenfelét is megragadva a levegőbe emelnie. Azért is végeztetünk velük nehezebb gyakorlatokat, hogy a csekélyebbeket a háborúban könnyebben csinálhassák.¹⁶¹

Xenophon is a testnevelés katonai jellegét sürgette. Előtte a spártai nevelés eszménye, a katonás testnevelés célkitűzése lebegett, amidőn a görög nevelés reformján gondolkodott és Kyrupaideia című regényében Kyrosnak, Kambyses fiának képzelte nevelését írja le. Xenophon itt a világhódító nevelését rajzolja, amit könnyen megérthetünk, hiszen az athéniak akkor már nagyon érezhették az elpuhuláshoz vezető nevelés hátrányait, ilyen módon meg volt az oka arra, hogy a katonás testnevelés eszményében azt az államot nézze, amelyik a katonás és szigorú erkölcsös nevelés révén egyidőben erősebbnek mutatkozott Athénél.¹⁶²

Végül megemlítem, hogy a marathoni futás az újkori olimpiai versenyek klasszikus és érdeklődéssel kísért versenyszáma, nem is a görög agonistikából, hanem a görög hadtörténelem legdicsőségesebb eseményéből, a marathoni csatából veszi eredetét, s egyúttal példája annak is, hogy a harcászat szempontjából a gyors és kitartó futás mekkora jelentőséggel bírt. Az athéniak a csata előtt futárt küldöttek Spártába, hogy segítséget hozzon. Ez a futár a 230 kilométernyi távolságot 2 nap alatt futotta be, de eredménytelenül tért vissza, mert a spártaiak akkor tartották a Karnaeia vallásos ünnepet, ezalatt pedig nem volt szabad fegyvert fogniok. A spártaiak tehát nem jöttek, de jött 1000 plataiai harcos, úgyhogy az athéniak 10.000 katonát állíthattak a több mint 100.000 főnyi perzsa sereggel szembe. A görög sereg Miltiades vezetése mellett 8 stadion távolságról futva, megállás nélkül rohant az ellenségre. A csata az athéniak javára dőlt el. A diadal-mámor elmúltával az egyik harcos teljes fegyverzetben futva nekivág az athéni útnak és elviszi honfitársainak a győzelem hírért. Athén első házánál örömkialtás hagyja el ajkait: «vigadjatok, mert mi is vigadunk» és holtan rogy össze. Az újkor annyira megbecsülte az önfeláldozó hazaszeretetnek a testneveléssel ennyire kapcsolatos ragyogó példáját, hogy Bréal francia nyelvész javaslatára az athéni olimpiai szervező bizottság 1894-ben el is határozta, hogy az első újkori olimpiai verseny műsorára tűzi a Marathon és Athén közötti távolsággal megegyező ú. n. marathoni futást. A marathoni futás azóta is szerepel az olimpiai játékok műsorán s azóta is mindig ez a versenyszám kelti a legnagyobb érdeklődést. Az újkori marathoni futás maradt a klasszikus példához: tragikus eseményekben gazdag és hősi tettekben bővelkedik.¹⁶³

A görögök versenyágaival kapcsolatban tapasztaltuk, hogy a harcászat révén állandósult gyakorlatok hamarosan finom, mind a mai

napig tartó átalakuláson mentek keresztül. A görög ifjúság kezdetben a gyakorlatokban a hazai eszközöket használta, később azonban lassanként gyakorló eszközökkel pótolta ezeket, úgyhogy a harci célokra most már csak a szerek formája és a mozgások módja emlékeztetett. Lassanként maga a harc is csak szimbólumnak maradt meg. A futásnak és dobásoknak fajai mind harci tevékenységre emlékeztetnek. Ezek a harci emlékek a görög sportéleten keresztül a mi napjainkig is fennmaradtak, sőt a legújabb szabályokban is benne élnek. De még a szabály szavai is erre emlékeztetnek. A gerelyt például rohammal dobják és a távolságot az eldobó vonalra merőlegesen mérik, amivel arra az ősrégi célszerűsége emlékezünk, hogy nemcsak távol, hanem helyes irányba is kellett a gerelyt dobni. A szabály a roham irányában való dobásra ösztökél, mert ha ferdén dobunk, akkor rosszul járunk, ugyanis mint említettük, tulajdonképpen nem a tényleges dobást, hanem a dobásnak csupán a vetületét mérik. A modern versenyzők is csak addig folytatják a birkózást, amíg ellenfelüket két vállra terítik, mintegy visszaemlékezvén a hajdani közelharcra, amidőn ilyen esetben a leterített ellenféllel már könnyen végezhettek. Ha pedig a két vállra terítés egyik félnek sem sikerül, úgynevezett pontozással az győz, aki többet támadott, aki ellenfelét földre, vagy legalább is védekezésre kényszerítette, ami annakidején a közelharc célját, egyben eredményességét is jelentette. A versenyeknek és mérkőzéseknek ez a harci eredete egyébként a sportnak csaknem minden területén kimutatható. A modern labdajátékok például a görög korabeli harcok, esetleg későbbi várharcok védő és támadó jellegű tevékenységének emlékeit viselik magukon: a labda, a lövedék, amelyet az ellenségre vagy bizonyos területekre kellett löni, a különböző vonalak a védők és támadók területeit jelzik, a csapatok vagy egyének védők és támadók egyaránt.

Míg ilyen módon az idealizmussal jellemezhető görög szellem a spártaiak kivételével a testnevelést csupán közvetetten gondolta a harci kiképzés és a honvédelem eszközévé tenni, addig a reális római szellem, nem emelkedvén a görögök eszmei magaslataira, a sportéletnek igényeit csak annyira ismerte, amennyiben benne a katonai szempontok szolgálatát láthatta.

A rómaiak három főtevékenysége: hadviselés, a jogélet ápolása és istentisztelet közül az első, tehát a világbirodalom fenntartására, az uralom kiterjesztésére irányuló tevékenység a legjellegzetesebb, egyúttal a legerősebb is. Érthető tehát, hogy a létrejöttét az erőnek és erőszaknak köszönő világbirodalom a katonai élet megszervezésére, tökéletesítésére fordítja a legnagyobb gondot. Rómának, ha boldogulni akart, katonai hatalmát kellett mindenekelőtt megszilárdítania, így vált a római állam katonai állammá, a római szellem katonai szellemmé. A jó katonának pedig erősnek, edzettnek, kitartónak, gyorsnak és ügyesnek kellett lennie, általában ama tulajdonságok kiemelkedő mértékével kellett bírnia, melyeket a testnevelés oly magas

fokra képes fejleszteni. így vált a rómaiak testnevelése katonai testneveléssé, mely a görög eszmék hiányában a katonai élet gyakorlatain túl csak koronként emelkedett. A római testnevelés minden törekvése odairányult, hogy gyakorlatai révén alkalmas és jó katona váljék az ifjúból.

E cél érdekében különösen a kitartó futásban és a hosszútávú, súlyos teherrel való felszereléses gyakorlásban gyakorolták magukat, mert kitartásra és fáradhatatlanságra vetették a fősúlyt, amin a római harcászati módszer tulajdonképpen alapult. Mindenesetre sokkal inkább, mint a gyorsaságon, vagy az egyéni különálló cselekedeteken.

A nagy meneteléseket és a futásokat akadályok megmászásával, akadályok átugrásával kötötték össze, mert a seregek előrehaladásán!! ez is nagy szerepet játszott. A lovaglást a különböző helyzetekből való felugrást és felülést a tanulás kezdetén fából készült lovon gyakorolták.¹⁶⁴ Íme a lónak, mint tornaszernek az eredete!

A katonai szellem feljavítására lanistákat alkalmaztak, hogy észszerű és új kardforgatási módszer segítségével a római hadsereget visszavezzék a régi győzelmekhez. A történetíró ebből az időből jegyzi fel, hogy Rutilius consul a katonai kiképzéshez a gladiátori iskolákból vívómestereket hívott meg, akik a katonaság körében rendszeres vívómodort honosítottak meg. Íme a harcászati érdek vetette meg kétezer évvel ezelőtt a modern sportszerű vívás alapjait. A rómaiak korában a katonai eredetű kardforgatásból azáltal lett sportszerű vívás, hogy amidőn a katonáskodást mindenki számára lehetővé tették, az előkelőek eltávolodtak tőle; azonban minthogy őseik fegyverek között nőttek fel, most már szórakozásképen azt a foglalkozást választották, amely azelőtt kötelezettségük volt.¹⁶⁵ A hadi gyakorlatok szolgálatában állott a birkózás, az ökölvívás és az úszás is s a gerelyvetésben való jártasság is harci követelményeket szolgált. Labdajátékaik, mint azt már említettük, a harci gyakorlatoknak szórakoztató formában való felelevenítését jelentette.

Ifjaik mindezeket a gyakorlatokat a Mars mezején tartották, ez szintén a harcszerű jellegre mutat.¹⁶⁶

A római testnevelés általában soha sem vált sportszerű kedvteléssé; egyidőben mégis elterjedt a nemes ifjúság körében, akkor is azzal az indokkal, hogy a megszüntetett védkötelezettséget katonai testneveléssel kell pótolni. Az ő testnevelésük tehát nagyobbára a világbirodalmat megteremtő, erős katonai szervezet körében a hadi jellegnek megfelelően folyt, ez azt jelenti, hogy gyakorlataikat nem mint eszményi gondolatok megvalósítását, hanem csupán mint a katonai élet szolgálatában álló foglalkozást tekintették.

Nyilván a római világbirodalom katonai jellegéből és így korának háborús szelleméből is folyik, hogy időszámításunk kezdete után hosszú évszázadokon keresztül csupán a hadi nevelés keretében talál-

kozunk legalább némileg szervezett testneveléssel. A népvándorlás kora nem engedte meg az önálló államfejlődést s így egységes nevelésről nem is lehetett szó, emellett a kereszténység első századaiban a lélek nevelése nyomult előtérbe; a testnevelés az aszkétikus világnézetnek ebben a korában alig is nyerhetett volna más irányt. A germánok erős és harcias népe is Tacitus szerint katonás testi neveléssel edződött olyan hatalommá, mely félelmetes harcosaival Rómát is megremegtetete. A germánok harcias jelleme a hadikészséget s a fegyverforgatást az élet nélkülözhetetlen követelményévé tette, a testi erő, ügyesség és bátorság ott a férfi legfőbb java; náluk nemzeti becsület kérdése, hogy ebben a tökéletesség magas fokára jussanak. Ifjaikat ennek megfelelően a hadviselésre való előkészület szempontjából nélkülözhetetlen gyakorlatokra nevelik. Gyermekjátékaik tulajdonképpen hadijátékok, serdülő ifjaikat pedig rövidtávú és kitartó futásban, helyből és rohammal való ugrásokban, akadályugrásban és rúdugrásban, úszásban, birkózásban, lovaglásban, kalapács-, kés- és kődobásban, mindenekelőtt pedig gerelyhajításban gyakorolják, amelyben koruk összes népei között messze kiemelkednek. A Krisztus előtti idők ősi északi éneke szerint a germán ifjú foglalkozásának és lelkesedésének tárgyai: «íjat feszíteni, nyilat löni, gerelyt hajítani, lándzsát dobni, paripát megülni, kardot forgatni és folyamot átúszni». A lovaglást kezdetben, a rómaiakhoz hasonlóan, falovon tanulták. Mindezek a gyakorlatok kimondottan harcias jellegűek és harcias célzatúak, a futásban jól begyakoroltak például a lovasok mellé csatlakoztak, őket legsebesebb futásukban is követték és oldalukon harcoltak, a gerely pedig legfőbb fegyverük volt. A jól kiképzett harcosok a gerelyt röptében is el tudták kapni, ez igen nagy művészetnek számított. Totilas a tagmaei csata előtt a fegyver játékok során gerelyét magasra hajigálta s mesteri változatossággal, nagy ügyességgel hol jobb, hol pedig balkezével kapta el serege nagy bámulatára.¹⁷¹

Testnevelésben későbbi harcos korukban is részesültek. Gyakran tartottak ünnepélyeket, melyeket dalnokok nyitottak meg. A dalok isteneik és őseik dicső tetteiről szóltak, melyek egyformán sorolhatók a hadi tettek vagy pedig nagy sportteljesítmények közé: Beowulf öt éjen és nappalon úszott a tengeren, a teuton fejedelem Teutobach pedig: «királyi ugrással» egyszerre öt paripán is keresztül ugrott.¹⁷² A dalok előadása után kezdődött a tulajdonképeni ünnepély: gerelyek zúgása és kardok csattogása között haditáncot jártak.¹⁷³ A germán harcosok az úszással Julius Caesar szerint is: mint hadi gyakorlattal foglalkoztak. Csodálattal közli, hogy egész törzsek, mint például a batávok is — akik egyébként mint lovasok is kitűntek — teljes hadifelszereléssel úsznak át a Rajnán. Ammianus Marcellinus szerint a Tigris átkelésénél 539-ben a germán csapatok először úszták át a folyót. Ammianus még azt is közli, hogy az úszás a germán hadi nevelésnek évszázadokon keresztül szerves részét képezte.

Sidonius Apollinaris, ha valaki úszás tudását akarja dicsérni, azt mondja, hogy «jobban úszik mint egy frank».¹⁷⁴

A sportgyakorlatok azonban nemcsak az ifjúsági nevelés és harcos kiképzés keretében, hanem a törzsek ünnepélyein, sőt mennyegzőkön is szerepelnek, mint arról germán mondákból és énekekből gyakran értesülünk. E sportgyakorlatokat mindenkor hadijátékokkal kötötték össze. Midőn Szigfrid Krimhildával Wormsba megérkezik, 12 napig tartó ünnepély kezdődik és «hadijátékokat tartanak vívásban, birkózásban, dobásban, futásban és ugrásban». Tizennégy napig tartanak e versenyjátékok Günther és Brunhilda, tizenhét napig pedig Attila és Krimhilda menyegzőjén.¹⁷⁵

A germánoknak a fentiekben ismertetett honvédelmi célú testnevelését valóban nemes szellem hatotta át. Testgyakorlataikat harci készségük és harci alkalmasságuk érdekében végezték, mert a harcot és a küzdelmet keresték mindenáron. Nem a győzelemmel járó előnyökért és nem is a zsákmányért, hanem magáért a harcért, a kivándó diadal boldogító érzéséért. Irtóztak a csendes haláltól, mint győztesek kívántak a csatatérről a Walhallába jutni. A testnevelésen keresztül dicső hadítettek, ezek révén pedig boldog túlvilági életre vágytak.

A testnevelés az igaztalanul sötétnek nevezett középkorban sem szakadt meg s ha nem is a görög eszményiség klasszikus szellemében, de változott korszellemnek és társadalmi viszonyoknak megfelelően a tömegek népies gyakorlatainak formájában, az urak és előkelők körében pedig a lovagság intézményének keretében élt és virágzott tovább. Testneveléstörténeti jelentősége mindkettőnek igen nagy s ilyen módon művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltó az a tény, hogy a népies gyakorlatok az újkor tömegsportját készítették elő, a lovagi tornák pedig a modern versenysport alapvető szabályzatainak körvonalait rajzolták meg. E lovagi tornákat ugyanis jó előre ismert feltételek, általános, sőt nemzetközi érvényű szabályok szerint, hozzáértő, pártatlan versenybírák vezetése mellett, nagy közönség előtt rendezték és nyilvánosan bonyolították le. Révükön valóságos nemzetközi sportérintkezés indult meg, a verseny gondolata nemcsak az állam és társadalom vezetőinek, hanem a széles körök érdeklődését is felkeltette és meg is őrizte utódja, a modern versenysport számára.

A lovagi torna nem más, mint harci játék, eredete a «IX. és X. századbéli német császári hadgyakorlatokban keresendő, különösen pedig I. Henrik császár lovassági gyakorlataiban».¹⁷⁶ Tulajdonképpen hadászati intézmény a lovagság, nem más, mint az uralkodót és a birodalmat új formában és új szervezetben védő és szolgáló fegyvernem. Harci tevékenysége közjogi helyzetének megfelelően nem önkéntes, hanem kötelesség és hivatás, alapja a lovagi testnevelés, amely békés időkben a nagyközönség előtt fényes keretek között a lovagi tornákon vizsgálják.

Mint hogy a középkori lovagnak a harcászat a hivatása, tőle telhetően elő is készül a fegyverforgatásra. így alakul ki a honvédelmi, a katonai célú lovagi testnevelés, annál is inkább katonai szellemben, mert a középkori lovag nem a sztratégiai tudományokért lelkesedik, hanem az erő, az ügyesség, a szemtől-szemben való ember-ember elleni páros küzdelem, az erők nyílt összemérése az ideálja.

Ez a lovagi testnevelés korán kezdődik. A jelölt az elemi ismereteket már hétéves korában kezdi elsajátítani (page, garzun, garcon), tizennégyéves korában már mint apród (armiger, ecuyer, damoiseau) tanul, míg huszonegyéves korában végre lovaggá avatják.

Vessünk egy pillantást erre a lovagi testnevelésre. Abban az időben a német torna későbbi mesterként gyakorlatait még nem ismerték, ellenben tisztában voltak azzal, hogy a testgyakorlásnak természetes módjai: a futás, az ugrás, a dobás, a játék, az úzás, mint az egész testet igénybe vevő mozgások képezik az életre, különösen pedig a hadi életre való alkalmasság alapját. Ezek a gyakorlatok hozzá is tartoznak a lovagtükörben felsorolt hét készséghez és ezek képezik a tulajdonképpen szükséges fegyvergyakorlatok alapját. Főfegyver a kard és a lándzsa. Az ifjak kezdetben nem a nehéz lándzsával, hanem a könnyű gerellyel (gabilot) gyakorolnak, távolságra és célba dobnak. Kezdetben tompa kardokkal, sőt fakardokkal vívnak, mesterektől, néha messze földről, Olaszországból hozatott mesterektől tanulnak, később a könyvnyomtatás feltalálása után pedig már vivó szakkönyveket is forgatnak. A birkózást is komolyan vették, nemcsak általános erősítő hatása miatt, hanem elkészültek arra az esetre is, ha közvetlen kézi tusára kerül a sor. Nagy gondot fordítottak a különböző fogások és cselvetések elsajátítására, amelyeket szintén mesterektől, gyakran külföldiektől és könyvből is tanultak.

Kiemelkedőnek tartjuk még, hogy a lovagi nevelést sohasem tartották volna teljes értékűnek, ha a játékoknak kellő teret nem nyújtottak volna. E játékok egyrészt ősi mondák és harcok szimbólumaként maradtak meg a köztudatban, másrészt mint korabeli, harcok, ostromok, csaták képei, utánezatai szerepeltek. Az ifjúság, csakúgy, mint manapság, legjobban a labdajátékokat szerette.

Évek hosszú során át tökéletesítette magát az ifjú e gyakorlatokban, amíg lovaggá avatták. Amíg tényleges harcra, háborúra nem került a sor, lovagi tornákon vett részt (Turnier, tournois, tournoyement, tournamentum) Buhurtban, vagy pedig Tjostban. Előbbi sok lovagpárnak együttes összerohanását, utóbbi egyes párok összecsapását jelentette. A Tjostot latinul justa pugnának, franciául joutenak, magyarul pedig öklelésnek nevezték. E tulajdonképpeni harci versenyszámok mellett futó-, dobó- és ugróversenyek, mint előkészítő versenyek szerepeltek.

Ez a lovagi testnevelés annyira hadi jellegű volt, hogy a gyakori franciaországi tornák zsákmányolással egybekötött «valóságos csaták

voltak»,¹⁷⁷ amelyek hasonló szellemben még a nép körében is elterjedtek. Franciaországi népies lovastornákon egész csapatok ütköztek meg és «számos lándzsa törött el a lovagiasság tiszteletére».¹⁷⁸ Egy-egy lovagi torna valóságos forrongást okozott a százéves háború korában. Bár a lándzsatorés nagyjából könnyű falándzsával történt («barát-ságos fegyver» megkülönböztetésül a «háborús fegyver»-től), mégis a fegyverzet lassanként olyan rakomány lett, hogy lépcsőt és két ember segítségét kellett igénybe venni, hogy valaki lóra szállhasson.¹⁷⁹

Maga a lándzsatorés hosszabb életű volt, mint a lovagi torna, mely öt évszázadig tartó virágzás után hanyatlásnak indult és egyszerre csak ki is múlt. Az állandó háborúskodás, a folytonos lovagi tornák, előkészületek következtében az embereken nagy testi fáradtság vett erőt, a fizikailag túlterhelt ifjúság olyan életet élt, «amit sem ló, sem medve nem bírna el».¹⁸⁰ Ugyanakkor a reneszánsz új eszmék irányába terelte a felső osztály érdeklődését s a lovagi páncél alkalmatlanná válva, lassanként a múzeumba került.

A lovagi testnevelés, ha szórványosan is, inkább a megszokás és a tradíció erejénél fogva azért még tovább él. Hiszen a középkor végén Aeneas Silvius a katonai testnevelést még koronás fők számára is szükségesnek tartotta: «mivel mind gyakrabban szükséges, hogy háború esetén maga a király álljon a hadsereg élén, illő, hogy már gyermekkorában gyakorolja magát katonai gyakorlatokban. Nem lesz tehát haszon nélküli, ha tanulsz (már mint a királyfi) kardot forgatni, nyilazni, lándzsát hajítani, futni, ugrani, úszásban jártasságra szert tenni».¹⁸¹ Erzsébet lengyel királyné, II. Ulászló magyar király édesanyja a királyi gyermek neveléséről írott munkájában a hadi testnevelést tartja helyesnek, azt mondván, hogy a növendék ne hanyagolja el a vívást, a játékokat, a lovaglást s egyéb a hadi tudományhoz tartozó foglalkozásokat.¹⁸² Ha a művészetek pártolásával változott is az európai nemes ifjak nevelése, az udvarnál nyert nevelés jó része még mindig katonai jellegű testnevelés maradt. Ennek keretében elsősorban lovaglást és fegyverforgatást tanultak s ennek előkészítésére és kiegészítésül az általános testnevelés természetes gyakorlataiban vettek részt. Az újkornak első két százada a szervezetlen testnevelés korszaka: amit a felsőbb osztályok nevelésének köréből felemlíthetünk, az is inkább honvédelmi vonatkozású. A hadsereg körében olasz mesterek alapozták meg a modern vívást, de most már nemcsak saját hazájukban, hanem a külföldön is, elsősorban Franciaországban. XIII. Lajos korában már francia mesterek tanítják a tiszteket, vívóegyesületeket alapítanak, akadémiákat rendeznek. E révén privilégiumokat élveznek, sőt nemességet is nyernek s általános lendületes vívóélet indul meg, amely ilyen módon teljesen katonai jelleget öltött.¹⁸³

Annak bizonyosságára, hogy a sportokat, illetve a sporteszközöket milyen gyakran használták fel honvédelmi célokra, igen érdekes és

jellemző erejű példa a finn-ugor eredetű sízésnek a középkori Norvégiában való elterjedése. A sízésnek a története egyúttal arra is példa, hogy a hadi szempontokból való alkalmasság mily nagy mértékben hozzájárulhat valamely sport elterjedéséhez. A Sverre Saga szerint Sverre király 1200-ban a sítalpakat hadi célokra alkalmazta s ezzel kapcsolatban a síoktatás már oly fejlett formákat nyert, hogy a vezényszavak között sízésre vonatkozó vezényszók is szerepelnek.¹⁸⁴ A norvégok ettől fogva katonai kiképzésük szerves részévé tették a síoktatást, hiszen történelmi példák ennek szükségességét parancsolóan előírták. A sí akkor már ugyanis nagy és szervezett hadseregek felett aratott diadalokat. A síző lappok például oly hirtelen tudtak havas tájon és havas időben az ellenségre rácsapni, majd eliramodni és újra visszatérni, hogy támadásaikat a legjobban felszerelt és kiképzett lovas hadsereg sem tudta kivédeni.¹⁸⁵ Skandináviai, középkori rajzok, vésetek, ruinák gyakran ábrázolják sítalpakon vívott harcok jeleneit. A sísport egész történelmén keresztül megőrizte katonai jellegét, úgyannyira, hogy a síversenysport kezdetét jelentő 1767. évben az első versenyt Krisztiániában a norvég hadsereg sífutó századai számára írták ki, bár nem katonáknak is megengedték a részvételt. E verseny katonai jellege annyira kidomborodott, hogy a résztvevőknek közben még célba is kellett löniök.¹⁸⁶ A katonai jelleg ma sem szűnt meg. A sígyakorlatok a középeurópai államok katonai testnevelésének programjában már kezdettől fogva szerepelnek, sőt a katonai járőrversenyt az olimpiai versenyek műsorába is felvették.

Már több ízben rámutattunk arra, hogy az alapot a modern sportélet számára egyrészt az egész kontinensen elterjedt népies gyakorlatok, másrészt nemzeti mozgalmak adták meg s kifejtettük már azt is, hogy a szabályos formák közötti versenyzés szellemét a lovagi tornák őrizték meg a későbbi korok számára. Tapasztaltuk, hogy a múlt század elején a testneveléssel kapcsolatban honvédelmi érdekek is jelentkeztek, úgyhogy a testnevelés hivatalos megbecsülést és állami támogatást elsősorban a katonaság részéről élvezett. Ismeretes a hadvezér Wellingtonnak számtalanszor idézett híres mondása, hogy ők (t. i. az angolok) a Waterlooi csatát az Eton college játsszóterein nyerték meg.

Francia- és Olaszországban a hadsereg szervezi meg a testnevelés oktatását és közben is tartja mindaddig, míg a társadalmi szervezetek, majd korunkban ismét maga az állam a testnevelés oktatását és irányítását kézbe nem veszi. A katonás testnevelés minduntalan idézi Szász Móricot, a kitűnő hadvezért, aki azt mondta, hogy a háborúban a fegyverfogás igényli a legkevesebb figyelmet, továbbá azt, hogy a kiképzésben a lábszárak gyakoroltatása a legfontosabb, mert a lábszárakban van a csaták sikerének minden titka.¹⁸⁷ Mivel a franciák már száz évvel ezelőtt kívánatosnak tartották, hogy a katonai kiképzésnek alapvető részét a testnevelés

képezze, 1829-ben katonai tornaiskolát állítottak fel, amely tisztek és altisztek kiképzése révén megszervezi a francia hadsereg testnevelését. A franciák általában teljesen katonai irányt szabtak a testnevelésnek a múlt században, ennek következtében a vezetés majdnem kizárólagosan katonai kézre került. Túlzásba is estek, a katonai kiképzést az egész ifjúságra kiterjesztették és olyan gyakorlatokat végeztek a gyermekekkel, amelyek csak felnőtteknek valók.

A katonai célú testnevelésnek azonban tudományos kutatásokat, vizsgálódásokat és jelentős eredményeket is köszönhetünk a latin országokban. Még a gyarmatokra is kiterjedő vizsgálatok célja annak a megállapítása, hogy a testnevelés révén vajjon fejlődik-e a katonák munka- és teljesítőképessége? A vizsgálatok igenlő választ adtak és egyúttal azt a helyes elvet állapították meg, hogy a sportolás nemcsak a kiválóak, hanem a széles tömegek foglalkozása legyen.

Franciaországban és Olaszországban a múlt század második felében két iskola támadt, az egyik az ifjúság testnevelésének katonai jelleget kívánt adni, a másik azonban a polgári jelleghez ragaszkodott. Érdekes, hogy e bonyodalmas kérdésben még a katonák sem vélekedtek egyformán, tény azonban, hogy a katonai testnevelési irányzat a nemzetközi sportélet megindulásáig, tehát körülbelül a múlt század végéig szinte teljes erővel érvényesült. Különösen Itáliában, mert itt a vezetőkörök a múlt század közepén a testnevelésben látják a szabadságharc előkészítésére a legjobb módszert.¹⁸⁸ A hetvenes években pedig az játszik döntően közre, hogy a testi fejletlenség miatt a sorozható ifjak száma állandóan csökken.

Ebben a korban a francia tudósok azt állítják és találóan azt jósolják, hogy a testnevelés terén az élettan fog diadalmaskodni, az fogja átalakítani és tökéletesíteni a testnevelést. Kívánatosnak tartják tehát, hogy a háború emberei a tudomány alapjain álló testnevelés elveit alkalmazzák a katonai kiképzésben.¹⁸⁹

A század végén ez az irányzat elgyengült, sőt le is hanyatlott, elsősorban azért, mert kiderült, hogy a katonai irányú testnevelés olyan testgyakorlatokra épített, amelyeknek nem volt tudományos alapjuk és katonai szempontból való hasznuk is igen csekély volt. A hangulat azután annyira elromlott, hogy az ifjúság testnevelését még a modern sportokra való hivatkozással sem lehetett hosszú ideig katonai alapokra helyezni. Így az olasz parlament sem fogadta el 1897-ben azt a szép javaslatot, mely szerint iskolai zászlóaljok alakítandók s annak keretében katonai testgyakorlatok végzendők: úszás, hegymászás, futás, ugrás, vívás és céllövés. Ezzel az «Itáliát fenyegető veszély pillanatában 800.000 ifjú venné körül a nemzeti hadsereg zömét».¹⁹⁰

Magától érthető, hogy a katonai irányzatú testnevelés felsorolt példái nem mint elszigetelt törekvések jelentkeztek, hanem a testnevelés honvédelmi értékének megfelelő új irányzat mindenütt jelen-

tős tért hódított. A katonai nevelés irányára különösen az angol népek felfogása gyakorolt mély hatást és katonai, valamint sportkörökben sokat is vitatták az angol kiképzés módszereit, mely a sportot tette a katonai kiképzés alapjává.

Ilyen módon, mintegy az angol példa nyomán, a századdal együtt indul a kontinentális katonai testnevelés szervezete, az államok katonai vívó- és testnevelési intézeteket alapítanak és az általános kiképzésben is szerepet juttatnak a sportnak. A munka azonban általában vontatottan halad, a testnevelés honvédelmi értékét még nem igen ismerik fel, úgyhogy kölcsönhatás sem érvényesülhetett: a virágzó társadalmi testnevelés honvédelmi célokat és honvédelmi jelentőséget csak ritkán említ.

A világháború azonban tökéletesen megváltoztatta a testnevelés képét. Mindjárt a világháború kezdetén nagy meglepetést okozott, hogy az addig zsoldos katonai rendszert alkalmazó Anglia sporthoz szokott, edzett és küzdeni tudó fiai révén egyszerre milyen nagy értékű milliós hadsereget, olyan katonaságot tudott kiállítani, melynek kiképzése alig állott másból, mint a rendszeres és komoly sport gyakorlásából. Testnevelése és sportja révén Anglia olyan hadsereggel jelent meg a nagy leszámolás színterén, amilyenre még a szövetséges hatalmak sem számíthattak.

Nem sok idő telt el a világháború után s máris új hadi előkészületekbe kezdtek az európai államok. A nemzetek sorsát intéző körök nagyobb részben az angol példa nyomán, de józan megfontolás alapján is a testnevelés útján vélték a haza honvédelmi erejét a teljesítőképeség legmagasabb fokára emelni. Miután mindnyájan azt akarták, hogy a jövő katonája még erősebb és kitartóbb, még ügyesebb, leleményesebb és bátrabb, főleg pedig önálló cselekedetekre alkalmasabb legyen, mint amilyeneknek az elődök mutatkoztak, teljes erővel a testnevelésre vetették magukat, mert a világháború, mint a történelem legnagyobb természettudományi kísérlete azt mutatta, hogy a háborúban szükséges testi és lelki tulajdonságokat a testnevelés nemcsak szolgálja, de kifejlesztésükre minden más eszköznel alkalmasabb. A háború kiderítette az idegek és a nevelés egyenletességének hiányait, de kiderítette azt is, hogy e hiányokat a sport pótolni tudja. Leterített és győztes nemzetek egyaránt belátták, hogy jövőjük érdekében a döntő pillanatra egészséges és munkabíró nemzedékekre van szükségük, olyanra, amely jó szervezettel, jó idegzettel a legnagyobb feladatoknak is meg tud felelni és egyúttal belátták azt is, hogy a sportnevelés által mindez elérhető. Igaz, hogy az erős lélek révén a gyenge fizikum is csodákat produkált a háború folyamán, de ugyanazon lelki képességek mégis az erősebb, az edzettebb szervezet mellett mutatott fel nagyobb eredményeket.

Így kerül a testnevelés a honvédelemmel a legszorosabb vonatkozásba. A hatás kölcsönös: a katonai kiképzés testnevelési irány-

zatot vesz, az ifjúsági és társadalmi testnevelés pedig részben közvetlenül, részben közvetve honvédelmi célok szolgálatában áll. Általánossá válik a vélemény, hogy aki sportol, az a hon védelmét szolgálja, különösen ott, ahol az általános védkötelezettség megszűntével a testnevelés a katonai neveléshez hasonlóan, mint a testnek iskolázása és mint az akarat nevelése a nemzet egészére irányul.

Ezeknek az elveknek megfelelően mindenütt a katonai testnevelés nagyszabású szervezése indult meg és mind nagyobb arányokat öltve folyik még napjainkban is. Amerikában, Angliában és Franciaországban külön katonai sportszövetségek működnek, önálló katonai versenyélet fejlődik ki, bajnokságaik az év legnagyobb sporteseményei közé tartoznak, az Egyesült Államok Army-Navy mérkőzése pedig csak a legnagyobb nemzeti ünnep mértékével mérhető fel. Az angol tisztképző akadémián a sportoktatás külön fakultás, a hadsereg itt a világtól elzártan képz ki a középiskolák testnevelő tanárait is. Az amerikai egyetemek nagyobb részén a minálunk «kötelező»-nek nevezett testnevelés «physical education» keretében tisztekké képezik ki az egyetemi hallgatókat. Az angol hadseregben évenként 35 sporttanfolyam van a különböző csapatnemek és rendfokozatú tisztek és altisztek részére. Ezek közül megemlítésre méltó, hogy több európai állam mintájára törzstisztek és csapatparancsnokok részére itt is tartanak elméleti és gyakorlati sporttanfolyamokat. A hadvezetőséget az az elgondolás vezeti, hogy a sportok fejlődésével csak úgy lehet haladni, illetve csak akkor lehet a katonai szolgálat érdekében hasznosítani, ha a katonai sporttanfolyamokról kikerülő sporttiszteket és sportaltiszteket új törekvésekben hozzáértő és a szolgálat menetére több befolyást gyakorló vezető segíti.¹⁹¹ Az angol és amerikai katonai testnevelési irodalom tudományos nivója és rendkívüli terjedelme még a szakembert is meglepi. Az olaszok katonai sportjára a «Scuola Magistrale» vet fényt, amely a mai kor minden elképzelhető felszerelésével, munkatervével és irányával új alapokra helyezte az olasz katonai nevelést. A franciák hatalmasan kiépített katonai sportjukat most szervezték át. Katonai testnevelési főiskolájukon a sporttanfolyamok egész sorozatát tartották és régi tradíciójukhoz híven a sportok tudományos kutató munkáját és szakszerű alkalmazását is ők végzik.¹⁹² Velük csak a németek tudnak lépést tartani, akik nemcsak a sportirodalom terén, hanem gyakorlati ténykedéseikkel is méltán képviselik a nemzeti testnevelést. Itt, a szervezettség birodalmában egyébként a katonai testnevelésnek oly méretei és az ifjúsági testnevelésnek oly honvédelmi jellege bontakozik ki, amelyet az európai kontinensen csak Oroszország mül felül. A lengyel hadseregben most kísérleteznek sportzászlóaljakkal és a vezetőknek máris kiváló véleményük van az új rendszerről. Napi három órát fordítanak testnevelésre. E példákat folytathatnánk még Japán, Törökország, Görögország, az északi

és balti, legújabbán pedig a délamerikai államok katonai sportintézményeinek felsorolásával, úgyszólván a föld minden országán keresztül. A honvédelem nagy gondolatában nálunk is benne él a testnevelés, a testnevelésnek minden árnyalata. Nálunk is új katonai nevelési eszmény van kialakulóban. Ennek megfelelően a magyar katonában nemcsak ősi tradícióink hordozóit, nemcsak a harci erények és a harci foglalkozás megszemélyesítőjét, hanem testileg és szellemileg harmonikus nemzeti embert, az erkölcsi, értelmi és testnevelés eredményeképpen jelentkező tökéletes katonai lelket látunk.

Ez a történelmi visszapillantás és a jelen ismertetése azt mutatja, hogy a testnevelésnek legrégebb és legtermészetesebb állami kapcsolata, a honvédelmi kapcsolat csak azokban a korokban mélyült el, amelyekben a népek lelkét háborús eszmék töltötték el, amidőn a védő- vagy támadó háborúra való készülődés minden más állami törekvés fölé kerekedett. A béke, a művészetek pártolása, a szellemi élet teljes virágzása idején, amidőn a népeket háborús veszélyek nem fenyegették, háborús gondolatok kevésbé foglalkoztatták, a kapcsolat meglazult, az egymásrahatási törekvések ellanyhultak.

A testnevelésnek különböző országokban való hatalmas állami erkölcsi és anyagi támogatása részint támadó, részint biztonsági vagy védelmi intézkedések erősítésének szolgálatában látszik állani. Természetesen más motívumok is irányítják a testnevelést, mint amilyen a pedagógiai, higiéniai és szociális, sőt gazdasági célok is, amelyek nagyobbára mindig különböző hatóerővel jelentkeztek és egymástól csak nehezen voltak elválaszthatók.

Mi a testnevelésnek abban a világnézetében tömörült felfogását értékeljük legtöbbször, amely a különböző történelmi korok nézeteit egyesíti magában, tehát azt, amely szerint a testnevelés önmagunk tökéletesítését, a testi és lelki élet harmóniáját keresi, emellett vallás-erkölcsi alapon áll és a hon védelmét szolgálja.

IV.

A testnevelés és az irodalom.

Az irodalom, mint az emberi szellem írásba foglalt műveinek összessége, magában foglal minden emberi törekvést, mozgalmat és eszmét, kifejezi értékeléseiket, hatásaikat és általában mindazon gondolatokat, amelyek révén a közönség körében maradandó hatást óhajt kelteni. Abban a mérhetetlen nagy körben, amelyre az irodalom fogalma kiterjeszkedik, helyet foglal tehát a testnevelés is, egész történetével, méltatásával, eredményeivel, módszereivel, tudományával és költészetével egyaránt.

Fenti meghatározás kijelöli tehát a testnevelés helyét az egyetemes irodalomban, amely helymeghatározás azonban egymagában igen tág értelmezésű kapcsolatot jelent az irodalom és a testnevelés között. Miután mi azt kutatjuk, hogy a testnevelés minő szerepet játszott a közművelődésben, mi a jelen fejezetben nem szólunk a fenti definíció alapján az irodalom roppant nagy körében helyet foglaló testnevelési irodalomról, hanem kimutatjuk, hogy a testnevelés az irodalomra is termékenyítőleg hatott, hogy maradandó becsű szépirodalmi művek alkotására ösztönzést adott, sőt még a tudományos irodalom haladását elősegítette. Kimutatjuk, hogy a testnevelés nemcsak azt az irodalmat gazdagította, amely az egyes ember, hanem azt is, amely egy egész nemzet, sőt az egész emberiség lelkivilágára gyakorolt maradandó hatást.

A testnevelés emellett nemcsak a testi és lelki fejlődést, hanem a szellemi alkotások létrejöttét is elősegítette. A testi és lelki erőknél az a harmóniája, melyről az előző fejezetekben oly gyakran tettünk említést e nélkül nem is lett volna teljes. Háborúk és harcok korszakaiban a költői művészet a hőskultusz szolgálatában emlékezik meg a testnevelésről, a béke korszakaiban pedig a versenyeken diadalmas erő és ügyességet karolja fel, a ritmikus mozgások szépségét, a győzelmi vágyat énekli s kifejezi azt a felemelő hatást, melyet a győzelem néha egy nemzet egészére gyakorolt. Látni fogjuk azt is, hogy a testnevelés nemes hagyományok ápolására, a vallásos és a nemzeti érzés művészi kifejezésére is alkalmat adott. De tapasztalni fogjuk azt is, hogy a haladás korszakaiban, főleg napjainkban a testi és lelki funkciók elemzése terén, kutatásai, megvilágításai, megfigyelései és megismerései révén, mily eredményesen támogatta a tudományos irodalmat is.

Meglepő, hogy a hősdalköltészet, különösen pedig a népéposzok, mily gyakran merítenek lelkesedést, mily gyakran kölcsönöznek képeket a testnevelésből és költői hatásokért mily gyakran fordulnak a versenyek leírásához. A testnevelés szempontjából ez oknyomozó értékkel bíró kapcsolat, mert e népéposzok még azokból a korokból származnak, amidőn még az egész nép egyöntetű műveltséggel bírt. De értékes még azért is, mert az eposzok az egész nép szellemét tükrözik vissza s így arra mutatnak, hogy a testnevelés már azokban a korokban is, mint az egész nép szellemében gyökerező általános tevékenység jelent meg.

A Mahabhárata, a világ legnagyobb eposza a bölcs mondások és tanítások könyve, egyúttal a férfierő, ügyesség felmagasztalása, a bátorság és hősiesség dicsőítése. Ez az eposz azért, hogy magában foglalja a hinduk ősi mitológiájának világnézetét, kultúráját és szokásait («ami nem áll ebben a műben, azt hiába keressük a világon»),¹⁹³ hiteles tolmácsolója a Kr. sz. e. hindu testnevelési felfogásnak. E nagy hősköltemény a szerelmi- és csatajelenetek mellett a testnevelés köréből veszi lenyűgözően szép költői képeinek tárgyát. Amikor az olvasó érdeklődését fokozott mértékben kívánja felkelteni: a versenyjátékok nagy előkészületeit, ünnepi felvonulásait és fejedelmi külsőségeit rajzolja utolérhetetlen művészettel. A költemény a versenyt megnyitó ima és áldozat leírásával kelt áhítatot az olvasóban: «a szent pap füvet szórt a lángba, majd zengő hangon fohászzkodott a magasságban lakóhoz, hogy tekintsen kegyesen a férfiak próbatételére».¹⁹⁴ Testnevelési vonatkozások révén sorról-sorra fokozza az érdeklődést a főhős iránt. Dróna, az ősz pap, a király elé járul, hogy a királyi sarjak, a szent brahmánok, a harcosok, a nép színe-java, a szomszédos és hűbéres fejedelmek előtt mérjék össze erejüket: «ki hajítja messzebbre a gerelyt, ki röpíti legélesebb szemmel a nyilat?»¹⁹⁵ A király nevében megállapítják a pontos versenyszabályokat, azután kiválasztják a versenypálya helyét, a királyoknak és királyi hölgyeknek díszes emelvényeket ácsolnak. A versenyen az egész udvar megjelenik, a küzdők öntudatlan vonzalommal tekintenek a dicsőség szimbóluma, a nap felé.

A költő a verseny legapróbb részleteinek mesteri kiszínezésével magas fokra csigázza az érdeklődést, a királyi fajból származó főhős, Ardzsuna és nemes ellenfele, Karna iránt. Isteni elemek beleszövésével az áhítat érzése nő, az isteni atya az egyik hőst ködbe borítja, a másikat pedig vakító fényözönnel árasztja el, úgyhogy a fegyveres párviadalban a porondon nem is látják egymást.¹⁹⁶ Az istenek egyébként gyakran beleavatkoznak a versenyekbe: az istennő elkönyörgi a teremő győzhetetlen gerelyét (az eposz tanulmányozása alapján a hinduk főfegyverének látszik) és Bishma kezébe adja.¹⁹⁷ Amidőn a fejedelmek egész sora küzd céllövészetben Dranpadi szép királyleány kezéért, «maguk a fényes istenek is odasereglettek láthatatlan égi fogatokon, hogy megnézzék a páratlan küzdelmet».¹⁹⁸ Ardzsuna (ő lett a győztes)

imádsággal könyörgött az istenséghez, mielőtt nyilait kilötte volna. Ötször találta el a célt s «az égbeli zenészek földöntúli dallamokra gyűjtottak és az istenek mennyei virágot hullattak a földre.»¹⁹⁹ A hős Krisna egyébként úgy mondja, hogy: «az isteni rendelés adott erőt arra, hogy megállja a próbát».²⁰⁰ Ardzsunának Varuna, a vizek ősi istene remek harci szereket ajándékoz, a Vadzsranabha nevű harci korongot és a Kaumódaki nevű gerelyt.²⁰¹ Ez a harci korong minden csataleírásban szerepel és nem alap nélküli a feltevés, hogy általában a leginkább klasszikusnak tartott görög sportszernek, a diszkosznak az őse. Ha nem is jelenik meg minden alkalommal Deus ex machina, a versenyek ezért mégis mindig vallásos szertartásokkal, vallási motívumokkal kapcsolatosak. Midőn Viráta király Brahma tiszteletére ünnepélyt rendez, az ünnepség központja az ökölvívás és a birkózó viadal képezi.²⁰²

Általában az eposz versenyjelenetei mindig a békés és meghatóan szép szerelmi jelenetek után, mint különös érdeklődést és lelkesedést keltő részletek következnek. De nemcsak a versenyjelenetek, hanem még az előkészületek, a gyakorlás jellemzése és megrajzolása is ezt a célt szolgálja.

A tréning módjának leírása is bámulatba ejti az olvasót. Ardzsuna oly fáradhatatlan volt a nyíllövés gyakorlásában, hogy még éjszaka is olajmécses világánál repítette nyilait az alig látható cél felé. Súlyom-szeme annyira megszokta az éj homályt, hogy oly biztos kézzel lötte nyilait a sötétben is, mint nappali világításnál.²⁰³

A költő általában minden alkalmat megragad, hogy a harcosélet és a versenyélet szépségének, a küzdelemben való jártasságnak a leírásával növelje a költői képek erejét, hogy felkeltse és ébrentartsa az érdeklődést. Ez a körülmény, valamint az a tény, hogy a 3000 évvel ezelőtti indiai népek a közélet nagy eseményei, nagy ünnepélyek alkalmával versenyeket rendeznek, a férfi test szépségét művészien méltatják, sőt magasztalják (a kor felfogását visszatükröző hősköltemény tanúsága szerint), alapot adhat arra a következtetésre, hogy a klaszszikus agonisztika, a gymnastika a görög műveltséget megelőző korok örökségeként indult el évezredek dicső történelme útján.

Ennek az örökségnek is része van abban, hogy a testnevelés egy nép irodalmára sem gyakorolt oly széles körben, oly maradandó hatást, mint aminőt a görög irodalomra. Népéposzaik gazdagok a megragadóan szép sportjelenetekben, azonban a testnevelés, mely szellemi életükre, gondolatvilágukra annyira reányomta bélyegét, nemcsak az eposzokat, hanem az irodalom minden ágát megtermékenyítette. A hellén nemzeti játékoknak abban az időben akkora a jelentősége, hogy tartama alatt még a fegyverek zöreijének is el kellett múlnia, lefolyásukra pedig az arra hivatott embereken kívül maguk az istenek ügyeltek. Ezzel magyarázható, hogy nem maradt az irodalomnak sem tere, sem ága, mely a gymnastika, az agonisztika révén ne gazdagodott volna motí-

vumokban, sőt az irodalomnak némely ága kiindulási és végpontját egyenesen a testnevelés köréből merítette. A költészet egyes ágai a testnevelés szolgálatában állanak, sőt a testnevelés révén új költői műfaj, a kardalköltészet indul virágzásnak, amely azután később, épúgy, mint maguk a nemzeti játékok, egyesítették a szétforgácsolt nemzeti erőket és a szétágazó nemzeti érdekeket.

A homéroszi eposzokban az agonistika kapcsán is gyönyörű világ tárul elénk, csupa napsugár, csupa harmónia s annyi szépség, hogy a modern élet eszményei mellette elfakulni látszanak. Mintegy három ezredév folyt le azóta, hogy Homeros eposzai megszülettek s a hajdankor e remek festményeiben már megférfiásodva látjuk a testnevelést, akkor, amidőn a költészet még csak ifjú korát élte. A testnevelés segítette a költészet kialakulását, ez pedig a művészet szeretete révén fejlesztette a testnevelést.

A homérosi költészet a testneveléshez fordul, hogy hőseit teljes értékű emberként mutathassa be, olyanoknak, akik az akkori ideálnak teljesen megfelelnek. A hősök nagyságát azzal emeli ki és azzal teszi kedveltté őket a hallgatóság előtt, hogy elmondja róluk, milyen versenyeken, mely játékokon győztek: Nestor futásban, birkózásban, ökölvívásban és gerelyvetésben az Amarynkeus emlékezetére rendezett játékokon,²⁰⁴ Ulysses Euryaloszhoz intézett szavai szerint: «mindig az elsők között volt»,²⁰⁵ vagy amidőn Odysseus a diszkosszal túldobja vendéglátóit.²⁰⁶ Az eposz a hallgatóság figyelmét a gymnastikai gyakorlatok, a versenyek leírásával köti le, mert ezzel véli a legnagyobb érdeklődést felkelteni. Ez a közvetlenség varázsával hat, mert azt írja le, amit a görög ember minduntalan maga körül látott, amiben amúgy is legnagyobb élvezetét és örömét lelte. Ilyenek Leukothea víz alá bukása,²⁰⁷ Nausika és Artemis labdázása,²⁰⁸ Alkinoos versenye,²⁰⁹ a távolugrás a phaiakok játékeinál,²¹⁰ a labdafogás és labdadobás stílusának költői leírása,²¹¹ Diomedes, Odysseus, Ajas, Plypeta, Merion, Agamemnon teljesítményei és győzelmei, az ősrégi halotti játékokra való utalás,²¹² kocsiversenyek, ökölvívás és birkózás,²¹³ végül a futás és a fegyverforgatás²¹⁴ színes leírásai, költői erejű jellemzése.

A győztesek nagy teljesítményei, a győzelmi vágy, a felemelkedésre való törekvés az epigrammaköltöket is lelkesítette és évszázadokon keresztül témául is szolgál az epigramma-költészetnek. A költők egyúttal ilyen módon kívánnak a győzteseknek emléket állítani. így emlékezik meg Antipatrosz Sidonios a gyorsasága miatt futás közben láthatatlan stadionfutóról,²¹⁵ Ladas gyorsaságáról az argosi Apollón templomban felállított szobor felirata,²¹⁶ Ladas odaadásáról,²¹⁷ Simonides a nemzeti játékokon ötször győztes elisi Aristodemosról,²¹⁸ ugyancsak ő a hétszer győztes Milonról,²¹⁹ a samosi Pythagoras által készített lokri Euthymos szobrának felirata²²⁰ a háromszoros győztesről, Konstantinos szobrának felirata a győztes kocsihajtóról,²²¹ a kocsiversenyéről a győztes Kleosthenes által felállított szobor felirata,²²² valamint az ismeretlen

szerező a Kr. e. 498-ban győztes Phayllos sokat emlegetett 55 lábat kitevő távolugrásáról és 95 lábat kitevő diszkoszdobásáról.²²³ Külön megemlékezünk a kocsiversenyben győztes hellaszi nő epigrammájáról, mely az olimpiai ásatások alkalmával talált mészkövön teljes eredetijében maradt fenn az utókor számára.²²⁴

A költők a mozgás ritmusát kísérő táncdalok alkotásában is versenyre kelnek. Ebbe a körbe tartoznak a spártai kardalköltészet termékei is és itt emlékezünk meg a versenyeket megnyitó és a versenyeket bezáró dalokról, melyek a versenyek magasztos céljait és istenek előtti kedves voltukat éneklik.

A győztesek a verseny befejeztével a nemzeti játékok szinte felfoghatatlan nagy jelentőségének megfelelő ünneplésben, sőt felmagasztaltatásban részesültek. Az istenek kegyelméből a földi boldogság csúcsára emelkedett győztes azonban nemcsak saját magának, hanem egész nemzetségének és szülővárosának is soha el nem múló dicsőséget szerzett. A szülőváros a boldogság mámorában, örömittasan fogadta a dicsőséges ifjút, diadalmenettel, istentisztelettel, előadásokkal, fényes lakomával ünnepelte, melyről a győztes, vagy rokonai által «megrendelt, a költő vagy karmester által betanított, lanttal, fuvolával, tánccal kísért ünnepi kardal sem hiányozhatott.»²²⁵

Ezeken az ünnepélyeken előadott ódák, az úgynevezett győzelmi ódák teremtették meg a testnevelés történelme folyamán a legszorosabb, a legértékesebb és legmaradandóbb kapcsolatot a testnevelés és a szépirodalom között. Még pedig a jelen fejezetünk elején kiemelt ama kapcsolatot, mely a kor irodalmát gondolatokban, eszmékben és formákban egyaránt gazdagította, s amely az óda- és kardalköltészetet több századon át tartó fejlődés után oly magasra emelte, hogy ((továbbfejlődése azután lehetlenné is vált).²²⁶ Pindaros, a legnagyobb ódaköltő után e művészetnek nem is akadt már folytatója, sem akkor, sem a későbbi századokban, sem Görögországban, sem más nemzeteknél.

A győzelmi dal első művelője a parosi Archilochos, aki közvetlen egyszerűsége révén egyúttal a valódi líra megalapítója. Heraklest és Jolaost, a gerelyvető győzteseket dicsőítette. Ez az óda Olympiában koszorút is nyert s a győztesek tiszteletére még századok multán is énekelték.²²⁷ A költemény még azért is nevezetes, mert ebben használta a költő először a versenyben egybegyűlt közönség győzelmi felkiáltását: «Tenella»-t, amit azután a kar refrénszerűen háromszor ismételt.²²⁸

Simonides idejében a győzelmi dalok a táncdalokhoz és a kardalokhoz csatlakoznak, úgyhogy az ő költészetében alakul ki a győzelmi óda végleges formája, amely azután már nem is változott. Simonides a verseny magasztalásával összeköti a győztes dicséretét, bölcs oktatásokat ad és a hősmondákból merít hasonlatokat. Erkölcsei követelményei szerények, tökéletességet nem is kíván az embertől.²²⁹

Töredékekben fennmaradt az ökölvívó Glaukost és Astylost dicsérő ódája.

Bacchylides sokoldalú költő, a festői leírások mestere. Fennmaradt egy 1200 sornyi töredéke, amely háromnegyed részben győztes dalokat (számszerint tizennégyet) tartalmaz. Automedes pentatlon győzelmére írt dala sporttörténelmi szempontból azért is jelentőséggel bír, mert a dalból a pentatlon egyes számainak sorrendjére lehet következtetni.²³⁰

E műfaj utolsó és legnagyobb mestere, hagyományainak összefoglalója és megnemesítője Pindaros. A mi értekezésünk szempontjából a testnevelés és irodalom eszmei kapcsolatainak a befejezője ő, «mert nem marad az alkalmiság múlóbecsű körében, hanem az egyestől az általánoshoz, a maradandó becsűhöz emelkedik. Magát a testi erőt nem önmagáért becsüli, hanem mert isten adománya, maga a győzelem lelki derékség nélkül elképzelhetetlen. Pindaros az igaznak hirdetője. Szerinte a győztes nem önmagának, hanem minden jó forrásának, az isteneknek köszönheti győzelmét, tehát hálásnak kell érte lennie s tovább is méltónak az isteni kegyelemre. A győztest nem sok szóval magasztalja, hanem inkább mérsékletre inti s óvja az elbizakodottságtól».²³¹ Pindaros istenihlette költő, a testi és lelki derékséggel kivívott győzelmek hivatott hirdetője. Tanításai és erkölcsi elvei örökbecsűek, ma is tanulságosak és irányadók lehetnek.

Pótolhatatlan kár, hogy az ódáknak és előadásoknak fontos alkotóeleme: a dallam ránk nézve örökre elveszett!

Pindaros háromféle nyelvelemből teremtette meg saját szerű dialektusát, hogy szavai az egész Görögországhoz szóljanak, hogy a győztesek hírnevét egész Görögországban elterjessze és megörökítse. A nagy nemzeti játékokon győztes versenyző ünneplésének ő adja meg a magasztosság jellegét s miként maguk a nemzeti játékok, az ő lantja is a nemzeti egység szószólója.²³² A világirodalom örök szerencséjére 14 olympiai, 12 pythói, 11 nemeai, 8 isthmosi ódája és még számos töredék maradt fenn számunkra.

A testnevelés termékenyítő hatása a szépirodalom minden terén megnyilvánul, sőt tudományos kérdéseket is gyakran a testnevelés útján világítanak meg.

Pausanias az olympiai játékok történetéről, mitológiájáról, győztesekről, szent ünnepekről, szentelt helyekről, versenypályákról, rendezésekről, palaestrákról, gymnasionokról, sportcsarnokokról, a versenyek felolvasásáról írott műveivel a legrészletesebb kútfő, mindenről tud felvilágosítással szolgálni. Eusebios az olimpiai játékok történetéről, versenyszámokról, díjazásról, győztesekről, külön a pankrationról és a pentatlonról az 52 lábat kitevő távolugrásról, gyermekversenyekről, fuvalások és kikiáltók versenyéről az atléták étkezéséről emlékezik meg részletesen. Strabon, a földrajzíró a versenyek színhelyét, az olympiai játékokkal kapcsolatos állami megállapodásokat,

Milon és általában a krotoni győzelmek történetét ismerteti. A trallesi Phlegon 16 könyvben írta meg az első 229 olympia történetét. Dio Chrysostomos a versenyek színhelyéről, a gymnastikai gyakorlatokról, kocsiversenyekről, versenybírákról, közönségről, az atlétika értékéről, az olympiai koszorúról, Thukydides a nemzeti játékok színhelyéről, kocsiversenyekről, versenyszabályokról, általában az olympiai győzelmekről, Herodotos Olympiával kapcsolatos történelmi vonatkozásokról, a marathoni csatáról, Milonról, pentatlonról, kocsiversenyekről és a versenyzők ruházatáról, Platón a versenyszámok sorrendjével, futásról, birkózásról, gerely vetésről, úszásról, nők gymnastikájáról ír részletesen. Különböző művekben Epiktetos a versenyek színhelyével, közönséggel, a gymnastika eszméjével, Xenophon ugyanezzel és még a versenyek beosztásával és a győzelem erkölcsi értékével, Apollonius a versenybírákkal és az olympiai játékok eszméjével foglalkozik. Nikolaus Damaskenos műveinek tárgyát a spártaiak gymnastikája, Dio Cassiusét a versenyszabályok, Themistiosét az ökölvívás, a helyezések kérdése és a közönség, Aelianusét a római szofista görög nyelvű művet a birkózó fogások, az erő és Milon története, Heliodorosét a versenyek lebonyolítása és a birkózás, Athenaiosét a nők birkózása, a lóversenyek és ugyancsak Milon története, Apollodorosét Atalante győzelme, Photiosét és Pythagorasét a pentatlon képezi. Aristides a birkózásból vesz költői hasonlatot, Nonnos eposza az ókori úzás stílusának örökbecsű forrása, Musaios úszótörténete pedig époly lenyűgöző, mint Antiphon véleménye az olympiai és pythói győzelemről, vagy Aischinos költői nyilatkozata az olympiai koszorúról. Aristoteles az úszásról, a pankration történetéről, pentatlonról és általában a koszorús versenyekről, Oppianus a vízalatti úszásról, Diodorus a kocsiversenyekről, Isokrates pedig a győztesek és a spártaiak olympiai diadalairól, Quintus Smyonaeus birkózó fogásokról értekezik. Végül külön ki kell emelnünk a prusai Dion korrajzát, Euripides Elektráját a delphii verseny gyönyörű leírásával, az egyháztörténetíró Julius Africanus különálló teljes művét az olympiai játékokról, Xenophonét a lovaglásról, Protagorasét a birkózásról, Philostratesét, a rendkívül értékes forrást a gymnastikáról, a tréneri tudományról, az atlétikai versenyek eredetéről, Kallimachosét a versenyekről, Timaiosét az olympiai győztesekről, Polemonét a fogadalmi ajándékokról, Istrosét a versenyekről és Lukianosét a versenyszámok sorrendjéről és párbeszédét a gymnastika méltatásáról.

A győzelmi dalok mellett az egészen különálló, úgynevezett győztes irodalomról is meg kell emlékeznünk. Remek költemények dicsérik a győztes tetteit, néha csak röviden, egy-egy distichonban, egy-egy szellemes sorban, szobor- vagy sírfeliratokon. Sokkal jelentősebb azonban a győztesek korabeli jegyzékbe s a jegyzékeknek gyűjteményekbe való foglalása, amelyek annakidején a szentélyekbe helyeztetek el, majd pedig könyvformában dolgoztattak fel. Ennek

az irodalomnak a kezdetét az elisi szofista Hippias jelenti, későbbi neves művelője pedig Aristoteles. Ő az olympiai és pythói győztéseket sorolja fel, hozzá történelmi visszapillantásokat fűz és ilyen módon igen becses korrajzot ad. Ezen irodalom legkiválóbb művelője a kyreai Eratosthenes, ő nemcsak pontos győztes listát állított össze, hanem munkáját értékes történelmi bevezetéssel látta el, a versenyekhez kutatásának eredményeit is hozzáfűzte s az eredményeket megfelelő reflexiókkal kísérte.²³³

A győztesirodalom az olympiai versenyek szerinti időszámítással együtt rendkívüli értékkel bír a történettudomány szempontjából. Görögország különböző részeiben akkoriban mindenütt más és más éra uralkodott s így az időszámítás egyetlen alapját az olympiai - számítás és a győzelmi jegyzékek képezték. Timaios történetíró az első, aki az események leírásánál erről az alapról indul el, utána azonban az eljárás általánossá válik.²³⁴

A jegyzékekhez a győzelem időpontjában történt háborús, politikai, társadalmi stb. események leírását is hozzáfűzték s így egyes korok pontos történelmi képét is megrajzolták a győztesírók. Így járt el Phlegon, az egyházi történetíró Julius Africanus, akinek műve ilyen módon egyúttal keresztény, zsidó és pogány történelem is. Ezek a művek nagy versenyek részletes leírását, tréningelméletek ismertetését is tartalmazzák, úgyhogy igen becses sporttörténeti forrásoknak is tekinthetők. A győztes írók e munkákba nagy teljesítményeket, beszédeket, szellemes mondásokat is belefoglaltak, amelyek jelentékeny részét azután az Anthologia Palatina őrizte meg az utókor számára.

A görög műveltséggel együtt hanyatló s most már atlétikának nevezett agonistika bőséges anyagot szolgáltatott a szatirikus irodalom számára is. Ebben a korban, midőn a pusztulásra ítélt görög világgal az olympiák nagyszerű intézménye is hanyatlásnak indul, az írók kedvezőtlen állásfoglalása még sietteti az erkölcsi bukást.

Xenophanes, a filozófus, Euripides, a drámaíró, Teophilos, Poseidippos epigrammaköltők, továbbá Pleton, Dion, Lukianos, Heliodoros, Athenaios, Epiktetos, Tyrius, Dio Chrysostomos s általában a szofisták hitvány aranyért küzdő rabszolgalelkeknek nevezik a versenyzőket, akiket fogyatékos műveltségük, alacsony származásuk, kapzsiságuk miatt egyébként is mindnyájan lenéznek. Hiú gyönyörnek, múltó külszínnek, dőreségnek tartják a versenyek szeretetét s hibáztatják, hogy az atléták egész életüket a versenyzés szolgálatába és a díj gyűjtésre állítják be. Csúffá teszik a versenyzőket, mert pénzért vásárolják a győzelmet.²³⁵

Az atlétikában mindenekfelett úrrá lett materialista szellem a több mint ezer évig virágzott sportéletet s vele együtt a kapcsolatos irodalmat is aláásta. Az erkölcsi süllyedésnek azután csupán egy kis külső lökés kellett, hogy minden végleg összeomljon és maga alá

temesse a görög gimnastikát, mely belső értékét és tartalmát valójában már úgyis régen elveszítette.

A görögök testnevelése az orvostudományok és irodalmuk fejlődését határozottan elősegítette. A jól megfigyelhető testi sportbéli funkciók hatásait pontosan megállapíthatták, következtetéseket vonhattak le, elveket állíthattak fel, amelyek egyrészt az elméleti tudományok, másrészt a testnevelés mozgásainak a gyógyítás terén való felhasználása révén a gyakorlati orvosi tudományok haladására voltak előnyös és fejlesztő hatással.

A gimnastika és az orvostudományok szoros kapcsolatait már a VI. századbéli virágzó krotoni orvosiskola, az V. századbéli knidosi, szicíliai, athéni és aiginai iskolák, továbbá Diokles, Praxagoras, Philotimos, Erasistratos, Herophilos, Pythagoras, a diétetika, Herodikos, a gyógyító gimnastika apja, Hippokrates, a paidotribesek ostorozó ja tanítja.

Plato és Aristoteles felfogásával szemben állott a vélemény, amely azután Galenus révén később általánossá is vált, hogy a gymnastes közelebb áll a sportorvoshoz, mint a trénerhez,²³⁶ sportorvosokról először Plato beszél. Oreibasios hasonló álláspontot képvisel.

A dogmatikusok az orvostudományok öt ágát ismerték el, ezek közül a fiziológiát és diétetikát a gimnastikával egy körbe utalták. A kapcsolat valóban kézenfekvő is, hiszen a gymnastesek és paidotribesek, akik a versenyzőket előkészítették, utasításokat adtak az életmódra és a táplálkozásra vonatkozólag, sőt a gimnastikát a legrégibb időktől fogva mint gyógyító eszközt is használták. Innét a már ismertetett felfogás, mely szerint a gymnastes — ahogy ma nevezzük — egyúttal sportorvos is.²³⁷ A gymnastesek rendelkeztek is bizonyos orvosi ismerettel, később (IV. sz.) azonban, amidőn a minden orvosi ismeret nélküli paidotribesek is felvették ezt a nevet, mintegy 100 évig tartó vita indult meg, hogy a higiénia a iatrikához, avagy a gimnastikához tartozik-e?

Ezt a vitát az orvostudományok egyik legnagyobb alakja, Galenus döntötte el, aki egyébként is élete céljául tűzte ki, hogy kora egész orvosi tudományát egyetlen rendszerben egyesítse és megszüntesse az orvosi iskoláknak azt a küzdelmét, amelyben a gymnastikának is olyan nagy szerep jutott. Orvosi munkái több száz kötetre mennek, közülük nem egy kizáróan gimnastika-orvosi vonatkozású.

Szerinte a gimnastika a testgyakorlatok hatásáról szóló tudomány. Galenus foglalkozik azokkal a hatásokkal, melyeket a testgyakorlatok a testsúlyra, az izmok minőségére és mennyiségére, lágyágukra és merevségükre gyakorolnak, továbbá sportsérülésekkel, masszázssal és állást foglal a túlságos specializálás ellen. Általában felölel minden kérdést, melynek területén az orvostudomány és a testnevelés érintkezik.²³⁸ 83 műve maradt fenn az utókor számára.

Az ő munkássága nemcsak betetőzése, hanem egyúttal befe-

jezése is a gymnastika tudományos, ókori irodalmának, mely a görög műveltség elmúlásával együtt másfél ezredévig tartó álomba merült.

Miként maga a római testnevelés, úgy a rómaiaknak a testneveléssel kapcsolatos szépirodalma és tudományos irodalma sem emelkedett klasszikus elődjének magasságaiba.

A görög műveltség után áhítózó, a görög történelemmel és a görög kultúrával foglalkozó írók a hellaszi eszmékből merítenek lelkesedést és a klasszikus agonistika eszméihez fordulnak eseményeiket és berendezéseiket leírják.

Így Propertius, aki mohó tanítványa a görög műveltségnek, de szívében azért római, a spártaiak testnevelését csodálja és egyben irigyli is. Képekben gazdag költeményei dicsőítik a görög versenyek szellemét, a versenyzők mozgásának szépségeit, sőt még stílusokat is leírnak, mint például az úszásét is. Vergilius görög halotti játékokról, evezős versenyekről, úszásról, Ovidius a görög hősök versenyküzdemeiről, Hero és Leander történetéről énekel, sőt a birkózás, az oktatók, a mesterek kérdéseivel is foglalkozik. Staius a versenyfutásról, az indulás módjáról, a diszkoszvető versenyekről, az Alpheios átdobásáról, kocsiversenyekről, Solinus Milonról, Polymnestor olympiai győzelméről ír, Vitruvius az építőművészetről szóló nagy munkájában nemcsak a korabeli testnevelési berendezésekről, hanem a régi görög pályákról is értekezik, Quintilianus pedig az agonistikai szobrászatot magasztalja és értékes méltatást ad a görög atlétikai szobrokról. Celsus a sportorvosi tudomány római művelője Hippokrates nyomán halad, ugyanúgy, mint Caelius Aurelianus, aki az úszás gyógyító hatását tárgyalja. Plutarchos a sorrendről, lebonyolításról, győzelemről, győztesek jutalmáról, gyermekversenyekről, fegyveres futásról, pentatlonról s az isthmosi játékokról ír részletesen.

A római testnevelés ügyét korántsem veszi annyi író tollára, mint Görögországban. Vegetius a katonai testnevelés jelentőségét méltatja, Tacitus a görög testnevelést viszont a hadi kiképzés szempontjából kevésre, az úszás gyakorlását azonban nagyra értékeli, épúgy, mint Livius, a nagy történetíró is. Általában a fürdőüggel sokat foglalkoznak: Seneca, Columella, aki a római közerkölcsök hanyatlásától félve, a fürdőzés kinövéseit ostorozza. A korabeli testneveléssel kapcsolatban a költő Lucanos a birkózás fogásaiban, Lactantius a diszkoszvetés mozdulataiban talál sok szépséget, Horatius pedig költői képet fest az úszásról, labdázásról és tetszését találja a marsmezei katonai testgyakorlatokban. A pannóniai Soranus sírverse nagy úszóteljesítményről, Martialis egy-egy epigrammája szintén az úszásról, a látványos játékokról, az amfiteátrumi versenyekről, Suetonius a Nero korabeli kocsiversenyekről, Nero olympiai szerepléséről, a 211. olympiai játékokról, az úszásról és uszodákról emlékezik meg. Gellius a győztesek palmaágának szimbolikus jelentőségét magyarázza, e szerint a fa nem enged azoknak, akik nyomják,

hanem mint a tehetség, mint a tudás, az erőszak ellenére is büszkén emeli ágait a magasba. (Sub pondere ereseit pálma.)

Miután a rómaiak közvetlen közletről már csak a hanyatlásnak indult görög testnevelés lelkét ismerhették meg s nagyobbára már csak ezt a hanyatló atlétikát ültették át magukhoz, nem is emelkedett az előző korok klasszikus magasságaiba. Nem csodálható, hogy a nemes nevelés eszméiért lelkesedő római jellemek ezt a hanyatló testnevelést bizony igen gyakran és igen keményen ostromozták.

így jár el az epigramma költő Lucilius, de Horatius, Seneca és Martialis is a gúny hangján beszél az atlétikáról, megfeddvén a versenyzők életmódját és műveletlenségét. Varró pedig egyenesen veszélyesnek tartja a gymnasiumok túlságos elterjedését.

A testnevelés termékenyítő és az irodalmat gazdagító hatásáról tehát korántsem mondhatunk annyi szépet és lelkesítőt, mint a görögöknél. Magyarozatát e tény a hanyatlás körülményeiben leli.

A római birodalom bukásával a szervezett állam, a szervezett testnevelés, a szervezett társadalom eltűnésével, a testnevelés szépségei más, eddig ismeretlen területen, öserejű, feltörő népek költészetében sarjadnak ki újra.

A verseny és küzdelem szeretete nemcsak Hellasz kék ege alatt élt népek sajátja. Bármily nagy is a különbség a napfényben ragyogó pompás görög márványművek, művészi remek, kifinomult magas kultúra és Észak-Európa zordonabb világa között, a hősies cselekedetek a férfierő, a versenyzés szeretete egyforma becsben áll északon és délen egyaránt. A kiválás, a felemelkedés és győzelem utáni vágy jellemzi a germánokat, a skandinávokat, ó-izlandiakat, íreket és skótokat is, csakúgy, mint a görögöket: férfiakat és nőket egyaránt. Észak világának megfelelően a küzdelem azonban keményebb s nem ritkán véresebb is. A germán mondavilág át meg át van szöve a hősies küzdelmek, a törzsek összességének figyelmét lekötő nagy versenyek leírásával, mintegy magvát, mintegy középpontját képezvén az egész germán költészetnek.

Az ó-izlandi irodalom legjelentősebb terméke az Edda, tulajdonképpen a Jámbor Lajos által megsemmisített germán ősköltészeti kincsnek a feltámadása.²³⁹ Az Edda nagy költői hévvel Thorban isteníti és személyesíti meg a sportoló és harcos ideált és szinte megrázó erővel éneklie meg a gerelydobó, a kardforgató, íjjászatban, lovaglásban és úszásban kiváló férfi mintaképét. A testi erőt és ügyességet a klasszikus felfogásnak megfelelően azonban csak akkor értékeli, ha mértékletességgel, szerénységgel, egyszerűséggel, jóhiszeműséggel, nagylelkűségel és bátorsággal párosul.

Az északi kultúrának egyetemességére mutató izlandi mondanokör más költeményei is arról tanúskodnak, hogy a testnevelés északon nemcsak a lelkesedés, hanem a mindennapos tevékenység tárgyát is képezte. Nagy tettek dicsőítésével, versenyek művészi leírásával mind-

untalan találkozunk. Ilyenek Sigurd, Siolf és Odd céllövő versenye, utóbbinak úszóversenye Silkisiff király díjáért, az Odd-féle vízijátékok leírása, Gisli Sursson kődobása, Grimkelson ugrása, Harald versenyfutása a lovas Magnusszal, Gunnarnak a páratlan vívónak és magasugrónak jellemzése, akivel szemben sem játékban, sem versenyben senki nem állhatta meg helyét.

A mondák, mintha nem is találhatnának szebb tárgyat, minden alkalommal mérkőzéseket és sportszerű küzdelmeket énekelnek meg. A gyermek Gunnbjörn minden felnőtt birkózót legyűr, Hrolf Kraki a szó szoros értelmében minden tűzön keresztül megy, Skallagrín olyan súlyos követ hoz fel a tenger fenekéről, melyet négyen sem tudnak megmozgatni, Hord felesége egész éjen át úszva, két gyermekét menti meg, Eysteín király pedig büszkén mondja, hogy korcsolyázni is tud, ami abban az időben valóban királyhoz illő művészetnek számított. Ez az utóbbi költeményrészlet annál inkább értékes, mert hiszen a testnevelés történetében ez a korcsolyázásra vonatkozó első adat.

A Kudrun című német népi irányú eposz az írlandi Hagen csodálatos kalandjait és küzdelmeit meséli el. Mesterien festi az erős Wateval szakértő közönség előtt vívott kardcsatáját, amely végül is eldöntetlen marad. Utána kődobásban és gerelyvetésben mérik össze erejüket. Ez a küzdelem is telítve van nemes érzésekkel, a hősök lovagiasan elismerik egymás képességeit.

A wikingek életéről szóló dalok is vitézi kardmérkőzésekről, Boewulf és Brecca csodálatos öt napig tartó úszásáról szólnak. A Detremonda, a német nemzeti hősmonda főalakjának küzdelmeit énekli, közben színes képet fest a vitézek játékáról, valamint arról, miképen gyakorolták magukat birkózásban, vívásban, lovaglásban, ugrásban és gerelyvetésben. A Waltheri-dal Walther, Günther és Hagen küzdelmeit és birkózómérkőzéseit festi. Ezek a hősök is elismerik egymás képességeit és kibékülten térnek haza Húnországból.

Fejezetünk elején rámutattunk arra, hogy a népéposzok költői képeik tárgyát, lebilincselő eseményeiket gyakran koruk sportjából, koruk testneveléséből merítik, ezzel is jelezvén számunkra azt, hogy a letűnt korokban a verseny szeretete mennyire eltöltötte az emberek lelkivilágát. A népéposzok nagy és dicső eseményeket örökítenek meg s arról szólnak, amit a kor embere maga körül minduntalan láthatott, ami érdeklődését leginkább lekötötte.

Úgy véljük, hogy a testnevelés a világirodalom eposzai között a Niebelung-énekekben áll a legnagyobb becsben. Ebben az énekekben tapasztaljuk, hogy a germánok nagy eseményeiket mindenkor versenyekkel ünnepelték meg s minden alkalmat megragadtak arra, hogy versenyjátékokat tartsanak, de azt is tapasztaljuk, hogy maga az eposz az érdeklődés fenntartására minduntalan a versenyekhez folyamodik, sportbéli jelzőkkel díszít, magasztatja a férfias erőt és a férfias ügyességet. Szigfrid lovaggá ütésekor aggok és ifjak mind versenyre

kelnek,²⁴⁰ a wormszi látogatáskor az első, amibe a vitézek belefognak, kő- és gerelyhajítás,²⁴¹ Günther király vendégei tiszteletére minden napra versenyeket rendel,²⁴² ugyancsak az ő lakodalma alkalmával tömegversenyeket tartanak két héten keresztül,²⁴³ a királyi vendégségben levők maguktól is játékokkal szórakoznak²⁴⁴ és Krimhildának a hunokhoz való útján is versenyfutással töltik az időt.²⁴⁵

Alig érkezik meg Krimhilda Eteléhez, a keresztény és pogány vitézek máris versenyben mérik össze erőiket.²⁴⁶ Nász²⁴⁷ s mise után is azonnal versenyre gyülekeznek²⁴⁸ s a sebesültek is azzal siettették a gyógyulásukat, hogy a gerelyvetésben próbálták ki erőiket.²⁴⁹ Költői szépségekben bővelkedik Szigfrid és Lüdegast,²⁵⁰ Szigfrid és Lüdger²⁵¹ gerely vető harcának leírása, valamint Szigfrid versenyfutása,²⁵² mely azután halálát is okozta. Az eposzban gyakori a gyorsaság dicsérete és a gyorslábú, jelző.²⁵³

Testnevelés szempontjából a legszebb és legértékesebb részlet, amely egyúttal valóban fejlett sportéletre vall: Szigfrid és Brunhilda hármasküzdelme kőhajításban, ugrásban és gerelyvetésben. A görögök pentatlonjára emlékeztető hármasküzdelemnek, mint összetett versenynek az az alapgondolata, hogy a harcosoknak sokoldalúaknak kellett lenniök, különben nem állhatták meg helyüket a háborúban. A versenyt nagyszámú közönség jelenlétében bonyolították le, hozzáértő bíró működött, a távolságot megállapították és az eredményt köztudomásra is hozták. A költemény még a dobás stílusát is leírja. A női atletika nagy heroinája, Brunhilda, szinte emberfeletti teljesítményt képes nyújtani.²⁵⁴

Ez a sok testnevelési vonatkozás, a sportéletből lépten-nyomon merített hasonlat, kifejezés és történet, a cselekménynek verseny-leírással való gyakori élénkítése a Nibelung-ének sporttörténeti becsét is kidomborítja, egyben pedig a testnevelés és irodalom kapcsolatainak kiemelkedően szép példájául szolgál.

A finnek csodás szépségű Kalevalája a sízés, a gyorsfutás dicsőhimnuszát zengi a 13. Runóban.²⁵⁵ Büszkén kérdezi a hős, hogy hol van az a teremtés, akit ő síje birtokában le nem győz, vagy meg nem előz. Megkapóan szép rész a szarvasüzés leírása, ebben a költeményben magas szárnyalása a legmélyebb sportszakértelemmel párosul.

Említettük már, hogy a középkor fordulójának századai a népies játékok és a lovagi tornák útján mentették át az ókor testnevelését és ezeken keresztül vetették meg a modern sportélet alapjait. A testnevelés egyik formája a széles néprétegek szórakozását szolgálta, a másik pedig az urak és előkelők világát töltötte be. Érthető tehát, hogy a kor költészete egész Európában, sőt világrészünk határain túl is (Japán, Kína) megéneklie az akkori sport dicső tetteit, lelkesít általuk és kielégíti azt a nagy érdeklődést, amellyel a társadalom legkülönbözőbb rétegei az akkori sport iránt viseltettek.

A testnevelés épügy ihletforrása a minnedaloknak, mint a bárdok

költészetének, vagy a Duncsics Romanijának, s a Roman de la rose és az Orlando Furioso épügy bővelkednek a testnevelés költői képeiben, mint az Isteni Színjáték, vagy mint Shakespeare némely drámája, mint Walter Scott néhány regénye. Strutt románcai épügy énekelnek a kor sportjáról, mint a dalmát dalok vagy a boszniai románcok.

Mégis, ebben a költészetben a testnevelés nem vezérlő gondolat, részletes méltatásukba ennélfogva nem is bocsátkozhatunk, beható tárgyalásuk egyébként sem férne jelen összefoglaló munkánk keretébe. Inkább arra mutatunk rá, hogyan őrizte meg a magyar irodalom Ilosvai Selymes Péter Toldija révén a középkori magyar atléta alakját az utókor számára és nagy dicsérettel emlékezünk meg a semptei névtelen költőnek «Az Béla királyrul és az Bankó leányáról való széphistória] a»-ról, a párját ritkító sporttörténeti magyar adalékról.

Siklóssy szerint középkori magyar sportéletünket legmeglepőbben ez a költemény világítja meg.²⁵⁶ Ez a széphistória egy középkori magyar vitézi versenynek szakszerű és közvetlen leírásával gazdagítja sporttörténetünket. Itt, a budai piacon is összetett versenyről, céllövésből, kődobásból és futásból álló hármas versenyről van szó, melyben mai nyelven mondva, nevezési díjat fizettek a versenyzők. A verseny szakértő versenybíró és nagy közönség jelenlétében folyt le és még azt is megállapították, hogy a győztes dobása mennyivel szárnyalta túl versenytársaiét. A széphistória szakszerűségét a költő azáltal teszi teljessé, hogy még a versenyeredmény kihirdetését is bejelenti. Az összetett versenyt a vitézekkel szemben a vén Bankó leánya fölényesen nyeri, mindhárom versenyben győz.

Az egész költeménynek alapmotívuma a sportversenyben férfiakkal szemben diadalmas leány. A hármas verseny, amelyet egy fölényes nő férfiakkal szemben vív meg, a Nibelung-ének és a magyar széphistória sporttörténeti rokonságára mutat, egyúttal azonban mentes a német eposz misztikus naivitásaitól, megfoghatatlanul nagy teljesítményeitől. A nyílverseny azonban kétségkívül magyar motívum. Siklóssy szerint ez a széphistória nem egyéb, mint a Nibelung-ének egy részletének ötletes és formás átalakítása,²⁵⁷ amely azonban szerintünk filológiailag nincsen megalapozva.

A testnevelés újkori felvirágzásához nagyban hozzájárul a reneszánsz kora, melyben írók, tudósok, bölcselek az ó-klasszikus tudomány és művészet, sőt az egész ókori élet felelevenítését tűzték ki célul. Miként a régi görögök, a reneszánsz elméi is azt tartották, hogy a művészetnek a szép a célja s hogy szép csak az lehet, ami igaz, ami emberi. Ennek megfelelően azt tanították, hogy az igazi emberségre való nevelésre kell törekedni, ez pedig csak a testnek és szellemnek harmonikus kiműveléséből állhat. Ilyen módon a tudományok és művészetek újjászületésének köszönhető, hogy a visszaemlékezés a régi hellén korra felébred. Ennek hatása alatt a humanisták a testnevelés-

nek, mint az emberiség fejlődése egyik hathatós eszközének szükségességét hangoztatják.

Mivel a testnevelés történetének irodalmából a humanisták műveinek méltatása szinte minden művelt nép nyelvén közkézen forog s mivel ez az irodalom tulajdonképpen a testnevelés szakirodalmának körébe tartozik, munkánk szűk kereteinek megfelelően, csupán felsorolásukra szorítkozunk. Pietro Paolo Vergerio, Vittorino Féltre, Aeneas Silvius Piccolomini, Mapheus Vegius, Hieronymus Mercurialis, Joannes Vives, Montaigne, Camerarius Joachim, Comenius Arnos, Thomas Morus, Bacon, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Simon Andre, Tisot, Clement Joseph Tisot mind a testnevelés elveinek a nevelés keretében való érvényesítését sürgetik, a testnevelésnek az egésznek szempontjából való jelentőségét hangoztatják, Nagyobb részt még a hasznos testgyakorlatokat is felsorolják, rendszerek alapelveit is lefektetik, útmutatásokat adnak s munkáik közül nem egy a testnevelés irodalmának példaadó kútforrását képezi.

Luther Márton is foglalkozik a testneveléssel és értékeire nagy nyomatókkal mutat rá. Zwingli pedig a test képzésére legalkalmasabbnak vélt gyakorlatokat sorolja fel és a testnevelést általában az egészséges életre való törekvés szolgálatába állítja.

Rousseau elvei nemcsak hazájukban, hanem egész Európában hatottak és szinte az egész művelt világot lázba hozták. Követői egészen új nevelési rendszert alkotnak, közülük Basedow lerakja a filantropinizmus alapját. Ide tartozik még Salzman, Frank, Guths-Muths és Vieth. Pestalozzi figyelmét a testgyakorlatok természetes és elemi fejlődésére irányította, Jahn pedig az emberi művelődésből kivetszett egyöntetűséget kívánta visszaállítani és azt az eszközt kereste a német tornászban, amellyel a szilárd jellemet, erős testet és szabad szellemet lehet képezni.

A modernkori testnevelés, az újkori sport abban a formájában, melyben úgyszólván immár az egész föld kerekéségén elterjedt, körülbelül 150 évvel ezelőtt indult világot hódító útjára. Irodalma a múlt század elején kezd terebélyesedni s a testnevelés általánossá válásával, a nemzeti és nemzetközi sportszervezetek kialakulásával, a versenyélet megindulásával csakhamar meglepő méreteket ölt. A múlt század végén már több ezerre tehető az önálló testnevelési munkák száma, napjainkban ez az irodalom pedig már több, mint 20.000 művet ölel fel.

A testnevelés szakirodalmának roppant terjedése nagy mértékben a tudományos kapcsolatok keresésének és kutatásának köszönhető. Ha meggondoljuk például, hogy a testnevelés mind nagyobb erővel történő tervszerű előmozdítása, állami támogatása, jórészt a munkabírárságban veszélyeztetett vagy csökkent néptömegek érdekében történik, akkor a testnevelésben a szociálpolitika lényegének és irányának körvonalait ismerhetjük fel.²⁵⁸ Valóban szembevetendő a test-

nevelés és szociálpolitika célkitűzésének közössége, hiszen a helyesen értelmezett szociálpolitikának ki kell terjeszkednie a nép értelmi, erkölcsi és gazdasági erőinek gondozására, a materiális jólét mellett éppen nem hagyva figyelmen kívül a pszichikai szempontok, a munkásnép értelmi, erkölcsi színvonalának emelését.²⁵⁹

Talán nincs egyetlen más ága sem a tudománynak, amelyet haladása útján a testnevelés oly mértékben segített volna, mint az, amelyet orvosi tudományok címén szokás összefoglalni. A sportmunka, melyet mint tréninget ismerünk s a versenyzés mondhatatlan értékes adatokat szolgáltatnak az emberi szervezet működésének megfigyelése szempontjából.

Antropometria, biológia, biokémia, fiziológia, egészségtan, ortopédia, fejlődéstan, anatómia, bimétria, testalkattan, reakciók, reflexhatások vizsgálata, fizikai és fiziológiai munka mérése, az emberi test mechanikájának ismerete, táplálkozás és teljesítménymérés terén a sportolók állandó megfigyelése, ellenőrzése és vizsgálata segítségével oly haladást mutatott a tudomány, aminőt e vonatkozások ismerete nélkül talán soha el nem érhetett volna.

E tudományokat a sport javára is felhasználták és kiépítették, ami azután a sportorvosi irodalom alapjait vetette meg. A sport vizsgálata és ismerete birtokában fejlődő tudomány orvosi és a tudományokat a sport érdekében felhasználó sportorvosi irodalom méretei az utolsó évtized folyamán bontakoztak ki. Ez irodalom terén, különösen ami a kutatómunkát illeti, a németek és az amerikaiak vezetnek s örömmel állapíthatjuk meg, hogy ennek a szakirodalomnak, mint magának a sportorvosi tevékenységnek is, immár hazánkban is méltó keretei rajzolódnak ki.

Miután a sportban csak az eszköz és a kiinduló pont biológiai természetű, végső cél, azonban a szellemi-erkölcsi princípium, az öntudatos, erélyes, kitartó, gyorsan ható, nem ernyedő erkölcsi akarataknak, azaz a jellemnek a kifermálása²⁶⁰ — a testnevelés lélektani és erkölcsstani problémává is válik. Ilyen módon a testnevelés ismét egy tudományág irodalmával kapcsolódik, mely lélektani elemzéssel kutatja, hogy a testnevelés mennyire alkalmas az akarat tényezőinek kifejlesztésére. De egyúttal megállapítja a tiszta sport etikája által kitűzött erkölcsi és társadalmi eszményeket is. E kapcsolatok jelentősége még ezentúl is emelkedik, mert ez az irodalom nem csupán fellegekben járó elmélekdedések gyűjteménye, hanem maga az élő valóság. Hiszen óriási tömegek lelkesednek az érdeknélküli sportért, mutatván, «hogy az emberben erkölcsi erők dolgoznak, amelyek függetlenek a mai kor materiális szellemétől és örökkévalók az emberben».²⁶¹

A testnevelésnek a filozófiai irodalommal való kapcsolata is régi keletű, hiszen a görög világ együtt ringatta a filozófia és a testnevelés bölcsőjét. Miként a görög filozófusok is az agonistikát tekintették az emberi tökéletesedés egyik legjelentősebb forrásának s benne boldog-

ságot véltek felfedezni, a minden érdektől mentes amatőr sportban, a modern ember is boldogságra törekszik és el is nyeri ebben a legfőbb jóra való törekvésében.

E kapcsolatok révén lassanként egészen különálló testnevelési lélektan és sportfilozofia alakult ki, amelyekben csakúgy, mint a fentebb említett tudományos vonatkozásokban, a németeket és az amerikaiakat illeti az elsőség. Magyarországon Doros György emelte nemzetközi színvonalra ezt az irodalmat.

Mint mondani szokás, a történelem megismétli önmagát. A klasszikus korban a legszebb testnevelés-irodalmi kapcsolatot az olympiai játékok jelentették. Mint napjainkban, ugyanúgy két ezredévvél ezelőtt, amidőn a szellemi termékek ismertetésére és terjesztésére csak kevés mód és alkalom kínálkozott, a görögök legnagyobb ünnepei, az olympiai játékok tették lehetővé, hogy írók, tudósok, szónokok műveiket a legnagyobb nyilvánosság előtt bemutathassák.

Korunk hű maradt a testnevelés klasszikus hagyományaihoz és megőrizte az olympiai játékok művelődéstörténeti szempontból való nagy jelentőségét: 1928 óta sportversenyek mellé a költészeti versenyt is beiktatta az olympiai versenyek műsorába. Az írók a berlini olympiai játékokon már a költészet három ágában mérkőzhetnek testnevelési vonatkozású műveikkel. Ezek a következők:

a) Lírai művek. (Dal, óda, himnusz, kantate, ballada, lírai próza, esszé.)

b) Drámai művek. (Szomorújáték, színmű, vígjáték, bohózat, librettó, szabadtéri játék, hangjáték, párbeszéd, szcenárium.)

c) Epikus művek. (Regény, novella, eposz, elbeszélés, mind korlátozott terjedelemben.)

A magyar testnevelés és magyar irodalom dicsőségét jelenti, hogy az újkori olympiai versenyek első irodalmi versenyén magyar író, Mező Ferenc dr. győzött.

Íme e fejezetünk is példa arra, hogy a közművelődés története az irodalom terén sem nélkülözheti a testnevelés történetének ismeretét. Testnevelés, mint az emberi tevékenységnek egyik összefoglaló fogalma a kultúra minden szakában létezett, mint ilyen a történelem egész folyamán hatást gyakorolt az irodalomra és nagyjában mindenkor a szellemi élet szolgálatában állott.

A klasszikus és modern kor ugyanazon babérágból fon koszorút a bölcs és a győztes atléta homlokára.²⁶²

Közművelődéstörténeti szempontból ebben van a testnevelés-irodalmi kapcsolatoknak a legnagyobb jelentősége.

V.

A testnevelés és a képzőművészetek.

Bármennyire is elmosódott a történelmi idők kezdeteinek képe s bármennyire is határozatlan a kép, amelyet az ember legrégebbi művészeti tevékenységéről rajzolhatunk, annyit mégis megállapíthatunk, hogy az ősember művészeti tevékenysége nagyjára a létfenntartás kérdéseivel kapcsolatos témákra szorítkozott. Az ősi, az örök tárgy, a küzdelem a létért, küzdelem az emberrel, az állattal: harc és vadászat.

Ezt tapasztaljuk a diluvium kezdetén, ezt a palaeolithikum hajnalán, erről tanúskodik a hallatlanul lendületes spanyolországi barlangfestészet, a barlangi festményekhez képest haladást mutató szabad sziklaképek, az azilien geometrikus művészet kora, valamint az óceániai ornamentikus művészet is, s ezt mutatják a busmannok meglepő színezésű sziklarajzai, a jegestengeri ember fába és csontba vésett rajzai, az mdián népek misztikus művészete és az ősi ausztrálok f akéregf est meny ei.

Ez az ősművészet rejti magában a testneveléssel való kapcsolat kezdeteit, már amennyiben az ősember vadászati és harcászati tevékenységét a tágabb értelmezésű testnevelés körébe utalhatjuk.

Midőn a művészet a történelmi idők kezdetén az ókori kultúrák világában a társadalmi és államélet rendezettebb viszonyai között a modern ember szemében is meglepően magas színvonalra emelkedett, azonnal szoros testnevelés-művészeti kapcsolatokra találunk. Ennek a kapcsolatnak az emberi művelődéstörténet szempontjából való jelentősége kettős: a művészet ábrázolásain keresztül egyrészt pontosabb fogalmat alkothatunk magunknak az egyes korok testneveléséről, másrészt azt tapasztaljuk, hogy a testnevelés, az emberi alak, az emberi mozgás sportszerű formái új témákkal gazdagítják a művészeteket. Az egyiptomi, babilóniai, asszír, perzsa s krétai kultúrák igen gazdagok a művészet emlékeiben, feltárásuk napjainkban is gyors ütemben folyik s csupán révükön ismerjük e letűnt korok testnevelését, de egyúttal e koroknak az egyetemes nevelésről alkotott fel-fogását is.

Ezek az ókori emlékek egyúttal természetesen a művészet-történeti problémák egész tömegét is magukban rejtik. A törekvés, hogy e letűnt kultúrák művészetét megismerjük, korunk utolsó századait egészen hatalmába kerítette s így gyakran tapasztaljuk, hogy

az archeológusok legfőbb célja az antik anyag összehordása a múzeumok számára. Az ásások alkalmával e célnak megfelelően a dekoratív töredékeket részesítették figyelemben, elvitték a szobrokat és általában mindent, ami elmozdítható volt, — ez a magyarázata annak, hogy az ókori művészet emlékei oly gazdagok testnevelési vonatkozású tárgyokban.

Miután az egyiptomi művészet nagyobbára építőművészet, illetőleg építőművészettel kapcsolatos ábrázolás, aránylag itt találkozunk a legkevesebb testnevelési emlékekkel. Ehhez a mi szempontunkból még az a kedvezőtlen körülmény is hozzájárul, hogy az egyiptomiaknak számunkra szinte megfoghatatlan kultúrájú, amely a művészetben szinte kizárólag az istenek és a halottak ábrázolását tűzte ki célul, a testnevelést korántsem tartotta oly lényeges vagy szükséges törekvésnek, mint amilyenek például a görögök is tartották. De kedvezőtlen körülménynek számít az is, hogy az egyiptomi kerek plasztika a frontalitás törvényeinek volt alávetve: az emberi alak merev előnézetben, túlnyomóan szimmetrikus megmintázásban jelenik meg, az alak hajolhat előre, vagy hátra, a kéz lendülhet mozgásra, de az elhajlás síkjának a régi síkra merőlegesnek kell lennie.²⁶³ Emellett a kő keménysége, következésképpen a megdolgozás nehézsége miatt a végtagok szorosan a testhez záródnak, — ilyen körülmények, ilyen felfogás és ilyen technikai nehézségek mellett nem csodálkozhatunk, ha sportbéli ábrázolással bizony kevéssel találkozunk. -

Legjelentősebb a középső birodalom korából származó Nilus menti benihassani sír falain ábrázolt birkózójelenet, mely néhány száz csoportban a birkózás legkülönbébb fogásait, állásait és helyzeteit örökíti meg. Erről már Champollion is tud és rajzait másolatban közölte is, épúgy, mint a nevothphi sír birkózójeleneteit is.²⁶⁴ A művészettörténet még a régi birodalom vízi vadászatait ábrázoló és a III. Ramses korabeli domborművű vadászjelenetekről emlékezik meg, amelyek a medinethabui templom falait ékesítik. Ezek közül a vadbikavadászat képe a legjelentősebb, erős festőiség, mély és hatásos árnyékok és rendkívüli mozgalmasság jellemzi az alkotást, rajta egyúttal a kornak nyilazási technikája is kitűnően megfigyelhető. A vadásatról való hazatérést ábrázoló thebai faliképen szép termetű, ritmikus mozgású, erőteljes, kis kötényes ifjút látunk, fej oldalnézetben, mellkas már előlnézetben. A domborműveken ábrázolt férfialakok általában izmosak, erőteljesek, de karcsúak és nyúlánkak, túlságos izomtömegek nélkül, amely felfogás a görög ízléssel megegyezően nyilatkozik meg: szépérzékük iszonyodott az izomkolosszusoktól. Pthao tep sírjának domborműve birkózást, játékot, vívást és versenyfutást örökít meg. A birkózók többek között szaltót és csipődobást, mély fogásokat, sőt fojtogatást is alkalmaznak, a játékos csoport pedig ma is kedvelt és ismert játékot mutat be.²⁶⁵

A szumír művészet szabályai hasonlóságot mutatnak az egypt-

tomihoz: a fej legtisztább helyzetében itt is profilban jelenik meg, a vállak előlnézetben, a lábak ismét profilban s az ábrázolást darabosság jellemzi. Szempontunkból kiemelkedőnek tartjuk Eannatum király híres keselyűstélését, amely egyik győzelmes csatájának emlékeit örökíti meg; azonkívül a pecséthengereket, elsősorban az epikus hős, Gilgames küzdelmeivel. Általában igen népszerűek a harci és vadászati jelenetek, utóbbiakon oroszlán-, medve-, vadbika-, gazella-, vadkan- és szarvasvadászat, sőt madarászat és halászat is előfordul.

Az I. Tiglatpilezarral fellendülő asszír művészet alkotásai már példátlan erőteljességgel duzzadnak. A nimrud-kalachi ásatásoknál napfényre került minden egyes emberi alak csupa keménység, csupa energia, az izmok mind nagy gondossággal kidomborítva s szinte a pattanásig megfeszülve. A jelenetek középpontjában a király áll, amint ledöfi a fájdalmas haláltusában támadó oroszlánt. A kitűnő ábrázolás nemcsak testi erőt és ügyességet árul el a király részéről, hanem igen nagy mértékben lelki erőt és bátorságot is. Az általunk tárgyalt vonatkozásban ez az első eset, hogy a művészettörténetben testi és lelki készség együttes ábrázolását figyelhetjük meg.

Assurnazirpal király vadászjelenete a nyíl elengedésének pillanatát annyi lélekkel telten ábrázolja, hogy a reliefet általában a legszebb asszír emlékeknek tekintik. E munka a nagy vadász lelki állapotát is kifejezi, hiszen ez a király a korabeli feljegyzések szerint 15 oroszlánt elevenen fogott meg, 370-et pedig nyíllal és lándzsával terített le.²⁶⁶ A vadászati jeleneteket mindenkor páratlan éles megfigyelés, tiszta művészi eszközökkel dolgozó realizmus s az előadásnak szinte maximumig fokozott drámaisága jellemzi.

Az asszír művészetben egyébként a hadijelenetek dimonálnak, az egyik várostromot ábrázoló dombormű nyilván a nyilazás technikáját kívánja szemléltetni, egy másik (a ninivei) harcosokat mutat be támadás közben. Az úgynevezett gyalogosok domborműve a harcászat különböző módjait, egy másik asszír támadást, továbbiak Assurnazirpal hadbaindulását, Assurbanipal hadjáratát ábrázolják. A csatajelenetek a perspektíva hiánya és kompozíciójuk kuszáltsága miatt félsegek, az ember rajza pedig merev.²⁶⁷

Sporttörténeti szempontból legbecsesebb a britishmúzeumi dombormű a Tigrisen átúszó babilóniaiakkal. Ez az ősrégi kép a modern crawl-tempóhoz nagyon hasonlatos úszómozgást ábrázol, amely eszerint nem modern, de nem is görög találmány, mint azt gyakran hirdetik, hanem ősi mozgásforma, ellentétben a mellúszás mesterkélt és céltalan megkötöttségével.²⁶⁸

Testnevelési vonatkozások szempontjából a perzsa művészet nem mutat haladást. Itt Darius pecsétje foglalja magában az ismert mozzanatot, amint a híres uralkodó hadikocsiját hajtja. Ez a britishmúzeumi hengerpecsét is tulajdonképpen vadászjelenet, a királyt győzelmesen és bátornak illusztrálja. Még a VII. századból való tagibustani reliefe-

ket említjük meg a lovas király képével, az ábrázolás erősen kiemelkedik a sziklából, rajza lendületes, hatása dekoratív.²⁶⁹

Az indiai adsuntai templom-freskó menetelő hindu lovasokat mutat be. Ez a kép az ókori hindu lovasságról, öltözetéről és felszereléséről nyújt némi fogalmat.²⁷⁰

Az eddig ismertetett művészeti emlékek nagyjára csak az igen tág értelmezésű testneveléssel kapcsolatosak. Ez természetes is, hiszen ezekben a régi kultúrákban a mai értelemben vett nevelésről még nem is szólhatunk, hiszen a testnevelés akkoriban kizárólag a harcra és háborúra való készülődés szolgálatában állott, illetőleg a testnevelés akkor még nem is jelentett mást, mint harci gyakorlatokat. A művészeti ábrázolások ennek megfelelően a harcászatból és vadászatból merítették témáikat s így mi sem tehetünk egyebet, minthogy ismertettük az ilyen vonatkozású művészeti emlékeket.

Az eszményi célok szolgálatába állított testneveléssel kapcsolatos emberi testnek s ami még többet mond és nagyobb feladatot jelent, a mozgásnak művészi szép ábrázolását — miként a testnevelésnek piederasztárra emelt fogalmát magát is — azonban a görögöknek köszönhetjük. A kor, amely a már tárgyalt korokat a görög korról egybeköti s az a művészet, mely az előző kultúráktól a görög művészetig való áthidalást fokozatos fejlődés révén megteremtette: a krétai műveltség kora, illetőleg a krétai művészet. Éppen ez a krétai művészet vet fényt a 3—4 ezer évvel ezelőtt kialakulóban levő testnevelésre, de ugyanakkor itt látjuk első nyomait annak, hogy a testnevelés miként gazdagította, miként ihlette a fejlődő művészetet.

A knossosi palota freskói mutatják, hogy a bika viadalok egy egészen különös neme milyen nagy szerepet játszott a krétaiak életében. A képek tanúsága szerint ez a küzdelem vértelen volt, fegyvert nem is látunk rajtuk, inkább roppant merész és ügyes mutatványok ezek s a testnevelésnek szinte minden lényeges elemét nmagukban foglalják. A kb. 1500-ból való és a candiai múzeumban kiállított téglánalakú freskó férfi és női torreadorokat ábrázol. A csodálni való mozgékonyt és elevevényget eláruoló kép a mozdulatok legtermékenyebb pillanatát örökíti meg. Itt ugyanis nemcsak azt a pillanatot értjük meg, amelyet a kép ábrázol, hanem határozottan érzékelhető az is, hogy mi történt az előző pillanatban és hogy mi fog történni a következő pillanatban. A torreador a rohanó bikával szemben áll, mikor közelébe ér, szarvaira támaszkodva felette szaltót végez, majd a közben elrohant bika mögött álló társa kezébe repül. Az alakok szinte elmozdulni, tovább ugrani látszanak, oly eleven, oly lendületes az ábrázolás.

A múzeumi terem szembenálló falán hasonló jelenet látható, ugyanígy Athénben is, hová Tirynsből került a freskó. Itt a torreador jobb kezével a rohanó bika baloldalán megragadja a bika bal szarvát és átlendül a túlsó oldalra. Mosso és a leghivatottabb kutató, dr. Evans

szerint ezeket az alakokat éppen úgy, mint az ugyancsak knossosi elefántsobrocskák alakjait akrobatáknak tartja, nem pedig vadászoknak, mint azt általában azelőtt hitték. Külön meg kell emlékezni az ábrázolt alakok formai tökéletességéről, a művész anatómiai ismereteiről, melyek segítségével magát a való életet ábrázolta.

A Vaphelo-serleg, a minosi aranyművesség legtökéletesebb alkotásához hasonlót egészen az olasz reneszánszig hiába keresünk. Ez a serleg is bikákkal kapcsolatos akrobatákat ábrázol és itt is szerepelnek nők, mint tényleges közreműködők. Az itteni jelenetnél háló is szerepel, a mutatványos ebbe ugrott bele a bika hátáról. Ez az egészen különleges sport még később is virágzott Thessáliában, sőt napjainkban is él még az itáliai Viterbóban.²⁷¹

Krétában a leginkább kedvelt tényleges testnevelési ág azonban az ökölvívás; emlékéit a különböző knossosi pecsétetek mellett elsősorban a Hagia Triadán 1901-ben lelt szteatit váza, az úgynevezett ökölvívó váza őrizte meg az utókor számára. E 45 cm-es serlegről Mosso azt mondja, hogy a «földközítengeri testnevelés legtökéletesebb emléke». A négy horizontális zónába öntött relief az akkori ökölvívásnak úgyszólván minden mozzanatát, minden ütését és védekezési mozdulatát bemutatja. Angol ökölvívó szakértők szerint az ábrázolt stílus teljesen megegyezik az úgynevezett ó-angol stílussal. A harmadik zóna ökölvívói, csakúgy, mint mai napság, ökölvívó keztyűt hordanak. Egy másik, a knossosi váza, győztes ökölvívót ábrázol, nyúlánk s nem túl izmos alakot.

Első fejezetünkben annak a feltevésünknek adunk kifejezést, hogy a görög testnevelés nem csupán saját szellemének terméke, hanem jelentős mértékben a knossosi műveltség származéka. A most elmondottak ezt a feltevést igazolni látszanak és könnyen érthetővé teszik, miként érhették el a görögök a testnevelésnek és a művészeteknek azt a fokát, mely mindörökre megközelíthetetlennek látszik.

A hellaszi életforma és művészetszeretet szerencsés találkozása tette lehetővé, hogy a görög agonistikus művészet e nyomokon soha utol nem ért magasságokba emelkedjék. Egy népnél sem fejlődött ki a nevelés olyan tökéletes módja, mint a klasszikus hellén népnél. Több, mint ezer éven át tanulmányozták a test és a lélek harmóniáját biztosító nevelés mikéntjét s minden kérdést, ami ezzel csak összefügghetett, így gimnastikájukat is a vallási és nemzeti élet körébe vonták, törvényeiket, iskoláikat tökéletesítették s mindezt csak azért, hogy testben és lélekben széppé és erőssé tegyék magukat.

Ebben a légkörben, ahol az egyén és a társadalom életének úgyszólván minden megnyilvánulásában az agonistika gondolata élt, soha többé meg nem ismétlődő alkalom kínálkozott arra, hogy a szobrászat és a festészet végre való és teljes szépségében tárja elénk az embert, mint művészeti ideált.

Az atléták testének nyugodt szépsége és tökéletes arányai, a

lendületes mozgások ritmikus formái, a versenyzők arcán visszautkröződő féktelen győzelmi vágy, az odaadás külső megnyilvánulásai a művészet számára a ragyogó témák sokaságát nyújtották. Az agonistika gazdagon termékenyítette a művészeteket, megnyilvánulása a művészek ihletének kimeríthetetlen forrását jelentették. A művészet kedvelete szerencsésen találkozott a gymnastika szeretetével; a közönség élvezettel és elragadtatással szemlélte a gymnastikai tárgyú műveket, amelyek valóságban a naponta látottakra, a rajongva figyelt jelenetekre emlékeztették. De nemcsak a gymnastikai mozzanatokért lelkesedett a görög nép, hanem a szép, a dicsőségesen szép testben is gyönyörködött, ennek legszebb példáit pedig a stadionokban s a palaestrákon találhatta.

Az agonistikus művészet a testnevelésnek több mint ezer éven át tartó virágzása alatt nem csupán értékében, hanem terjedelmében is rendkívüli mértékben fejlődött. A művész nemcsak a mozgás szépségéért kereste az agonistikai jeleneteket, hanem győztes-szobrok, fogadalmi szobrok, verseny díjak készítésével iparszerűen is foglalkozott, úgyhogy nagyszámban fennmaradt műveikből és másolataikból a görög testnevelés képe szinte tökéletesen rekonstruálható.

A versenyzők Patroklos halotti játékaiban már Homerosnál is művészi díjat nyertek, tekintet nélkül arra, hogy sikerült-e győzniük vagy nem.²⁷² Görög írók említést tesznek, hogy a négy nemzeti játékon kívül (ezeken olajág, babér- vagy cellerkoszorú volt a díj) 35 helyi jelentőségű versenyen az atléták bronz-, ezüst-, sőt aranyedényeket, vázakat, serlegeket s más művészi értékű használati tárgyat nyertek. A Kr. e. VI. században szokássá vált, hogy a versenyzők győzelmük emlékére a stadion szentélyében, vagy a versenyek színhelye körül saját szobraikat állítsák fel. E szobrok legtöbbször saját versenyágának jellemző mozzanatában örökítik meg a győztest, esetleg a győzelemre vonatkozó adatokkal együtt. Plinius azt mondja, hogy akik Olympiában háromszor győztek, szobraikat élethűre faragtathatták.²⁷³ Bár e szobrokon gyakran található az isteneknek való felajánlás, mégis elsősorban győztes emlékek, a győzelem jutalmának lényeges részének²⁷⁴ tekintendők.

Voltak szobrok, melyek a gymnasiumokban, a palaestrákon, amelyek magán az Akropolison, amelyek a Prytaneionban, az agorán, de legnagyobb mennyiségben az olympiai Altis falain belül állottak. Az olympiai, nemeai, pythói, athéni, korintuszi, isthmosi, thebai és más játékok színhelye lenyűgöző hatást gyakorolt az ókor emberére. Plinius említi, hogy Rhodosban egymagában mintegy 73.000 ilyen szobor állott és L. Mucianustól (háromszor konzul, meghalt 77.) vett értesülése szerint Athénben, Delphiben és Olympiában még ugyanannyi lehetett.²⁷⁵ Hyde statisztikája szerint 302 olympiai szobrot ismerünk a régi források nyomán, ennyiről lehet megállapítani, hogy melyik győzelem emlékére készült.

Ilyen győztes-szobrokat azonban nemcsak a verseny színhelyén, hanem a szülőváros előkelő helyén is emeltek, sőt az is előfordult, hogy jó viszonyban levő városok egymás győzteseinek emlékét örökítették meg ilyen módon.²⁷⁶ S nemcsak a versenyző, hanem hozzátartozója, trénera, szülővárosa, sőt néha maga az állam is. Hyde bebizonyítja,²⁷⁷ hogy gyermekversenyek győzteseit is megtisztelték szobrokkal. A győztesek általában hamar részesültek ebben a tiszteségben, volt eset arra is, hogy az előre elkészített szobor a verseny napján már állott, de előfordult az is, hogy csak egy évszázad múlva került sor a kivételre.

E szobrok általában természetes nagyságban bronzból készültek, mert a művész, hogy a mozgást lendületesebben, művésziebben utánozhassa, lemondott a bőrnek arról a puha és szelíd benyomásáról, amelyet a márvány kelt. A márvány merész, lendületes mozgásábrázolást már csak anyagszerűsége miatt sem engedett meg.

A portrészzerű, nyugalmi helyzetet ábrázoló szobrok márványból, sőt fából, ciprus- vagy fügefából is készültek. E szobrok elkészítése és felállítása természetesen nagy költséggel járt, úgyhogy a győztesek gyakran kisebb bronzszobrocskákkal is megelégedtek. Ha a megbízó anyagi ereje megengedte, az élethű szobrokat hírneves művészekkel készíttették, míg az általános természetű, általános vonatkozásúakat készen is be lehetett szerezni, ami azután a kisebb igényeket kielégítő szobrászati iparnak nyújtott állandó foglalkozást. Ezeket a kevésbé művészi munkákat általában a háttérben helyezték el. Neves győztes szobrászok: Kalamis, Euphranor, Lysippos, Pheidolas, Myron, Kanachos, Hegias, Polykleitos, Glaukias, Pythagoras, Kleoitias, Eupompos. Festők: Leontikos, Zeuxis, Antidotos, Theoros és Aristeides.

Itt említjük meg, hogy a győzelem emlékére nem ritkán művészi véséssel ellátott bronzdiszkoszokat is elhelyeztek a templom szentélyében. A véset rajza a győztest általában mozgás közben ábrázolta.

A nők versenyélete is magas fokra fejlődött, sokhelyütt és sokféle női versenyt rendeztek. Különösen nevezetes a Hera istennő tiszteletére rendezett, ezeket Heraiaknak nevezték. A győztes nők festett képmásaikat a Heraionban helyezhették el.

A fennmaradt győztes-szobrok nevezetesebb darabjai: 1. az athéni nemzeti múzeumban elhelyezett ökölvívó bronzfeje a Kr. e. III. sz.-ból, 2. a müncheni Glyptotek legnagyobb kincse, a Phidias kezére valló aranszalagos eredeti bronz mellszobor, 3. a louvrei szintén eredeti bronzfej a Kr. e. V. sz.-ból, amely Polykleitos hatására vall és végül 4. a nápolyi eredeti bronzfej Olympiából.

A győztes-szobrok általában meztelen ifjakat ábrázolnak, gondozott és rövidre vágott fürtökkel, megragadóan élethű arckifejezéssel. Arcvonásaikról lerí a kivívott küzdelem, melyet ki kellett fejteniök, hogy a díjat elnyerhessék. A tekintet szinte melanchólikus és pihenésre vágyó.

Ismervén a görögök gymnastika imádatát és ideális felfogását,

könnyen megérthetjük azt a törekvésüket, hogy a győzelmi szobrokat képzeletükben lassanként hősök, sőt istenek típusaivá alakították át. A győztes-szobrokban, amelyek nézetünk szerint «emberfeletti embert» (Nietzsche) ábrázoltak, idővel Hermes, Apollo és Herakles megtestesítését látták és ezzel is arra a rendkívüli tiszteletre mutattak, mellyel a versenynyertes atlétára tekintettek. Ez az asszimilációs folyamat úgy ment keresztül a görög ember lelki világában, hogy gyakran meg sem állapítható, vajjon istennek, avagy a győztesnek ábrázolására való törekvés vezette-e a művészt. Ez a kérdés ma is egyik legnagyobb problémája a görög művészettörténetnek és Hyde, valamint Stais szerint soha nem is lesz megoldható, mert a másolatok (amelyek művészi voltakban gyakran az eredetét is felülmúlták) az istenek attribútumaival felszerelve készültek. Ám fordítva is végbe ment a folyamat, ebben az esetben viszont az istenábrázolások másolatai atletikai felszereléssel kiegészítve készülnek.

Ez a folyamat annál is inkább könnyen ment végbe, mert Hermes mint a versenyek, mint a gymnasion és a palaestra védő istene élt a görögség tudatában. Tréning és verseny előtt neki mutattak be áldozatot, sikereik után ugyancsak neki adtak hálát. S mint már láttuk, őt tartották a birkózás megalapítójának is. Ennek az átalakulásnak, ennek a folyamatnak legkiválóbb példája, a vatikáni úgynevezett álló diskobolos; eredeti bronzszobor, némelyek szerint Alkamenes, mások szerint Naukydes műve. Hasonló az athéni múzeum Hermes Diskobolosa, mely Hermest mint gymnasiarchost ábrázolja, ilyen továbbá az athéni ifjú szobra a Kr. e. IV. sz.-ból, melyet Praxiteles vagy Skopas művének tartanak, azután a louvrei Jazon.

Apollo mint atléta is szerepel a görög mitológiában, hiszen Delphiben mint ökölvívót, Krétában és Spártában mint futót tisztelték. Mint Hermes szobrai, Apollóéi is teljesen asszimilálódtak a győztes-szobrok témáival, ilyenek a Choiseul-Gouffier (British Múzeum) és az Omphalosi Apollo (Athén) másolatai. Az eredetiek Kalamis, Pythagoras, Alkamenes vagy Pasiteles alkotásai.

Heraklest tartották az olympiai játékok megalapítójának, rendkívüli erejű versenyző, Olympiában a birkózásban és a pankrationban győzött. A győztes-szobor-istenszobor asszimiláció itt is végbe ment, épúgy, mint a lysipposi Agiasnál, a kopenhágai márvány- és a nápolyi bronzfejnél, a vatikáni csoportszobornál, a britishmúzeumi mellszobornál és még más alkotásoknál is, amelyek kezdetben győztes atlétát jeletettek, később azonban Herakles isten-ábrázolásának tekintették őket.

Ilyen asszimilációra a művészettörténet még más példákat is fel tud hozni, szerény értekezésünk keretei azonban határokat szabnak. Úgy hisszük, azonban a felhozott példák is eléggé mutatják, hogy sok esetben milyen nehéz annak a megállapítása, vajjon istent, avagy győztes atlétát ábrázol-e a szobor.²⁷⁸

A győztes-szobrokat típusaik szerint a következő csoportokra osztjuk:

1. Apollók. Ilyenek a thebai, az orchomenosi, a beotiai s a melosi (mind Athénben), a teneai (Glyptothek), az argosi (Delphi), a pionbinói (Louvre) és a Strangford Apollo (British Múzeum) mind ruhátlan és merev tartású ifjak ábrázolásai. A szobrok felépítése nagyjában szimmetrikus. A görög művészet ifjúkorából valók és még egyiptomi hatásról tanúskodnak, az étellel telt arckifejezés azonban már jelentékeny fejlődésre mutat.

2. Az álló atlétatípus kiemelkedő emlékei: A Doryphoros, nyugodtan álló ifjú, gerellyel a balkarján. Azzal gyakorol nagy hatást, hogy a szilárd állás mögött az egész test mozgási készségét megérezzük. Minden izma tökéletesen kifejlett, feje testhosszának hetede, teste szélessége feltűnő, amiért is a régi korban corpus quadratumnak mondták, amit találoan törzsökösséggel fordíthatunk. Ezt a szobrot a művész, mint tökéletes fiatal férfitestet kívánta bemutatni és mint Galenus mondja, azért készítette, hogy az emberi test arányairól szóló tanát a szem elé állítsa. Az akadémikus alakot a művészek mintául használták s azért egyszerűen Kanon néven vált ismeretessé. A művész ugyanezen a címen munkát is írt s benne okadatolta szobrát. A világ minden jelentékeny szoborgyűjteményében van római kori másolat, ami azt mutatja, hogy ezt a szobrot a rómaiak mindenütt nagyon becsülték. Általánosan ismert másolata Nápolyban van. Pompejiből származik, A legjobb és leggondosabb másolat a müncheni torzó. A drezdai ifjú valószínűleg Polykleitos munkájának nagyszerű márványmásolata. A Metropolitan Múzeum diskobolos bronzszobrocskája a diszkoszt balkézben tartó atlétát, az olympiai és a phigalialai eredeti márványtorzók győztes gyermekversenyzőket ábrázolnak. Ide tartozik még a Villa Albani (Róma) atlétája, az argosi iskolából való műnek márványmásolata, az Epidaurusból származó bronzszobrocska Ageladastól, Pausanias szerint számos győztes-szobor alkotójától. A delphii pankrationista Praxiteles iskolájából való s itt említjük meg két hasonló szobor fennmaradt márványfejét, egyik a Metropolitan Múzeumban, másik Lysippostól Olympiában.

Ezek az álló atlétaszobrok arányosan fejlett testet ábrázolnak, mozgásra való készséget árulnak el és az előző típus archaikus merevségével szemben jelentékeny fejlődésről tanúskodnak.

3. Imát felajánló atléták. Nevezetes a firenzei Idolino, Patrokles művének római másolata, továbbá a newyorki bronzszobrocskák. Ez a típus további nagy haladást mutat, az alakok könnyedén és rugalmasan állanak, lágyak és finom mozgásra készek. Az egész testhelyzet s az arckifejezés egyránt lelki megindultságot és átszellemültséget árul el.

4. Az olaj öntő atléta azt a pillanatot ábrázolja, midőn tenyerébe önti az olajat, hogy bedörzsölje magát vele. Tréning és verseny előtt

ugyanis így tették rugalmasabbá, alkalmasabbá izmaikat, de meg azért is használták, hogy birkózásnál az ellenfél ne tudjon kemény fogást venni a csúszós testen. A gyakorlást követő masszázs előtt is használtak olajat, úgyhogy ezek a szobrok részint verseny előtti, részint pedig verseny utáni pillanatot örökítenek meg. Ezeket az alakokat is finom, könnyed mozgás és rugalmas állás jellemzi. Legnevezetesebb emlék az Olaj öntő, V. századbéli attikai bronzszobor római másolata a Glyptothekban. Ugyancsak itt őrzik a Porto d'Anzioi fekete márványszobrot is. Megemlítjük még a British Múzeum délitáliai bronzszobrocskáját az V. századból és a myrinai terracotta-szobrokat is.

5. Atléták strigilisszel. Az ifjak tisztítókéssel szabadították meg magukat az olajba ragadt homoktól. E műveletnek az ábrázolását nagyon kedvelték a görög művészek, különösen Polykleitos, Lysippos, Daidalos, Antignotus és Daippos. Legnevezetesebb Lysippos Apoxiomenosa (IV. sz.), melynek római másolatát a Vatikánban őrzik. A művész ebben a szoborban az ideális atlétaalakról kívánt hitvallást tenni, miként Polykleitos a Doryphorossal. A görögök a legnagyobb értékű művek közé sorolták ezt a szobrot. Az Apoxiomenos rendkívül rugalmas alak, hatalmas alsótesttel, tökéletesen ábrázolt könnyed mozdulattal, úgyhogy szinte várjuk, mikor fogja helyét változtatni. Szép a nyúlánk testen előmlő ideges mozgalmasság is, az arc pedig a lefolyt küzdelem és verseny hatását melanchólikusan, egyben páthosszal, a legnagyobb realizmussal fejezi ki. Megemlítjük még a firenzei, bécsi, párisi és bostoni, római korból származó másolatokat, valamint a British Múzeum kalcedon-szobrocskáját is a delphii múzeum V. századbeli pompás eredeti márványreliefjét.

6. Diadumenos típus. Szintén általános és kedvelt motívum, számos feldolgozásban. Ezek között Polykleitos műve az emberi test egész szépségét s ritmikus gazdagságát teríti ki. Vaisonban talált márványmásolatát a British Múzeumban őrzik, ennél jobb a madridi és a délosi, melyet Athénben őriznek. A vaisoni másolatról azt hiszik, hogy ráillik a győztes Pythokles Olympiában talált bázisára s így talán azonosítható is vele. Ezt a művet az ókorban igen nagyra becsülték, 100 talentumot (félmillió pengőt) fizettek érte.

A legnagyobb tiszteletben Phidias részesült. Az ő műveiről azt tartották, hogy a görög véső legjelesebb alkotásai Phidias is készített Diadumenost, még pedig híressé vált olympiai tartózkodása alatt. Polykleitos művével szemben ez sokkal gazdagabb és bensőségesebb. Leghíresebb márványmásolata a britishmúzeumi, az úgynevezett farnesei Diadumenos.

7. Atléta olajággal. A IV. századból való athéni relief azt a jelenetet ábrázolja, midőn a győztes ifjú fejére illeszti az olaj ágból font koszorú díszet. Nevezetes még a Polykleitos iskolájához tartozó művésztől származó bronzfej, melyet a tuniszi múzeum őriz. E csoportban azonban a legnagyobb érték a British Múzeum Westmacott atlétája,

Polykleitos művének egyik kiváló másolata. Az eredeti szobor elismert remekmű lehetett, nagyszámú másolata minden esetre erre vall.

8. A verseny után pihenő atléta. A görög szobrászművészetnek talán legrealisztikusabb alkotása a versenyben kimerült, ülő ökölvívót ábrázoló M. delle Terme-i eredeti bronzszobor. Az arckifejezés, a pompásan megmintázott alak a klasszikus atlétaszobrászat egyik legnagyobb remekműve. Megemlítjük még a vatikáni álló alakot, melyet egyúttal Apollo Lykeiosnak is tartanak s ennek sussexi és newyorki másolatát. Koblanos művének másolatát Nápolyban találjuk. Ez mérkőzés után pihenő ökölvívót ábrázol kesztyűben.

9. Mozgásban lévő atléták. Az Olympiában lelt legrégebbi ilyenemű emlék Glaukias képzelt ellenféllel küzdő ökölvívója a VI. század első feléből.

Legismertebb ilyen szobor azonban az athéni iskola híres mesterének Myronnak (V. század első fele) Diskobolosa. Ez a szobor több mint húsz másolatban maradt fenn, leghívebb közöttük a római márványmásolat, a korábbi Massimi-palotából. Tulaj donképen összetétel a vatikáni törzsből és a Lancelotti palotai fejből. További nemes másolat a British Múzeumban, ide Hadrianus villájából került Tivoliból; szintén márványmásolat, de hibás, mert a dobó előrenéz, nem pedig visszafelé a diszkosz irányában. Erről a szoborról jól mondja Quintilianus, hogy megsokszorozza a valóságot, mert az egész test csupa mozgás és elárulja azt az ügyességet, melyet a versenyben ki kellett fejteni, hogy elnyerje a díjat. A megörökített pillanat a cselekmény előtti döntő perc feszültsége és nagyszerűen jellemzi a következő pillanatra való átmenetelt is. A cselekmény legtermékenyebb pillanatának ábrázolásáról Heckler így nyilatkozik: «a diszkoszvetésnek örökérvényű plasztikai megfogalmazása ez, mely a mozdulat egész gazdagságát keskenytérrétegben relief szerűen fejezi ki». A fatörzs az eredetinel hiányzik, itt csak a márványdarab támogatására szolgál.

Myron nagy hírét a régi korban mégsem ez a szobor, hanem Ladas versenyző szobra alapozta meg. Az olympiai babérággal összeeső és haldokló futó szobra kifejezi azt a mérhetetlen győzelmi vágyat, az izmoknak azt a megfeszítését, amely a futó életébe került. Miként a IV. századból való epigramma mondja: «Ügy maradjon meg emléked, Ladas, amint megtestesültél, amint éltél! Előrehajolva, lábaddal a földet alig érintve, testedet és lelkedet az olympiai koszorú reményének odaadva — így örökít meg téged Myron». A költő szerint ezt mondta a szobrász, mialatt halhatatlan művét megalkotta.²⁷⁹

Mellette Pythagoras az V. század legnagyobb atlétaszobrásza; az ő szobrai gyakran Myron hátrányára magasztalták. Műveinek másolata még töredékben sem maradt fenn. Igen sok olympiai győztes szobrát készítette, legnevesebb a periodonik stymphalesi Dromeus szobra. Ez a Dromeus az ókor legnagyobb atlétája, első nagy tréner és diétareformátora.

Ők ketten ábrázolták először az alak életének szépségét, a mozgást s annak minden titkát. A diszkoszvető téma általános voltára jellemző, hogy 41 korabeli másolatot őriznek a különböző múzeumok.

Futóalakat ábrázolnak a római (Palazzo dei Conservatori) márványmásolatok, melyeket sokáig birkózóknak tartottak. E szobrok Kresilas kezére vallanak. Ez a múzeum még egy futó portréját őrzi 460-ból. A Spinarióban ábrázolt fiatal atléta bámulatosan hajlékony, vonalai ritka finomak s a naiv, de mégis realiztikus ábrázolás a szobrászat történetében az egyik legbájosabb alkotás. Vannak, akik a british-múzeumi szobrot eredeti munkának, mások viszont korabeli kitűnő római másolatnak tartják. Hasonló szépségű a futás után szandálját kötő ifjú szobrának Parisban, Athénben, Londonban és Münchenben őrzött másolata; az eredetit Lysippos művének tartják.

Vatikáni márványmásolat a versenyfutó leány szobra is, szintén az V. századból. A leány futásra készül s várja az indító jelét; a könnyed és finom mozdulatot általában bájos harmónia jellemzi. A tübingiai egyetemen a startoló fegyverfutó eredeti bronzszobrocskája szépen ábrázolja azt a figyelmet, mellyel a futó az indítás jelét várja. A londoni versenyfutó szobra teljes lendülettel futó s közben visszanezítő alakot ábrázol, a hatalmas mozgás sikerült jellemzésével. (VI. sz.) A Louvre-ban őrzött borghesei vívóról, az ephesosi Agasias művéről Quatremere de Quincy azt tartja, hogy célba érkező fegyveres futót ábrázol. A pentathlos általános feltevés szerint Alkamenes szobráról készült másolat. Itt említem meg: a görög művészek általában azt tartották, hogy a pentathlon gyakorlása biztosítja a legtökéletesebb alakot. A vatikáni futóatléta szobráról felteszik, hogy Kresilas műve s hogy az Olympiában 440-ben győző Krisont ábrázolja. A IV. századból való az egyetlen ugró-szobor, ez valószínűleg helyből távolugrót mutat ismeretlen művésztől, a Warren gyűjteményben. A párisi gerelyvető bronzszobrocska Polykleitos Doryphorosához hasonló rendkívül izmos, erős atlétát ábrázol. Az Uffiziben őrzött márványmásolat két pankrationistája az attikai művészet produktuma Euphranos iskolájából. A nápolyi múzeum két másolata birkózáshoz készülő ifjakat mutat be; ezeket sokáig futóknak, diszkoszvetőknek tartották. A louvrei Pollux a lendületes ökölvívómozgás és a mozgás rejtélyének finom megoldásával Myron iskolájára mutat. Ebbe a csoportba tartozó emlékek felsorolását és méltatását a szintén a Louvreban kiállított bronzszobrocskával, az ellenfelét megrúgni készülő pankrationistával fejezzük be. A rendkívüli realitású szobrocska a görög művészet hellenisztikus korára vall.²⁸⁰

Íme, körülbelül 200 sporttárgyú klasszikus szobor vet világot a görög kor testnevelésére. Eredetiben, sajnos, igen kevés maradt reánk, legnagyobb részük a művészeteket pártoló gazdag rómaiak által készített másolat, illetőleg gyakran a különböző helyeken lelt másolatok összeállítása, részben pedig a klasszikus hagyományok alapján történt

rekonstrukciója. A leletek száma azonban a szorgalmas kutatások és ásatások nyomán folytonosan nő. A földközi tengermelléki múzeumokban tett látogatások azt mutatják, hogy a legújabb leletek között is sok sporttárgyú emlék található, e művek katalogizálásával, koruk, szerzőjük megállapításával az általában csekélyszámú szakértő azonban csak évek hosszú sora múltán fog elkészülni. A múzeumokban gyakran tapasztalható helyhiány is sokszor akadály, hogy a leletek művészettörténeti szempontból feldolgoztassanak és kiállíttassanak.

Mi az európai, északafrikai és északamerikai múzeumokban őrzött nevezetesebb munkákat méltattuk, a leletek száma azonban nagyobb, miután mindegyiket itt nem áll módunkban felsorolni. A hippikus versenyek szobrászatáról is csak a bostoni és az eredeti, csodálatosan szép delphii kocsihajtó felemlítésével emlékezünk meg. Utóbbi a kocsihajtók korabeli ruházatáról is pontos képet nyújt.

A legszebb vallás-művészet-testnevelés kapcsolatot azonban Agon istennek, a verseny megszemélyesítője szobrának Olympiában való felállítása mutatja. Ezt a művet az V. században Smikythos készítette, sajnos azonban, még másolata sem maradt fenn.

A legbőségesebb művészet-testnevelési vonatkozásokat a vázarajzok szolgáltatják. Az Aegei-tenger melléki roppant tömegű lelet annyi testnevelési és agonisztikai jelenetet örökít meg, hogy belőlük egyedül is rekonstruálni tudnók a görög testnevelés képét. Mert amíg a szobrok naggyobbára csupán egyes alakokat, egyes mozdulatokat tárnak fel, addig a vázarajzok többnyire egész jeleneteket, a sportbéli mozdulatoknak egész sorát szinte filmszerűen vetítik elénk. Meglepő, hogy e vázarajzok testnevelési szempontból milyen szakszerűek, különösen azok, melyek verseny díjult szolgáltatnak. Révükön a görög sport minden mozzanatáról tájékozódunk. Kezdetben, csakúgy, mint a szobrászat, archaikus merevségű alakokat, később azonban lendületes, nehéz mozgásokat is meglepő hűséggel, művészeti és sportbéli szakértelemmel ábrázolnak.

Rövid-, közép- és hosszútávfutás stílusa, indulás, célbaérkezés, fáklyásfutás, stafétafutás, női versenyek, távolugrás, a haltér fogásának különböző módjai, elugrás, emelkedés, leérkezés, a homok felazítása, a gerelyvetés rohama, a gerely fogása és kidobása, a diszkoszvetés módja, a diszkosz kidobása, mindezen atlétikai ágak előgyakorlatai, 2—3000 évvel ezelőtti tréning- és versenyképei elevenednek meg előttünk e vázarajzok révén.

Férfiak, nők és gyermekek birkózásának, az ökölvívásnak és a pankrationnak, előgyakorlatainak és kiegészítő tréningjüknek legapróbb részleteit épúgy tanulmányozhatjuk, mint a lovaglást, kocsiversenyést, íjászatot, táncot, vadászatot, evezést, súlyemelést, avagy az úszás stílusának rejtjelmeit.

Egyenesen meglepő a modern és az antik atléta stílusának meg-

egyező volta, sőt a vázarajzok még arról is tanúskodnak, hogy a crawl-tempo már a görögök előtt sem volt ismeretlen. E rajzok révén tiszta képet alkothatunk magunknak arról, hogy a versenyzők miként fohászkodtak az istenhez a versenyek előtt, miként mutatták be áldozataikat a versenyek után, hogyan sorsoltak, hogyan hirdették és hogyan koszorúzták meg a győztest, milyen volt a tréninghelyek és a versenypályák berendezése és felszerelése, hol fürödtek és tisztálkodtak. A masszázsnak mai napig is használatos legkülönbözőbb fogásait is felismerjük a vázákön. A versenyző ifjak szemérmessége és szerénysége épúgy élénk tárul, mint a durva professzionista atlétika minden kinövése.²⁸¹

A görög festőművészet remekeit inkább csak a korabeli leírásokból ismerjük, hiszen nem állhattak ellen a természet és az ember évezredek pusztításainak. Festészetük Zeuxis által lett híressé, mellette Nikomachos vált ismeretessé, valamint általában azok a művek, melyek a versenyzésnek az istennőit örökítették meg.

Testnevelési vonatkozású emlékekben domborműveik is gazdagok. Legjelentősebb a britishmúzeumi úgynevezett delosi atléta sírdomborműve, ugyanott a fáklyás stafétafutás attikai, az akropolosi és a halikarnassosi kocsihajtó és az ilissosi atléta reliefsje, mely Skopas iskolájára vall. Még Agon isten hellenisztikus ábrázolása, az attikai diszkoszvető, a sunioni győztes, az athéni futó, az együttes ugró, birkózó és hokkizó, a labdázó, a karikázó, az athéni táncos, a delphii birkózó, az athéni pankrationista, ökölvívó, birkózó és győztest koszorúzó reliefsje említendő fel.²⁸² Itt emlékezem meg az aeginai oromcsoportozatról, a görög művészet legnagyobb szabású emlékeről, mely testnevelési vonatkozásokban szintén gazdag. A művészet-történet ezt az emléket azonban olyan részletesen és olyan bőven tárgyalja, hogy méltatását e helyütt szükségtelennek tartjuk.

Tulajdonképpen a reliefekhez sorolhatjuk a pénzeket és a gemmákat is. Ezek is egészen jelentős mennyiségben maradtak reánk és gyakran örökítették meg testnevelési jeleneteket, nem egyszer valóban művészi realizmussal.²⁸³

Iparművészeti tárgyak, tükrök, támaszok, állványok s más használati eszközök is gyakran örökítenek meg testnevelési jeleneteket; ez is arra mutat, hogy gondolatviláguk az agonisztika szellemével szinte telítve van.

A testneveléshez szükséges pályák és csarnokok az építőművészet fejlődését nagyban elősegítették, sőt a gymnasium-, palaestra- és stadionépítészetnek egészen önálló ágai alakultak ki és emelkedtek igen magas fokra. Az epidaursi és athéni stadion kivitelük pompája és művészi szépségük révén a görög építészetnek kimagasló alkotásai, emellett tökéletes formában és finom szellemben a vallási, az állami élet, a nevelés és a gymnastika fenséges egyesülését fejezik ki.

Az olympiai játékokért az utókor is hálás lehet, hiszen Olympia

feltárása gazdag anyagot nyújtott a múzeumok és bőséges ismereteket a tudomány számára.

A testnevelés és művészet valóban nemes kapcsolatát jelentette az a szokás, mely szerint a képzőművészek kiállították alkotásaikat az olympiai versenyeken. A nemzeti játékok szent kötelékei tehát termékenyítőleg hatottak a művészetekre, sőt ilyen módon egyenesen szolgálatukban is állottak.

A görög művészet a hellenisztikus korszakban mindenfelé elterjedt és új gócpontokon csodálatos virágzásnak indult. Egy századdal Kr. e. megkezdte hódító útját nyugat felé a rómaiakhoz, akik olyan kedvet kaptak a művészethez, hogy csakhamar nemzeti irányú művészet fejlődik ki náluk. A római művészet azonban még etruszk emlékekből, sírkamrák rajzaiból és vázarajzokból is táplálkozik. Ilyen testnevelési vonatkozású emlékek napjainkig is fennmaradtak, mint a párisi amphorarajz, a bostoni váza és a chiusii sírkamra falfestményei. A vázarajzok technikája és az ábrázolt sport jelenetek teljesen görög hatásra vallanak, hiszen a görög művészet lelke, a görög élet szépsége az etruszkokra is észrevétlenül lenyűgözően hatott. Még a Praenestéből származó Ficoroni-féle cistáról s pompás vésett rajzáról emlékezünk meg, mely egy ökölvívó tréning érdekes jeleneteit művészien és élethűen örökíti meg. A lendületes jelenet kompozíciói szinte a hellén művészet színvonaláig emelkednek.²⁸⁴

Meg kell jegyeznünk, hogy az Itáliában talált vázarajzok nagy része a nagyon elterjedt görög iparművészetnek az exportterméke. Ilyen leletekkel, mint amelyek tulajdonképpen a görög művészethez tartoznak, a görög vázarajzok kapcsán foglalkoztunk.

A görög szobrászatnak Rómára gyakorolt hatása különösen azáltal vált igen erőssé, hogy az attikai és peloponnesosi mesterek otthon már nem találván foglalkozást, másfelé fordultak munka után és lassan-lassan átkeltek Rómába. A gymnastikának Görögországban általános szeretetét azonban hiába vitték magukkal, mert a rómaiakat a régi nemes példa már nem lelkesítette, ami abban leli szinte egészen természetes magyarázatát, hogy közvetlen tapasztalataikból ők már csak a hanyatló és professzionista atletikát ismerték.

Ilyen módon igazi művészi emlék, amely a testnevelésre vonatkozó ismereteinket bővítené, nem is maradt reánk tőlük. Legtöbb testnevelési vonatkozást még az úgynevezett attikai iskola művei mutatják, közöttük legnevesebb Glykon műve, a farnesei Herkules a nápolyi múzeumban. A több más példányban fennmaradt hősi típus testét a művész erősen megdagasztotta, minden izma túlságosan kidomborodik, úgyhogy nála az erős, de fürge mozgású hős nehézkes cirkuszi erőművésszé vált. Egy másik athéni származású művész, Apollonius a belvederei Apollo reánk maradt torzója révén tett nagy hírne szert. A különböző Földközi tenger-melléki múzeumokban őrzött

Apollo ábrázolások és atléta típusok főleg mellszobrok, de azért néhány kocsihajtó, ökölvívó és birkózó egész alakját is ismerjük, mindezek azonban kisebb művészettörténeti jelentőségüknél fogva nem tarthatnak számot arra, hogy ez értekezés szűk keretei között részletesen megemlékezzünk róluk. Az úgynevezett berlini atlétafej, a lateráni szarkofág a római atletikai jelenetek egész sorával, az atlétaalakokat ábrázoló Campanareliefek, a vatikáni relief mind a mértéken felüli, túlságosan izmos alakokat kedveli, tehát azt, amely a klasszikus görög ideáltól kimondhatatlanul eltávolodott. Az ökölvívó nápolyi és a kocsihajtó római mozaikja, valamint a többi kevésbé értékes emlékek is hasonló ízlésről tanúskodik.²⁸⁵

A sport formáit és külsőségeit a verseny díj ként használt érmék és pénzek, különösen kézi szerek fogantyúin, stb. helyeken alkalmazott plasztikus ábrázolások és gemmák is megőrizték számunkra. Közöttük a sport allegóriájának mai napig is használatos remek képeit találjuk.

A római művészet a történelmi szobrászatban emelkedett megfelelő magaslatokra, ez a művészeti ág azonban nélkülöz minden testnevelési vonatkozást.

A római testneveléssel kapcsolatos monumentális művészeti alkotások közé a gyakorlóléhelyek és versenyterek építészeti emlékei tartoznak. Még teljes felsorolásukra sincs itt helyünk s így csak a római Circus Maximust, Flaminiust, Gajit és Hadrianit, a Colosseumnak is nevezett Amphitheatrum Flaviumot, Statilius Taurus amfiteátrumát, a Trigariumot és a Naumachiát, a nimesi, siracusai, carthagoi és tripoliszi amfiteátrumokat, valamint a palaestrákkal kapcsolatos római Titus, Trajánus, Caracalla, Diocletianus és Constantin thermákat említjük meg. E pompás építmények, melyeket talán még a jelen sportépítészete sem tudott felülmúlni, feliratokban, domborművekben, mozaikokban a római testnevelés számtalan emlékét őrizték meg az utókor számára.

A sportbéli mozdulatokban szinte örökérvényű görög plasztikai meghatározások, a római építőművészetnek a testneveléssel kapcsolatos monumentális alkotásai után a folytonosan megújuló művészetben egészen napjainkig hiába keresünk testnevelési szempontokat. Sőt egyideig olyan emlékekkel találkozunk, amelyek szinte egyenesen tagadását jelentik mindannak, amit azelőtt nagyrebecsültünk. A testnevelés szunnyadásának korszakában sem a stílusában zárt és változatlan bizánci művészet, sem a praeromán, sem a román, de még a művészetek feltámadásának korszaka sem keresi a sportbéli témákat, úgyhogy a közel két évezredre terjedő korszak emlékei a mi szempontunkból teljesen jelentéktelenek.

Művészet és testnevelés csupán a mi napjainkban talál újra egymásra. A modern kor művészei ismét ihletet merítenek a sport szépséges jeleneteiből (Tait MacKenzie), motívumai a művészek egész

seregét lelkesítik, úgyannyira, hogy hazánkban 1934-ben már sportművészeti kiállítást is rendeztek.

A nagyközönség sport iránti érdeklődésének soha nem hitt fejlődésével a sportépítészet, különösen pedig a stadion- a sportcsarnok- és uszodaépítészet olyan fejlődésnek indult, amellyel klasszikus elődeit csakhamar utólérte, sőt túl is szárnyalta. A gyakran 100.000 főt is befogadó stádiumok között a legújabb kori építészet remekeit épügmegtaláljuk, mint a nemzeti irányú művészet reprezentáns alkotásait.

Az ábrázoló művészet tehát ismét ihletet nyer a sport által, az építőművészet új feladatok megoldására kap ösztönzést. Az eszmei vonatkozás pedig a klasszikus olympiai játékok felújításával ismét életre kel: építészet, festészet, grafika és szobrászat sportvonatkozású művekkel ismét szerepel az olympiai művészeti versenyek programjában.

Tehát ismét kiemelhetjük a testnevelésnek a közművelődés szempontjából való nagy jelentőségét: az olympiai játékokon napjainkban is együtt fonnak koszorút a győztes atléta és a művész homlokára is.

HARMADIK RÉSZ.

A fejtegetés eredménye. — A testnevelés tényezője a közművelődésnek.

— A testnevelés és sport egymáshoz való viszonya. — Helyük az egyetemes nevelésben. — A testnevelés végcélja.

íme, teljesen megismerhettük a testnevelés lényegét mindazon megnyilatkozások alapján, melyek az emberi művelődés kezdetei óta az ember lelki életét kifejezik.

A vallás fejlődésének útjain járva, hamarosan talákoztunk a testneveléssel, amelynek jelentősége itt akkora, hogy az egyes vallási rendszerek összefüggésében is szerepet játszott. A társadalmi viszonyoknak és az állam életének képe is úgyszólván az egész történelem folyamán visszatükröződött a testnevelésben, mely időnként még a honvédelemnek is alkotó tényezőjévé vált. Irodalom, tudomány és művészetek fejlődésüknek legragyogóbb korszakaiban pedig benső kapcsolatot létesítenek a testneveléssel, sőt közöttük szoros kölcsönhatás is érvényesül.

A közművelődés története, tulajdonképen az emberiség teljes története s így a testnevelés múltjának ismerete és belefoglalása nélkül sohasem lehet teljes. Területe, fejlődése, uralkodó eszméi a közművelődés történetének igen fontos alkotó elemét képezik s mivel a közművelődés történetét minden kulturális megnyilvánulás érdekli, ami az egyes korok életéről adatokat juttathat kezünkbe, a testnevelés történetének ismerete nélkül az emberi életnek egységes elképzelése sem a múltban, sem a jelenben nem válik lehetővé.

Így lesz a testnevelés a közművelődés történetének, a történeti tudományok leggazdagabb és legszélesebb összefoglalásának mind jelentősebb része. Igazi tökéletes képet a kultúra fejlődéséről tehát csak az az összefoglalás tudhat nyújtani, amely a testnevelés jelenségeit, céljait, eszméinek kialakulását is magában foglalja. Kívánatos tehát, hogy ez a belátás a jövőben ebben az irányban is fejlessze a közművelődés történetének szakirodalmát.

A testnevelés tehát közművelődési tényező, kulturális jelenség. Az előző fejezetekben kimutattuk, hogy a történelem egyes szakaiiban az uralkodó eszmék irányában és a kort mozgató gondolatok szolgáltatásban fejlődött, de gyakran tapasztaltuk azt is, hogy a testnevelés gondolatai mutattak utat és szabtak irányt az ember szellemi fejlődése

alakulásának. Ennek megfelelően a testnevelés folytonosan megújul, folytonosan változik s e fejlődés mind a mai napig tart. Innét van, hogy a testnevelés tevékenységét magában foglaló mozgalom elnevezései is változnak, de előfordul az is, hogy ugyanazon elnevezésen és kifejezésen koronként mást és mást értettek és értenek még mai napig is.

Így tartozik tehát a testnevelés a közművelődés keretébe s dolgozatunkban arra törekedtünk, hogy főfejezeteinkkel és a levont konklúziókkal ezt a szoros összefüggést kimutassuk. Most még az a feladatunk vár megoldásra, hogy a testnevelésnek a sporthoz való viszonyát fejtegetjük, különösen pedig azt mutassuk ki, hogy a sport és a sportot is magában foglaló testnevelés minő szerepet tölt be az egyetemes nevelés keretében és mennyiben alkalmas az egyetemes nevelés céljainak megközelítésére, feladatainak megvalósítására.

Munkánk bevezetésében kimutattuk már, hogy a testnevelés a nagyobb fogalomkör s ebbe tartozik bele a sport, amelyben szintén feltaláljuk a nevelés kettősségét: azt, aki nevel és azt, akit nevelnek.

A nevelésnek az a feladata, hogy az erkölcsi, az értelmi és a testi fejlettséget segítse, miután a közvetlen cél: az egyesek teljes kifejlődése. Az erkölcsi fejlettséget a nemes érzületre való nevelés, az értelmi fejlettséget az önállóságra való nevelés, a testi fejlettséget pedig az egészséges életre való nevelés révén érjük el. E nevelői tevékenység keretében a testnevelés feladata: 1. az egész szervezet erejének fejlesztése, 2. ügyesítés, 3. edzés és 4. az egészségre törekvés fejlesztése. A testnevelés feladatainak fenti megfogalmazása alapján²⁸⁶ nézzük, miként felel meg a testnevelés ebbe a négy pontba foglalt követelménynek?

A testnevelés módszeresen felépített mozgásainak rendszeres gyakorlása révén a tüdő kapacitása nő, az erőteljesen dolgozó szív munkája folytán az érpályákon időegység alatt több oxigén jut a sejtekhez, az égés tökéletesedik, általa az egész szervezet: csont-, izom- és idegrendszer megerősödik. Az erőtöbblet mennyiségének megállapításával bőséges irodalom foglalkozik.

A neveléstan definíciója bizonyára nemcsak a pusztán nyers erő, hanem a gyorsaság, ruganyosság és kitartás fejlesztésére, tehát a fizikum alapképességeinek fejlesztésére is gondol, amelyeket a rendszeres testnevelés szintén kiemelkedő mértékben fejleszt. A testnevelés erőfejlesztő hatása gyakorlati értéket jelent, az ember e révén a teljesítő-képesség magas fokára emelkedik.

A neveléstan második kívánalmának: az ügyesítésnek is megfelel a testnevelés. A rendszeres gyakorlatozás révén a mozdulatok célirányosak és gazdaságosak lesznek, a gyakorlatozó az egyes mozdulatrészeket megfelelő koordinációjuk mellett helyes sorrendben végzi. Emellett a mozgás folyamata természetes, sima, minden mesterkéltégtől mentes és a részletek egymásból folynak. A sportember ilyen módon

a mindennapi élet kívánta ügyességnek kiemelkedő mértékben tud megfelelni.

A testnevelés a nevelői tevékenység edzésbeli feladatainak a tréning által tesz eleget, amelyet újabban mind gyakrabban ugyanazon magyar szóval, az edzéssel jelölnek meg. Az állandó gyakorlatozás és a hozzá szervesen tartozó rendszeres és tiszta élet révén a testi és lelki ellenállóság rendkívüli módon megnövekedik. A tréningezett ember még a nagy fáradságot is aránylag könnyen bírja, elviseli a hideget, meleget és az időjárás viszontagságait, de a lelkiek terén is edzett. Váratlan helyzetek megoldására mindig készen áll, a küzdelmet nem adja fel, hanem az utolsó pillanatig folytatja, nyugodt a túlerővel szemben és hidegvérű a fölénnyel szemben is.

A rendszeres testnevelés végül nemcsak fejleszti, hanem egészen magas fokra emeli az egészségre való törekvést is. A sportoló nagyon jól tudja, hogy egészségi állapotában beálló bármely kedvezőtlen változás teljesítményeinek a rovására megy. A sport légkörében ismeri és be is tartja az egészségtan és a tiszta élet szabályait. A rendszeres sportolásnak egyik legnagyobb érdeme és igazi értéke, hogy életrendszeren alapul.

A testnevelés azonban nemcsak azoknak a feladatoknak felel meg, amelyeket számára a neveléstan kijelöl, hanem szinte kimagaslik e körből és az erkölcsi nevelés feladatainak ki sem meríthető tömegét oldja meg. Mindaz, amit a neveléstan az erkölcsi nevelés céljaiként kijelöl: az erkölcsi érzék kifejlesztése, az érzelmek nemesítése, határozott erkölcsi irányelvek kialakítása és az erkölcsi törekvés kifejlesztése²⁸⁷ — mindezek a testnevelés révén is hatékonyan valósíthatók meg.

Hiszen pl. a sportnak, különösen pedig a versenysportnak nem is pusztá testnevelés, hanem a testen keresztül lélekkultusz a célja. A megfelelő vezetés mellett folyó versenyzés, mint a legfőbb jóra való törekvés, erkölcsi erőre, lelki nagyságra neveli az embert. Az embert ideális eszmékért való küzdelemre tanítja, kifejleszti a tiszta és ideális, tehát minden anyagi vonatkozástól mentes célokra való törekvést.³⁸⁸ Az amatőrsport ennek megfelelően teljesen eszmei és ideális és akiben a magasabb emberi ideálok utáni vágy nem ég olthatatlanul, az amatőrsportra nem is képes.²⁸⁹ Abban a küzdelemben, melyben a versenyző önmagát legyőzi, levetkőzi az összes emberi gyengeségeket és mint igazi hős, a lelki erények heroizmusában győzedelmeskedik,²⁹⁰ elsősorban önmaga felett.

A tréning szabályain kívül a sport írott és íratlan szabályainak minden körülmények közötti betartása, mely szerint a bíró vagy az ellenfél tévedéséből még jogosult hasznot sem kívánunk húzni, hogy inkább veszítünk, semmint olyant cselekedjünk, amiről nem vagyunk bizonyosak, hogy becsületesek, hogy szerények vagyunk, ha győzünk, hogy lemondunk minden hazugságról és megtévesztésről társainkat, a bírót, a közönséget, sőt saját magunkat illetően is, végül pedig, hogy

mindenekfeletti elvnek ismerjük el a «győzzön a jobb» elvét — mindez az erkölcsi érzék kifejlesztését, az érzelmek nemesítését és az erkölcsi törekvés kifejlesztését jelenti.

A sport eszmei célja és feladata, hogy szép elveit magával vigye az életbe, hogy általuk életfenntartó munka végzésére, másokkal való együttműködésre, belső nyugalom megszerzésére és megtartására képes legyen. A testnevelés feladatai tehát egybefonódnak a neveléstan erkölcsi feladataival és közös eredményük: a minden oldalú egyéni fejlettség.

Íme, a testnevelés az egyetemes nevelés céljainak nagy többségét hatékonyan tudja a megvalósuláshoz segíteni. A jó nevelő kezében a testnevelés tehát nem részletes sikerekre törekszik, mert hiszen ez egyoldalúságra vezetne, hanem a nevelés egyetemes célját a feladatok minden csoportjának azonos megbecsülése útján kívánja szolgálni.

A neveléstan azt mondja, hogy: a nevelés állandó feladatainak a nemzet helyzetében és a nemzet egyes tagjaihoz való alkalmazása útján adhatunk tartalmat a nemzeti nevelés régi jelszavának. Nos, a testnevelés útján hatékonyan hozzájárulhatunk ahhoz, hogy a nemzeti nevelés azzá váljék, amivé lennie kell: az együttélőknek, az új nemzedékeknek nemzetté nevelésévé.

Eszményi célok hiányában s enélkül az erkölcsi tartalom nélkül a testnevelés azonban méltatlan az emelkedett szellem annyira óhajtott s gyakran megkövetelt elismerésére. A testnevelés azt tűzze ki célul, hogy a legfőbb jóra törekvő erkölcsi erővel állítsa munkáját a hazafias és valláserkölcsi nevelés szolgálatába, mert különben, amely gyorsan hódított napjainkban, oly hirtelen el is merül majd a jövő törekvéseinek tengerében.

A történelemnek ez a tanulsága.

HIVATKOZÁSOK AZ IRODALOMRA.

- ¹ Vogt M.: Der Sport im Altertum c. műből vett idézet Dr. Erdey Ferenc: Néhány lap az ókori sport történetéből c. cikkében. Testnevelés 1931. 558.
- ² U. o. 559.
- ³ Pausanias idézete A. Boettieher Olympia Berlin 1886. c. művében 89.
- ⁴ W. W. Hyde: Early History of the four nat. Games, Washington 1921. 151.
- ⁵ Bogeng: Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten Leipzig 1926. I. 140.
- ⁶ Kallós E.: Görög mitológia Bp. 43.
- ⁷ Rohden u. Winnefeld: Säulenhallen v. Palaestren, München 145—147.
- ⁸ Csengery János: Pindaros, Budapest, 1929. 400.
- ⁹ Hyde: Olympic victor monuments and greek athl. art. Washington, 17.
- ¹⁰ U. o. 11.
- ¹¹ U. o.
- ¹² U. o.
- ¹³ E. M. Plummer: Athletics and Games of the ancients Greeks, Cambridge, 1898. 48.
- ¹⁴ Csengery: Pindaros 394.
- ¹⁵ Plummer 49.
- ¹⁶ Csengery 412.
- ¹⁷ B. Schröder: Der .Sport in Altertum, Berlin, 1927. 19.
- ¹⁸ U. o.
- ¹⁹ Csengery 426.
- ²⁰ Uias IL 699.
- ²¹ Dr. Mező Ferenc idézete: Az Olympiai játékok története c. művében Budapest, 1928. 203.
- ²² Dr. H. Goll: Göttersagen und Kultusformen, Leipzig, 1875. 56.
- ²³ Mező 202.
- ²⁴ Journ. of Hell. Studies, London, 1916. XXXVI. 7.
- ²⁵ Boettieher 191—229.
- ²⁶ Frazer: Pausanias, London, 1898. 3. kötet 522.
- ²⁷ U. o. 607.
- ²⁸ Brunn: DieSculpturen v. Olymp. München, 1877. 132.
- ²⁹ U. o.
- ³⁰ Mező 180.
- ³¹ Ch. Diehl: Excursion arch, en Grèce, Paris, 1897. 479.
- ³² J3_r pecz v.: Ókori Lexikon Bp.. 1904. II. 490.
- ³³ V. ö. Krause: Pythien, Nemeen u. Isthmien, Leipzig, 1841. ésC. Wachsmuth: Neue Beiträge z. Topogr. v. Athen, 1897. Leipzig.
- ³⁴ V. ö. Dr. Geréb József cikkével, Ókori Lexikon II. 389.
- ³⁵ Paul Barth: Die Geschichte der Erziehung, Leipzig, 1925. 103.
- ³⁶ Schröder 74.
- ³⁷ Arch. Anz. Berlin, 1906. 51.
- ³⁸ Boettieher 129—151.
- ³⁹ Geréb cikke az Ókori Lex. IL 620.
- ⁴⁰ A. Mosso: A nevelés reformja Bp.. 1911. 115.
- ⁴¹ Geréb cikke az Ókori Lex. I. 829.
- ⁴² E. N. Gardner, Greek Athl. Sports and Festivals, London, 1898.199.
- ⁴³ Olympia Presse, Berlin, 1935. 10. 2.

- ⁴⁴ Jahrb. d. D. Arch. Inst. 1909. XXIV. 133. 1916. XXXI. 124.
- ⁴⁵ Geréb: Ókori Lex. I. 1004.
- ⁴⁶ Dr. J. Jüthner: Körperkultur i. Altertum, Jena, 192.
- ⁴⁷ Barth, 173.
- ⁴⁸ P. de Coubertin: Sportpedagogia. Kovács R. fordítása, Testnevelés. Budapest, 1931. 15.
- ⁴⁹ U. o. 16.
- ⁵⁰ Dr. Siklóssy L.: A magyar sport ezer éve, 1927—29. Bp. I. 79.
- ⁵¹ Dr. Erdey F.: Egy fejezet a középkori sportetika történetéből. A sport kérdése Szent Tamásnál. Testnevelés 1930. 49. A Szent Tamásról szóló fejtegetés fenti munkából készült kivonat.
- ⁵² Dr. Fináczy Ernő: Nevelés-történet. 53.
- ⁵³ Erdey 48.
- ⁵⁴ Coubertin 16.
- ⁶⁵ Mosso 14.
- ⁵⁶ Siklóssy I. 135.
- ⁵⁷ U. o. 170.
- ⁵⁸ Mosso 12.
- ⁵⁹ Siklóssy I. 179.
- ⁶⁰ U. o. 89.
- ⁶¹ U. o. I. 166.
- ⁶² Coubertin 24.
- ⁶³ U. o. 25.
- ⁶⁴ Misángyi YMCA testn. iskola Genfben. Testnevelés, 1929. 108.
- ⁶⁵ Strommer Viktorin Rádióelőadása. Testnevelés, 1933. 229.
- ⁶⁶ U. o. 230.
- ⁶⁷ U. o. 231.
- ⁶⁸ Dr. Shvoy L. beszédéből. Testnevelés, 1929. 5.
- ⁶⁹ Barth 106.
- ⁷⁰ Philostratos: A tréneri tudományról, Pálffy Gy. fordítása Bp., 1928. 24.
- ⁷¹ U. o. 29.
- ⁷² U. o.
- ⁷³ Lukianos műve a tornászatról, fordította: Jakobinyi P. Bp., 1907. 12.
- ⁷⁴ U. o. 13.
- ⁷⁵ U. o. 15.
- ⁷⁶ U. o. 27.
- ⁷⁷ U. o. 24.
- ⁷⁸ Barthnál, idézet Fr. Cramer: Gesch. d. Erziehung u. d. Unterrichts i. Altertum. Elberfeld, 1872. I. 181.
- ⁷⁹ Mező 46.
- ⁸⁰ U. o. 50.
- ⁸¹ U. o. 53.
- ⁸² Barth 103.
- ⁸³ U. o.
- ⁸⁴ V. ö. K. F. Herrmann: Lehrb. d. griech. Ant. 286—351.
- ⁸⁵ Barth 112.
- ⁸⁶ Gardner kivonata J. P. Mahaffy Old greek Educ. c. művéből. London, 1881.
- ⁸⁷ Ilias, IX. 443.
- ⁸⁸ H. Taine: Philosophie de l'art, Paris, 1885. 80.
- ⁸⁹ Barth hivatkozása Plató törvényeire 794.
- ⁹⁰ Barth 119.
- ⁹¹ Geréb, Ókori Lex. 1001—4.
- ⁹² Barth 152.
- ⁹³ U. o.
- ⁹⁴ Erdélyi 984.
- ⁹⁵ Jüthner 50.
- ⁹⁶ Schöder 53.
- ⁹⁷ V. ö. M. Sherman: Athl. und Footb., London, 1887. 11—24.
- ⁹⁸ Dr. M. Hahn: Die Leibesübungen i. Mittelalt. Volksleben, Langensalza. 1929. 64.
- ⁹⁹ Beschreibung d. kurbaierischen Haupt- u. Res. Stadt München, 1803. 365. Hahn idézete.
- ¹⁰⁰ Hahn 67.
- ¹⁰¹ U. o. 100.
- ¹⁰² Grimm: Deutsch Rechtsaltertümer. Leipzig, 1899.
- ¹⁰³ Hahn 91.
- ¹⁰⁴ Siklóssy I. 62.
- ¹⁰⁵ L. Mester: Die körp. Erziehung a. d. Univ. Langensalza, 1931. 13.
- ¹⁰⁶ Mester idézete 16.
- ¹⁰⁷ Mester 17.
- ¹⁰⁸ Barth 445.
- ¹⁰⁹ Barth 470.
- ¹¹⁰ Barth 465.

- ¹¹¹ Ivánkovits Kálmán: Testnevelési Jog. Testnevelés, 1928. 227.
- ¹¹² Fináczy: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1902.
- ¹¹³ Ivánkovits u. o. 228.
- ¹¹⁴ Dr. E. Piaseczky: Testnevelő tanárképzés Lengyelországban. Testnevelés, 1932. 376.
- ¹¹⁵ Nemes Erdős L.: A svájci ifjakat. nevelés. Testnevelés, 1934. 366.
- ¹¹⁶ Misángyi: Olympiai versenyek 100 évvel ezelőtt. Testnevelés, 1935. 114.
- ¹¹⁷ Demény: De la precision des methodes d'Educ.phis. Revue Scientifique. Paris, 1890. 53.
- ¹¹⁸ Ivánkovits 228.
- ¹¹⁹ Amer. Phys. Educ. Revue, Vol. 12. N 2. 22.
- ¹²⁰ Calif. State: Laws on Phys. Educ. 1926. L. A.
- ¹²¹ Ivánkovits 358.
- ¹²² Gazzetta Ufficiale 1927. I. 11.
- ¹²³ The Encykl. o. the Sp. by the Earl of Suffolk. London, 1897. I. 83.
- ¹²⁴ Schröder 8.
- ¹²⁵ U. o.
- ¹²⁶ Jüthner 5.
- ¹²⁷ Erdélyi 558.
- ¹²⁸ Schröder 17.
- ¹²⁹ Phil. 4.
- ¹³⁰ U. o. 3.
- ¹³¹ U. o. 7.
- ¹³² U. o. 9.
- ¹³³ U. o. 11.
- ¹³⁴ Ilias IX. 443.
- ¹³⁵ Erdey 739.
- ¹³⁶ Phil. 13.
- ¹³⁷ M. P. Nilsson: Griech. Feste. Berlin, 1911. 140.
- ¹³⁸ Phil. 19.
- ¹³⁹ Barth 108.
- ¹⁴⁰ Barth hivatkozása 107.
- ¹⁴¹ Barth 106.
- ¹⁴² Idézet Schmidtől Barthnál 204.
- ¹⁴³ U. o. 206.
- ¹⁴⁴ U. o. 208.
- ¹⁴⁵ L. a berlini és londoni bronz-diszkosz rajzát.
- ¹⁴⁶ Schröder 98.
- ¹⁴⁷ Cramer idézete Barthnál, Gesch. d. Erz. i. Altertum. Elberfeld, 1932. 288.
- ¹⁴⁸ Ilias 11. 518.
- ¹⁴⁹ Cramer I. 173.
- ¹⁵⁰ Mező 115.
- ¹⁵¹ Lukianos 1.
- ¹⁵² Mező 172.
- ¹⁵³ U. o. 173.
- ¹⁵⁴ U. o. 177.
- ¹⁵⁵ U. o. 164.
- ¹⁵⁶ U. o. 174.
- ¹⁵⁷ L. a herculanumi festmény és a berlini apobates reliefet.
- ¹⁵⁸ Schroder 117.
- ¹⁵⁹ U. o. 165.
- ¹⁶⁰ Lukianos 23.
- ¹⁶¹ Lukianos 26.
- ¹⁶² Kovács Alajos: Az ókori nevelés eszményei. Bp., 1913. 47.
- ¹⁶³ Mező: A marathoni csata és a m. futás. Testnevelés, 1933. 654.
- ¹⁶⁴ Dr. E. Neuendorf: Leib und Übung i. d. Frühmittelalter. Drezda, 1925. 17.
- ¹⁶⁵ Dr. Gerentsér L.: A vívás története. Testnevelés, 1929. 639.
- ¹⁶⁶ Schröder 53.
- ¹⁶⁷ Schröder 53.
- ¹⁶⁸ Th. Schieler: Turnertum im Heldensang, Drezda, 1921. 5.
- ¹⁶⁹ Dr. H. Brendicke: Bilder a. d. Gesch. d. Leib. Übungen. Leipzig, 1897. 57.
- ¹⁷⁰ Barth jegyzete 185.
- ¹⁷¹ Neuendorf 21.
- ¹⁷² U. o.
- ¹⁷³ U. o.
- ¹⁷⁴ U. o. 19.
- ¹⁷⁵ U. o. 24.
- ¹⁷⁶ Siklossy I. 44.
- ¹⁷⁷ Coubertin 16.
- ¹⁷⁸ U. o. 17.
- ¹⁷⁹ U. o. 18.
- ¹⁸⁰ U. o. 17.
- ¹⁸¹ Siklóssy I. 136.
- ¹⁸² U. o. 137.
- ¹⁸³ Gerentsér 45.

- ¹⁸⁴ Papp L. idézete Nansen: Auf Schneeschuhen durch Grönland című művéből. Testnevelés, 1929. 655.
- ¹⁸⁵ U. o. 717.
- ¹⁸⁶ Reichssportblatt 1935. 527.
- ¹⁸⁷ M. Comte de Sax: Mémoires sur Tart de la guerre. Dresden, 1757. 34.
- ¹⁸⁸ L'Educatione fisica nazionale Anno 1. 143. 1896.
- ¹⁸⁹ Demeny: De la pricision d'méth. d'educ. phys. 1890. Paris.
- ¹⁹⁰ G. Bacelli: Educ. Naz. Roma, 1897. 98.
- ¹⁹¹ M. Kat. Szemle 10. füzet 246.
- ¹⁹² U. o.
- ¹⁹³ Mahábhárata, Magyar nyelven Baktay E. elbeszélésében. Bp., 1920. 28.
- ¹⁹⁴ U.o.71.
- ¹⁹⁵ U.o.Ø.
- ¹⁹⁶ U.o.78—80.
- ¹⁹⁷ U.o.46
- ¹⁹⁸ U.o.120
- ¹⁹⁹ U.o.125.
- ²⁰⁰ U.o.128
- ²⁰¹ U.o.165.
- ²⁰² U.o.310.
- ²⁰³ U.o.66
- ²⁰⁴ II.23.60
- ²⁰⁵ Od.9.159.
- ²⁰⁶ Od.202.20.
- ²⁰⁷ Od.5.353.
- ²⁰⁸ Od.6.100.
- ²⁰⁹ Od.7.117.
- ²¹⁰ Od.9.103.
- ²¹¹ Od.7.125.
- ²¹² III.69.
- ²¹³ II.24.513—526.
- ²¹⁴ II.24.526—531.
- ²¹⁵ Anthologia Palatina IX. 557.
- ²¹⁶ Anthologia Palatina XVI. 53.
- ²¹⁷ U. o. 54.
- ²¹⁸ U. o. I. 64. 139.
- ²¹⁹ Thewrewk E.: Görög epigr. Bp., 1891. idézet Mezőnél.
- ²²⁰ Dittenberger-Purgold: Die Inschriften v. O. 1896. 247.
- ²²¹ Anth. P. X. 42.
- ²²² Mező idézete 175.
- ²²³ Anth. P. 3. 28.
- ²²⁴ Mező 174.
- ²²⁶ Csengery 21.
- ²²⁶ U. o. 27.
- ²²⁷ Mező 193.
- ²²⁸ U. o.
- ²²⁹ Csengery 18.
- ²³⁰ Stengel: Die Gr. Kultusaltertümer. München, 1890. 182.
- ²³¹ Csengery 23.
- ²³² Csengery 8.
- ²³³ A. Brückman: Die olymp. Chronik i. Rheinischen Mus. f. Phil. 1915. LXX. 622.
- ²³⁴ Schröder 65.
- ²³⁶ Anth. P. 11. 75. 11. 76, 11. 79, 11. 86, 11. 208., 11. 611.
- ²³⁶ L. Englert: Untersuchungen zu Galens Schrift Thrasybulos. Leipzig, 1929. 35.
- ²³⁷ U. o.
- ²³⁸ U. o. 42.
- ²³⁹ Scheller 6.
- ²⁴⁰ A Niebelungok. Szász K. ford. Pest, 1869. 8.
- ²⁴¹ U.o.24.25.
- ²⁴² 47.146
- ²⁴³ 110.126
- ²⁴⁴ 150
- ²⁴⁵ 243
- ²⁴⁶ 253
- ²⁴⁷ 255
- ²⁴⁸ 349
- ²⁴⁹ 56
- ²⁵⁰ 34>
- ²⁵¹ 39
- ²⁵² 179t
- ass.238—240,250,274,319.
- 254 78—86.
- ²⁸⁶ Kalevala, ford. Viktor Béla. Bp., 1909.
- ²⁵⁶ Siklóssy: Árpádházi királyleány athl. versenye 1263-ban. Bp., 1933. I.
- ²⁶⁷ U. o. 1—22.
- ²⁵⁸ Illovay dr.: A testn. a szoc. pol. szolgálatában. Bp., 1935. 5.
- ²⁶⁹ Ifj. Erődi-Harrach Béla dr.: A magyar settlement mozgalom eszméi. 16.

- ²⁶⁰ Komis Gyula előszava Doros: A versenysport etikai és lélektani problémái művében. Bp., 1931. 8.
- ²⁶¹ Doros 32.
- ²⁶² Mező 200.
- ²⁶³ Barát L.: A művészetek története. Bp., 1926. 25.
- ²⁶⁴ Hyde 228 2. jegyzet.
- ²⁶⁵ V. ö. A. Erman-H. Ranke, Aegypten, 1923. 271—90. és L. Klebs: Die Reliefs des alten Reiches, Die Reliefs des neuen Reiches című műveit.
- ²⁶⁶ V. ö. G. Smith, Leipzig, 1898. Die Entdeckungen in Assyrien (ford.) és H. V. Hilprecht: Die Ausgrabungen in A. u. B. Leipzig, 1904.
- ²⁶⁷ A műv. tört. 64.
- ²⁶⁸ Schröder I. tábla.
- ²⁶⁹ A műv. tört. 73.
- ²⁷⁰ Kiss I.: Testgy. az ókori népek tört. Testn. tan. köz. 1934. 26.
- ²⁷¹ Mosso: The Paleces of Crete 1907. (ford.) 211. és az egész krétai irodalmat idéző Hyde jegyzetek 1—7.
- ²⁷² II. XXII. 163—4., 653—6., 700—5., 740—51., XXIII. 262—70.
- ²⁷³ Nat. hist. XXXIV. Hyde 27.
- ²⁷⁴ Mitteil. d. kaiserl. deutschen arch. Inst. 1880. 29.
- ²⁷⁵ Plinius XXXIV. 36.
- ²⁷⁶ Hyde 30.
- ²⁷⁷ U. o. 31.
- ²⁷⁸ Ebben a kérdésben 1. még a köv. irodalmat: Furtwängler: Meisterwerke d. gr. Plastik. Leipzig, 1893. 226., 234—6., 280., 290., 429., 433. — Furtwängler & Ulrich: Gr. und röm. Skulptur, München, 1911. 101—110.— Jahreshfte d. oest. Arch. Inst, in Wien, 1898—1905—9. és Hyde jegyzetei 71—97.
- ²⁷⁹ Gardiner 337.
- ²⁸⁰ A szobrászat tárgyalásánál 1. még a következő irodalmat: Hampel J.: Az antik szobr. tört. Bp., 1900. L. A. Gardiner: A Handbook of gr. sculptur London, 1896. S. A. Murray: Hist. of gr. sculp. London, 1883. M. Coliighon: Hist. d. la sculpt, dr. Paris, 1892—6. J. Overbeck: Geschichte d. gr. Plastik, Leipzig, 1895. J. Lange: Darstellung d. Menschen u. älteren gr. Kunst, Orsz. m. Szépm. Múzeum: Az antik gipszgyűjt.
- ²⁸¹ A vázarajzok tárgyalásánál 1. a köv. irodalmat: J. O. Beazley: Redfigured Vases in Americ Museums. M. A. Richter: The Metrop. Mus. of Arts. O. "Waldhauer: Kurze Beschr. d. Sammlungen ant. Vasen. R. Ballheim: Gr. Vasen. O. Jahn: Vasensammlung. E. Pottier: Vases d. Louvre. E. Gerhard: Trink schalen und Gefässe. E. Langlotz: Gr. Vasenbilder.
- ²⁸² V. ö. Conze: Die attischen Grabreliefs, B. Sauer: Das sog. Theseion, Gardner és Jünther említett műveit.
- ²⁸³ V. ö. Furtwängler: Ant. Gemmen, K. Regling: Die Münze als Kunstwerk.
- ²⁸⁴ E. Pfuhl: Malerei und Zeichnung.
- ²⁸⁵ O. Benndorf & R. Schöne: Die ant. Bildwerke d. Lateranischen M. 54.
- ²⁸⁶ Imre S.: Neveléstan 65.
- ²⁸⁷ U. o. 65.
- ²⁸⁸ Doros 34.
- ²⁸⁹ U. o. 47.
- ²⁹⁰ U. o. 49.